

p

x

m

i

n

j

n

u

k

f

k

xw

wo

e

ai

wo

p

l

z

l

s

r

m

i

t

w

o

n

y

y

f

r

u

x

m

o

e

f

g

h

i

j

k

l

m

n

o

p

q

r

s

t

u

v

wo

z

b

t

s

e

o

s

i

n

b

u

b

l

w

f

v

e

z

k

u

b

j

a

a

o

s

a

a

i

Acta Universitatis Wratislaviensis No 4248

Slavica Wratislaviensia CLXXX

Redakcja naukowa
Bogumił Gasek

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego

KOMITET REDAKCYJNY

Redaktor Naczelny — Ewa Komisaruk (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Redaktor Tematyczny działu Literaturoznawstwo — Izabella Malej (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Redaktor Tematyczny działu Językoznawstwo — Włodzimierz Wysoczański (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Redaktor Statystyczny — Przemysław Jóźwikiewicz (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Sekretarz Redakcji — Marcin Maksymilian Borowski (Uniwersytet Wrocławski, Polska)

Członkowie

Oleh Beley (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Bogumił Gasek (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Henryk Jaroszewicz (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Marjan Markovikj (Uniwersytet św. Cyryla i Metodego w Skopju, Macedońska Akademia Nauk i Sztuk, Macedonia Północna), Alla Nedashkivska (Uniwersytet Alberta w Edmonton, Kanada), Martin Ološtiak (Uniwersytet Preszowski, Słowacja), Anna Paszkiewicz (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Elżbieta Tyszkowska-Kasprzak (Uniwersytet Wrocławski, Polska)

Redaktorzy Językowi

Język serbski, chorwacki, bośniacki — Gordana Đurđev-Mačkiewicz (Uniwersytet Wrocławski, Polska), język słowacki — Lenka Ptak (Uniwersytet Wrocławski, Polska), język ukraiński — Julia Rysicz-Szafranec (Uniwersytet Wrocławski, Polska), język czeski — Jolanta Sokolova (Czeska Akademia Nauk, Praga, Czechy), język rosyjski — Natalya Didenko (Uniwersytet Wrocławski, Polska)

RADA NAUKOWA

Andriy Danylenko (Uniwersytet Pace, Nowy Jork, USA), Ágnes Dukkon (Uniwersytet im. Loránda Eötvösa, Budapeszt, Węgry), Jana Hoffmannová (Uniwersytet Jana Amosa Komenského, Praga, Czechy), Galina Nefagina (Akademia Pomorska, Słupsk, Polska), Oleg Rumyantsev (Uniwersytet w Palermo, Włochy), Bojana Stojanović-Pantović (Uniwersytet w Nowym Sadzie, Serbia), Ireneusz Szarycz (Uniwersytet w Waterloo, Kanada), Natalia Teres (Kijowski Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki, Ukraina), Harry Walter (Uniwersytet w Greifswaldzie, Niemcy), Anatolij Zahnitko (Doniecki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stusa, Winnica, Ukraina)

© Autorzy, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego i Wydawnictwo „Szermierz” sp. z o.o., 2024

Publikacja udostępniona na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 (CC BY 4.0).

Pewne prawa zastrzeżone na rzecz autorów oraz Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego i Wydawnictwa „Szermierz” sp. z o.o. Treść licencji jest dostępna pod adresem <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

ISSN 2957-2312 (SW, online)

ISSN 3071-6748 (AUWr, online)

ISSN 0137-1150 (SW, druk)

ISSN 0239-6661 (AUWr, druk)

Projekt okładki i layoutu: Alicja Kobza

Opracowanie graficzne: Małgorzata Szałyga

Ilustracja na okładce: freepik.com

Wersją pierwotną czasopisma jest wersja drukowana.

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego

pl. Uniwersytecki 15, 50-137 Wrocław

tel. 71 375 2474, e-mail: wydawnictwo@uwr.edu.pl

Wydawnictwo Szermierz sp. z o.o.

pl. Uniwersytecki 15, 50-137 Wrocław

tel. 71 375 2474, e-mail: sekretariat@wuwr.com.pl

Spis treści

Artykuły

Literatura i kultura

- 11 **Miłosz Bukwałt**, Na przeklętej ziemi. Obraz życia wspólnoty czarnogórskiej w miniaturze literackiej *Vrana* Miodraga Bulatovicia
- 25 **Marta Chaszczewicz-Rydel**, Peryferie a centrum — Zagrzeb w felietonach Veselka Tenžery
- 39 **Edyta Fedorushkov**, „Продержаться в стороне от большой истории”. „Большая” история Марии Степановой в романсе Памяти Памяти
- 53 **Kristina Vorontsova**, Испанский текст в поэзии Александра Анашевича
- 67 **Marta Zambrzycka**, Wirus separatyzmu i epidemia dezinformacji. Metafora chorobowa wojny w Donbasie 2014 roku w ukraińskiej prozie popularnej na przykładzie powieści *Оголений нерв* Switłany Tałan

Język i komunikacja językowa

- 83 **Oleh Beley**, До питання про інновації терміно-поняттєвої системи в українській ономастиці воєнного періоду XXI століття
- 97 **Daniel Dzienisiewicz**, К более точным методам хронологизации лексики русского языка (на материале сервиса „Google Книги”)
- 111 **Agata Jankowicz**, Dekonstrukcja rytualnych wypowiedzi z rosyjskiego dyskursu politycznego w parodiach internetowych

- 129 **Henryk Jaroszewicz**, Składniowo niesamodzielne syntagmatyczne części mowy we współczesnym śląskim języku literackim (przyimki, spójniki, relatory, partykuły)
- 149 **Maria Stryszewska**, Przymiotniki odrzeczownikowe z podstawowymi formantami sufiksalnymi w języku rosyjskim, polskim i macedońskim
- 165 **Andrey Zaynuldinov Tiarankov**, Эмоционально-оценочный аспект публицистического стиля советского времени (на материале речей А. Я. Вышинского)

Contents

Articles

Literature and culture

- 11 **Miłosz Bukwalt**, On a cursed land: The life of the Montenegrin community, as depicted in the literary miniature *Vrana* by Miodrag Bulatović
- 25 **Marta Chaszczewicz-Rydel**, The periphery versus the centre — Zagreb in Veselko Tenžera's columns
- 39 **Edyta Fedorushkov**, "Stay away from the grand scheme of things": Maria Stepanova's portrayal of "grand history" in the novel *In Memory of Memory*
- 53 **Kristina Vorontsova**, Spanish text in the poetry of Alexander Anashevich
- 67 **Marta Zambrzycka**, The virus of separatism and the epidemic of disinformation: The disease metaphor of the war in Donbas in 2014 in Ukrainian popular prose on the example of the novel *Ogoleniy nerv* by Svitlana Talan
-

Language and linguistic communication

- 83 **Oleh Beley**, On the question of innovations in terminology and conceptual system in Ukrainian onomastics during wartime in the 21st century
- 97 **Daniel Dzienisiewicz**, Towards more accurate methods of chronologizing Russian vocabulary (on the basis of Google Books)
- 111 **Agata Jankowicz**, Deconstruction of ritual utterances from Russian political discourse in internet parodies

-
- 129 **Henryk Jaroszewicz**, Syntactically independent syntagmatic parts of speech in the contemporary Silesian literary language (prepositions, conjunctions, relators, particles)
- 149 **Maria Stryszewska**, Denominal adjectives with basic formatives in the contemporary Russian, Polish and Macedonian languages
- 165 **Andrey Zaynuldinov Tiarankov**, Emotional and evaluative aspects of the journalistic style of the Soviet era (based on the speeches of A. Ya. Vyshinsky)

Literatura i kultura

Na przeklętej ziemi. Obraz życia wspólnoty czarnogórskiej w miniaturze literackiej *Vrana* Miodraga Bulatovicia

➔ Abstrakt

Poniższy artykuł kontynuuje badania nad wczesną prozą Miodraga Bulatovicia. Jego przedmiotem jest utwór *Vrana*, w którym autor opisuje życie codzienne jednego z czarnogórskich plemion. Przedmiotem analizy w artykule są motywy zawarte w tej miniaturze, w tym: wędrówka, ziemia jałowa, ubóstwo, odrzucenie przez kolektyw, głód, szaleństwo i zbrodnia. Uwagę zwrócono także na symbole teriomorficzne, społeczną kategorię piętna, wybrane elementy kultury duchowej oraz krwawej zemsty rodowej jako elementu prawa zwyczajowego. W toku analizy wykorzystano aparat pojęciowy z zakresu psychopatologii, psychiatrii humanistycznej, demonologii, antropologii kulturowej, socjologii, teorii groteski oraz estetyki brzydoty.

➔ Słowa kluczowe

migracja, ubóstwo, brzydota, śmierć, szaleństwo, piętno

On a cursed land: The life of the Montenegrin community, as depicted in the literary miniature *Vrana* by Miodrag Bulatović

➔ Abstract

The article is part on an ongoing study on the early works of Miodrag Bulatović. It's main subject is the writer's literary debut in the press — a miniature entitled *Vrana*. The author focuses on the everyday life of the Montenegrin communities. The analysis includes the motifs present in the miniature, namely: wandering, barren landscapes, extreme poverty, collective rejection, hunger, madness and crime. Moreover, the author draws attention to theriomorphic symbols, the social category of stigma, selected elements of spiritual culture and customary law in the form of blood feuds. The analysis utilizes conceptual tools from the fields of psychopathology, humanistic psychiatry, demonology, sociology, the theory of the grotesque — with a particular emphasis on the aesthetics of ugliness.

➔ Keywords

migration, poverty, ugliness, death, madness, stigma

Sytuacja pradebiutu prasowego Miodraga Bulatovicia nie doczekała się dotąd wyczerpującego omówienia. Monografie oraz artykuły problemowe poświęcone twórczości serbskiego artysty pomijają zupełnie pisarskie juvenilia. Wyjątkiem jest tu biografia pisarza autorstwa Radovana Popovicia. Wieloletni redaktor belgradzkiego dziennika „Politika” zwraca w niej uwagę na utwory poprzedzające właściwy debiut Bulatovicia. W jego ocenie pozytywnie przyjęte przez ówczesną krytykę miniatury literackie *Moja majka* (1950), *Vrana* (1951), *Njihov sin* (1951) i *Jarčev rep* (1953) zapowiadają tematy typowe dla dojrzałej twórczości tego artysty¹.

Istotny wkład do badań nad wczesną twórczością serbskiego prozaika wniósł również artykuł problemowy autora niniejszej pracy. Zgodnie z nim zdarzenia traumatyzujące w postaci tragicznej śmierci ojca, epizodów epileptycznych i psychotycznych, tułaczki, upokarzającej biedy oraz zagrażającego życiu głodu nie pozostały bez wpływu na ukształtowanie się „infernalne wyobraźni” pisarza. Twórczość Bulatovicia ukształtowała się w rezultacie artystycznego przepracowania traumy z okresu adolescencji. W zasadniczej części publikacji przeprowadzona została analiza formalna oraz treściowa utworu *Moja majka*².

Niniejszy artykuł stanowi kontynuację badań nad wczesną twórczością Miodraga Bulatovicia. W centrum zainteresowań jego autora znajduje się, ukazana w utworze *Vrana*, codzienna egzystencja członków jednego z czarnogórskich plemion z okolic Białego Pola. Poddane zostały analizie obecne w tej literackiej miniaturze motywy: wędrowni, ziemi jałowej, skrajnej biedy i odrzucenia przez kolektyw, głodu, szaleństwa oraz zbrodni. Zwrócona została również uwaga na symbole teriomorficzne, społeczną kategorię piętna, wybrane elementy kultury duchowej oraz prawa zwyczajowego w postaci krwawej zemsty rodowej. W toku analizy wykorzystano aparat pojęciowy z zakresu psychopatologii, psychiatrii humanistycznej, demonologii, antropologii kulturowej, socjologii, teorii groteski, estetyki brzydoty oraz poetyki żywiołów.

Wędrowni (łac. *migratio*) jest jedną z podstawowych form aktywności człowieka. Wędrowiec, by rzec słowami Piotra Kowalskiego, to istota pozbawiona stałej egzystencji i własnego miejsca na ziemi. Stan ten precyzyjnie określa łaciński leksem *peregrinus*, który oznacza człowieka „idącego przez pole, w krainę otwartą” (Kowalski, 2002, s. 9, 14). W wymiarze podstawowym mobilność istoty ludzkiej powodowana jest potrzebą zapewnienia sobie bezpieczeństwa, to jest zasiedlenia i uprawy ziemi, zdobycia pożywienia i środków pieniężnych, jak również budowy domu oraz prokreacji³. Potwierdza to Mircea Eliade, pisząc, że każdy akt osiedlenia się czy wznoszenia domostwa tożsamy jest również z dokonaniem istotnego wyboru życiowego. Wznosząc dom, człowiek ustanawia centrum swojego świata, które sakralizuje i otacza szczególną troską (Eliade, 1996, s. 27, 47).

1 Na ten temat zob. Popović, 2013, s. 9–14.

2 Por. Bukwałt, 2022, s. 27–38.

3 Por. Zwoliński, 2013, s. 58.

Wędrówce czarnogórskiego chłopca Novaka, protagonisty badanego utworu, towarzyszy pragnienie radykalnej zmiany dotychczasowego sposobu życia. Migracja bohatera znad rzeki Tary na tereny położone w pobliżu Białego Pola ma na celu zdobycie ziemi uprawnej, budowę siedziby mieszkalnej, spłodzenie potomka oraz zbudowanie relacji społecznych. Centralny punkt przestrzeni zasiedlonej tworzy gliniana, przykryta strzechą wiejska chata (*kućerak*)⁴ z przylegającym doń spichlerzem oraz przygotowany do użytkowania, wskutek tytanicznych wysiłków, ugor. W juwenilnym utworze Bulatovicia występuje zatem motyw obcej człowiekowi, twardej, skalistej oraz pokrytej kurzem ziemi⁵, która jest zaprzeczeniem gleby rodzącej (*tellus mater*). Tak ukazany obraz telluryczny przywodzi na myśl „przerażającą egzystencjalną pustkę, samotność, rozpacz, jałowość duchową, beznadziejne błąkanie się bez celu, a nawet samą śmierć” (Jakubczak, 2002, s. 38). Czarnogórski chłop na podobieństwo biblijnego praojca rodzaju ludzkiego, Adama, w samotności, trudzie i „znoju”⁶ wydiera niepokonanej w swym wzroście przyrodzie skrawek ziemi pod uprawę. Wysiłek karczowania niebezpiecznej i dzikiej gęstwy leśnej⁷ tożsamy jest z aktem przekształcania przestrzeni niezróżnicowanej w obszar uporządkowany i rodzący „pokarmy ziemskie”, co ilustruje cytat:

[Novak] stavi ruke u džepove, prisloni se uz čatmu svog naherenog kućerka, koji sa svih strana opkoljen šumom, izgledao je kao neka igračka. [Novak] pogleda na njive i sjeti se kako je prije desetak godina došao je sa one strane Tare i tu se naselio. Njegovo današnje imanje, izuzev male ledine, gdje je odmah izgradio kolibu, bio je pod šumom. Ali žilave ruke i godine savladale su šumu. [...] A one breze što su sve više nicala na livadi i njivi, trebalo je posjeći i spaliti. Čudno je to vražije šiblje ! Čim čovjek onemoća, ono crpeći snagu iz zemlje, iz sirovih i jakih dobro utvrđenih krlja, stane da neobičnom brzinom raste i osvaja s mukom iskrčenu ledinu. (Bulatović, 1951, s. 4)

Podstawowym doświadczeniem egzystencjalnym protagonisty staje się upokarzająca bieda, mająca swój wymiar materialny oraz duchowy. Jak zauważa bowiem Ruth Lister, ubóstwo „rozumieć należy [nie tylko] jako niekorzystne i niepewne położenie ekonomiczne, lecz również jako szkodliwą i wstydlivą relację społeczną” (Lister, 2007, s. 19). Za podstawowy materialny przejaw biedy uznaje brytyjska badaczka niedostatek, którego jednostka nie potrafi już znieść. Wśród społecznych

4 Leksem *kućerak* oznacza domek, chatkę, chatynkę, kolibę, rudere, szopę, budę lub klitkę (Милићевих, 1894, s. 5–11).

5 Według Marzenny Jakubczak „twardy, nieprzenikliwy kamień, nienadający się do przyswojenia w postaci pokarmu, jakże obcy strukturze żywej tkanki, zdaje się być przeciwstawieniem życia, jego naturalnej zmienności i ruchliwości” (Jakubczak, 2002, s. 48).

6 Por. *Pismo Świąte*, 2012, w. 22, s. 29.

7 Na ten temat zob. Cirlot, 2000, s. 222.

miar ubóstwa wymienia ona natomiast: „brak szacunku, upokorzenie, wstyd i napiętnowanie, zamach na godność i poczucie własnej wartości, [...] traktowanie w kategoriach Innego i poczucie bezsilności”⁸.

Niski status finansowy uniemożliwia bohaterowi korzystanie z pomocy sąsiedzkiej. W realiach czarnogórskich udzielenie pomocy (*moba*) ubogiemu sąsiadowi w wykonywaniu podstawowych prac polowych, takich jak orka, żniwa czy też sianokosy, nie jest jednak działaniem bezinteresownym. W myśl zasad usankcjonowanych przez patriarchalną społeczność osoba, która otrzymuje kolektywne wsparcie, zobowiązana jest do przygotowania, już po zakończonym dniu pracy, poczęstunku w postaci jadła i napitku⁹. Brak środków pieniężnych wyklucza Novaka z grona beneficjentów pomocy kolektywnej. W wymiarze indywidualnym skrajne ubóstwo staje się dlań przyczyną wyobcowania, społecznego wstydu oraz bezradności.

Kolejnym przejawem materialnego ubóstwa jest wygląd zewnętrzny oraz strój bohatera. Pisarz sięga po kategorię estetyczną brzydoty, która umożliwia mu wypowiedzenie surowej prawdy na temat egzystencji człowieka, będącego igraszką w rękach złego losu. Skrajnie wychudzona, nieproporcjonalna pod względem anatomicznym i odziana w „przydługie, pożyczone od sąsiada łachmany”¹⁰ sylwetka bohatera przywodzi na myśl stracha na wróble, a więc figurę antropomorficzną, która należy do świata zmarłych i duchów¹¹. Brzydota cielesna staje się także przyczyną napiętnowania protagonisty. Odrażający wygląd zewnętrzny stwarza bowiem uczucie zagrożenia, a także bycia odrzuconym, unikany i dewaluowanym przez kolektyw piętnujący (Heatherthon, Kleck, Hebl, Hull, 2008, s. 111).

Przypominający chtoniczną kukłę bohater Bulatovicia zdaje się tkwić w zaklętym kręgu następujących po sobie nieszczęść rodzinnych. Doświadczenie tanatyczne w postaci zgonu starszego i młodszego syna, prawowitych dziedziców mienia, wiary i obyczajów przodków, ikony patrona oraz zasad prawa zwyczajowego, trwale naznacza jego pełną materialnych i duchowych trosk egzystencję, co ilustruje cytat:

Kada je izvadio poslednji panj iz one njive do šume umro mu je stariji sin. Tačno 18 godina prošlo je od tada. Joksim je tek bio zakoračio u petanaestu godinu. Novak nije znao od čega mu je sin umro. Sin je zanemogao, bolovao nekoliko nedelja i otišao je na onaj svet. A kada je izgubio prvo sina neki je rođak rekao da je Janko umro od srčane bolesti. Novak je povjerovao jer Janko

8 Por. Lister, 2007, s. 21.

9 Zob. Булат, Чайкановић, 2007, s. 99.

10 Zdaniem Marii Gołaszewskiej brzydota odsłania bezmiar ułomności i niedoskonałości, nędzę moralną, koszmar nieczystego sumienia, złych czynów, chaos rzeczywistości zepsutej, gnijącej, będącej w rozkładzie (Gołaszewska, 1994, s. 190). Na temat podmiotów i przedmiotów „ekspresyjnie brzydkich”, które wywołują uczucie odrazy, zob. również Wallis, 2004, s. 28, 32. Por. także Eco, 2009, s. 16.

11 Por. J. Pawłowski, *Marzanna i strach polny. Czy te kukły coś łączą?*. Pobrane z: <https://nowiny24.pl/marzanna-i-strach-polny-czy-te-kukly-cos-laczy/ar/5815067>.

nije mnogo bolovao. Preko dana je kosio, uveče je legao zdrav, a jutro je osvanuo mrtav. (Bulatović, 1951, s. 6)

W opartym na patrylinearności czarnogórskim modelu rodziny obserwujemy prymat grupy męskiej „złączonej więzami krwi, pochodzeniem oraz wspólnym miejscem zamieszkania” (Szynekiewicz, 1992, s. 193; Roux, 1994, s. 156, 157). Na ojcu spoczywa obowiązek spłodzenia sukcesorów rodu. Reprodukacja w ramach grupy krewniaczej umożliwia bowiem przekazanie władzy, prestiżu, idei społecznych oraz majątku primogeniturze męskiej, co potwierdza Tihomir Đorđević:

Porodica se produžavala kao i kult — *zauvažava serbski etnograf* — samo preko muškarca... Sin se, dakle, očekivao, sin je bio potreban; njega porodica, preci i ognjište tražahu. [...] On docnije prinosi žrtve, [...] donosi potreban obrok i svojim kultom očuva domu religiju. U našem narodu samo muska deca se smatraju kao nastavak porodične loze i domaćeg kulta slave. (Đorđević, 1990, s. 64, 65)

Domy pozbawione potomstwa wskutek niepłodności lub wysokiej umieralności dzieci określano terminem *iskopana kuća, pustinja, istražbina, pusta pećina* (Trebješanin, 2000, s. 233). W obecności członków wspólnoty bohater wyraża żal z powodu przedwczesnej utraty synów. Wyznaniu temu towarzyszy świadomość wygasania domowego ogniska, jak również obawa o własny los. Opustoszała chata chłopca Novaka przywodzi na myśl — użyjmy tu określenia samego bohatera — *ugašenu svijecu* (Bulatović, 1951, s. 7).

W badanym utworze pisarz wprowadza czytelnika w świat czarnogórskiej magii werbalnej. Wypowiadane przez stare kobiety (lokalna społeczność utożsamia je z czarownicami) magiczne formuły słowne mogą być, w odczuciu chłopca Novaka, zapowiedzią kolejnej rodzinnej tragedii¹². Bohater Bulatovicia, co charakterystyczne dla reprezentanta czarnogórskiej kultury tradycyjnej, ulega irracjonalnym przesądom, u podstaw których leży brak wiedzy, a także obawa przed czymś nieznanym i tajemniczym, na przykład: skutkami praktyk magicznych, zjawiskami atmosferycznymi, bóstwami, animizmem zwierzęcym i roślinnym, chorobami, śmiercią, jak również Tamnym Światem i bytami chthonicznymi¹³. Tego rodzaju przesady ujawniają się szczególnie w sytuacjach braku poczucia bezpieczeństwa, duchowego cierpienia i niepewności (Grzywa, 2010, s. 86; Krok, 2007, s. 93, 94; Jahoda, 1971, s. 212), co potwierdza fragment:

12 Zdanjem Tihomira Đorđevicia „veštice su skoro uvek stare žene. [...] U Poljicima kažu da su veštice stare babetine, krezube, grдне a zle krvi i naravi. U Crnoj Gori veštice su žene pošto dobro ostare. U okolini Karlovca coprнице su stare bake, [...] koje još na koncu svog života nastoje svome bližnjemu škoditi” (Đorđević, 1989, s. 6–7).

13 Por. Jahoda, 1971, s. 18.

A onda su susjedi rekli: „A sad je i red na Ivanku”. On nije vjerovao u bapske priče, ali se bojao za svoju jedinicu. Ko zna, možda i te babe imaju pravo. Možda zaista postoje vještice. U svijetu svega ima, đavo ga odnio. (Bulatović, 1951, s. 4)

Bohater odczuwa skutki ciężącej na nim złej wróźby. Dotknięta obłędem (a jest to wszakże przejaw śmierci społecznej) córka Jovanka poddana zostaje przymusowej izolacji, napiętnowaniu, demonizacji oraz animalizacji¹⁴. W groteskowym portrecie istoty szalonej zwracają uwagę reakcje agresywne, dziwaczność zachowań oraz przerywana niekiedy „lodowatym, upiornym wyciem” (Bulatović, 1953, s. 4) *logorea*.

W kulturze tradycyjnej istniało przekonanie, że człowiek chory psychicznie podlega wpływom złych mocy. Istota szalona jest ucieleśnieniem zła, odznacza się ona także wysokim stopniem destrukcyjności skierowanej przeciw członkom własnej wspólnoty. Grupa postrzega obłęd jako karę „za złamanie tabu, nieprzestrzeganie różnych rytualnych nakazów i popełnianie innych społecznie potępianych czynów” (Brodniak, 2000, s. 60). Nietypowość reakcji, niedorzeczność artykułowanych komunikatów oraz czyny agresywne narażają obłąkanego na prześladowania ze strony kolektywu piętnującego. Przyrównany do dzikiego zwierzęcia lub siły chthonicznej chory psychicznie podlega działaniom represyjnym ze strony społeczności w postaci prześladowań, a nawet śmierci (Brodniak, 2000, s. 60, 96).

W rozumieniu społeczności patriarchalnej szaleństwo bohaterki jest skutkiem zachowań niezgodnych z obowiązującym prawem zwyczajowym¹⁵. Jovanka pała bowiem żarliwym, aczkolwiek zakazany ucuciem do Bogdana, członka skonfliktowanego z jej rodziną czarnogórskiego bractwa Tomovićów. Powodem otwartego konfliktu był mord, jakiego senior tego rodu, *kljasti Petar* (Bulatović, 1951, s. 6), dokonał na bracie chłopca Novaka. W realiach czarnogórskich przelana krew woła o pomstę do żyjących członków rodziny. To na krewnych, w ramach zemsty rodowej, spoczywa „święty” obowiązek okaleczenia lub fizycznej likwidacji sprawcy czynu przestępczego¹⁶.

14 Według Ervinga Goffmana wśród kilku rodzajów piętna wymienić należy także: „wady charakteru przypisywane słabej woli, nieujarzmionym lub nienaturalnym namiętnościami, [...] o których to wadach wnioskuje się na podstawie takich faktów jak na przykład zaburzenia psychiczne, [...] nałogi, alkoholizm [i] orientacja homoseksualna” (Goffman, 2007, s. 34).

15 Jak zauważa Michel Foucault, „obłąkany odślania końcową prawdę o człowieku i pokazuje, do czego mogą doprowadzić afekty, życie społeczne, wszystko, co oddala od pierwotnej natury, która nie zna obłędu. Obłęd wiąże się zawsze z cywilizacją i jej dolegliwościami” (Foucault, 1987, s. 467).

16 Potwierdza to Vuk Stevanović Karadžić. „Budući dakle — zauważa serbski etnograf — da u Crnoj Gori nema nikakve određene vlasti, koja bi ljude branila od sile i od nepravde, nego svaki sam valja da se čuva i brani, tako je osveta onamo ostala sveta dužnost. Ona je onđe mjesto starješinske vlasti. Ne samo najbliža rodbina, nego i čitava sela, plemena i nahije drže za dužnost, osvetiti ne samo ubistvo, nego i drugu svaku nepravdu i sramotu, koju se učini (Karadžić, 1963, s. 301). Na temat krwawej zemsty rodowej rozumianej jako rodzaj *religioznog kulta* zob. Kanji, 2013, s. 107.

Wydaje się, że to właśnie konieczność wzięcia odwetu na oprawcy determinuje wszystkie działania chłopca Novaka. Przekonanie o tym, że „krv je krv [...] i da se preko krvi ne prelazi tako lako” (Bulatović, 1951, s. 6), czyni protagonistę niechętnym i nieugiętym wobec zaplanowanego przez córkę mariażu.

Dodajmy, że lokalna społeczność wskazuje na inne jeszcze przyczyny choroby psychicznej Jovanki. Według diagnozy miejscowego lekarza przypadłość bohaterki może mieć charakter dziedziczny. Cechy aberracji nosiły bowiem, co skrętnie odnotowano, niemoralne zachowania jednego z agnatów. Dziad Novaka, skądinąd zamożny i powszechnie szanowany gospodarz, u kresu życia oddał się pijaństwu na sposób dionizyjski, które pozwala człowiekowi znieść *dolor existentiae*, zredukować napięcie psychiczne oraz zapomnieć o otaczającej go rzeczywistości¹⁷. Rezultatem nadmiernego picia przodka była utrata niemal całego mienia ruchomego oraz inwentarza.

Kulminacyjnym punktem miniatury literackiej Bulatovicia jest obraz ukazanego á rebours obrzędu rodzinnego. W tradycji czarnogórskiej *slava*, określana także jako *kršno ime*, to dzień, w którym członkowie pojedynczej rodziny, bractwa lub plemienia oddają cześć wybranemu świętemu, opiekunowi domostwa. Wśród figur otoczonych kultem, których imię czczą członkowie czarnogórskich rodzin, wymienić należy św. Jerzego (sv. Velikomučnik Đordije), św. Mikołaja (sv. Nikola), św. Petkę (sv. Petka), św. Michała Archanioła (sv. Arhandijel Mihajlo) czy też św. Łukasza (sv. Luka). Nieodłącznymi atrybutami uroczystości rodzinnej są: ikona patrona domu, kadzidło, świeca, czerwone wino, olej oraz rytualny chleb. Świętowanie odbywa się przy stole bogato zastawionym jadłem i spirytualiami. W uroczystości, która trwa trzy dni, uczestniczą, prócz członków rodziny czy bractwa, duchowni, pobratymy, kumowie oraz osoby z najbliższego sąsiedztwa. Świętecznemu biesiadowaniu towarzyszy wypowiedzianie słów modlitwy dziękczynnej, składanie życzeń pomyślności, łask Bożych, zdrowia, radości, płodności, długich lat życia, obfitości dóbr ziemskich, a także wznoszenie obrzędowych toastów (*zdravice*) i wykonywanie okolicznościowych pieśni (Грубачић, Томић, 1988, s. 5–17; Петровић, 2006, s. 50, 51)

Opisane w utworze Bulatovicia święto patrona domostwa pozbawione jest należytej oprawy, powagi oraz podniosłej atmosfery religijnej. W tej „uroczystości” ku czci św. Łukasza dominuje bowiem pierwiastek hulaszczy. Miejszem świętowania jest mroczna, wypełniona dymem i zatłoczona wiejska chata. W tej przestrzeni pod wpływem alkoholu, a więc środka mediacyjnego, który wywołuje stan ekstazy (Kowalski, 1998, s. 15), biesiadnicy dają upust swym namiętnościom w postaci wrzasków, zawodzenia tradycyjnych pieśni, głośnego płaczu, uzalania się nad własnym losem, zapadania w alkoholowy sen, majaczenia, a w końcu współzawodnictwa w mierzeniu i strzelaniu do siedzącej na płocie wrony. Przypomnijmy w tym miejscu, że to występujące w tytule utworu zwierzę z rodziny krukowatych w planie symbolicznym

przywodzi na myśl śmierć, nieczystość, podziemie, ciemność, destrukcję oraz procesy rozpadu i gnicia (Kowalski, 1998, s. 256, 259; Cooper, 1998, s. 131). Obecność złowróżbnego ptaka może być zapowiedzią mordu, jakiego dotknięta obłędem Jovanka dokona na swoim ojcu. Reprezentująca świat chaosu osoba szalona przeobraża się w „bestię, która swą dzikością, nieokielznaniem i niepoczytalnością zaprzecza temu, co ludzkie” (Kowalski, 1998).

W obrazie zbrodni dominuje pierwiastek korporalny. Martwe, pokiereszowane siekierą ciało Novaka budzi naprzemienne uczucie grozy i abominacji. Doznanie trwogi wzmagą widok posoki, sączącej się obficie z rozbitej głowy ofiary. Źródłem lęku staje się również wygląd osoby szalonej, a w szczególności jej mimika, gestyka oraz wydawane przezeń dźwięki. Szaleniec bowiem, jak przekonuje Michel Foucault, odrzuca wszelkie kody i normy językowe, miast tego posługuje się „językiem wykluczonym”, na który składają się słowa sakralne, zakazane lub całkowicie pozbawione sensu (Foucault, 2007, s. 154, 158), co ilustruje cytat:

Na utabanom putiću između ambara i kuće nauznak je ležao Novak, podvijene ruke poda se. Načelu je zjapila rana, velika kao usta. Iz nje su na sve strane šikljali mlazevi krvi, punili očne duplje, boji li i lijepili sijedo pramenje za lobanju. Nekoliko koraka od Novaka stojala je [...] vitka djevojka crne rasčupane kose. U podignutoj ruci držala je sjekiru. Iz razrogačenih neobično svijetlih očiju virio je strah. Poluotvorena usta sa niskom bijelih zuba, kao da su se spremala da izgovore nešto strašno i gadno. Odjednom iz izgrebanog blijedog lista nesta zbunjenosti. Kao da se prisjeti nečega smiješnog, pa onda stade da se užasno kikoće. (Bulatović, 1951, s. 8)

Celem kolektywu staje się pochwycenie i trwałe wykluczenie ze społeczności istoty nieprzewidywalnej w swych zbrodniczych skłonnościach i planach. W bezpośrednich zmaganiach fizycznych postać obłąkanej ujawnia cechy prawdziwie animalne, takie jak: siła fizyczna, zwinność, skoczność, a także zdolność zadawania istotom wrogim głębokich ran. Poskromienie i zamknięcie istoty szalonej to ostatni akt upadku rodziny czarnogórskiego chłopca Novaka.

Miniatura literacka *Vrana* współtworzy korpus tekstów składających się na juvenilia literackie Miodraga Bulatovicia. Te krótkie formy prozatorskie, często pomijane przez krytykę literacką i historyków literatury, są jednak ważnym etapem rozwoju artystycznego serbskiego twórcy. Utwory *Moja majka*, *Vrana*, *Njihov sin* czy *Idite na molitvu* zapowiadają bowiem, na poziomie motywów, wątków i symboli, tematy obecne w dojrzałej fazie twórczości pisarza. Można zaryzykować twierdzenie, że opowiadania i powieści cyklu czarnogórskiego, takie jak *Vuk i zvono* (*Wilk z dzwonkiem*), *Crveni petao leti prema nebu* (*Czerwony kogut leci wprost do nieba*), *Heroj na magarcu*. *Vreme srama* (*Bohater na osle. Czas hańby*) czy też *Rat je bio bolji* (*Wojna była lepsza*), wyrosły na fundamencie wzmiankowanych powyżej pierwocin literackich Bulatovicia.

W utworze *Vrana* pisarz ukazuje rodzinny kraj jako jałową, spaloną słońcem i pokrytą pyłem ziemię. Dodajmy, że obraz Czarnogóry jako „przeklętej” i nieprzyjaznej ludziom krainy powróci w powieści *Crveni petao leti prema nebu* (*Czerwony kogut leci wprost do nieba*) oraz w antywojennej dylogii Miodraga Bulatovicia. W młodzieńczym utworze istotną rolę odgrywa motyw upokarzającej biedy, której skutków doświadczają niektórzy członkowie patriarchalnej wspólnoty plemiennej. Należy podkreślić, że już jako dojrzały twórca Bulatović zaludnił swoje powieściowe światy istotami ubogimi: żebrakami, ludźmi gościńca czy też bezdomnymi ofiarami wojny.

W badanym tekście ważne miejsce zajmuje także problem wygasania czarnogórskiej rodziny w linii męskiej. Skutkiem przedwczesnego zgonu synów, traktowanej w kategoriach śmierci społecznej, choroby psychicznej córki, a także mordu dokonanego na zwierzchniku patriarchalnej rodziny jest upadek rodu. Należy zaznaczyć, iż podobne zagadnienia braku primogenitury męskiej oraz opustoszałego gniazda-domu pojawiają się na kartach powieści Bulatovicia *Crveni petao leti prema nebu*, w której to naczelnik rodu, gazda Ilija, przeczuwa, że „wiatry rozwieją popiół z ich opustoszałych ognisk, [a] „[...] ich ziemia pogrąży się w smutku, [...] zwyrodnije i z żalu za swoimi synami porośnie pokrzywą, paprocią, jeżynami i chwastami” (Bulatović, 1979, s. 15).

W młodzieńczym utworze na uwagę zasługuje także groteskowy motyw szaleństwa. Świat przedstawiony utworów prozatorskich Bulatovicia zaludniają figury odmieńców, obłąkanych, neurotyków, dewiantów i psychopatów. Motyw szaleńca pojawia się między innymi w debiutanckim tomie *Đavoli dolaze*. We wchodzącym w skład tego zbioru opowiadaniu *Zaustavi se, Dunave* ważne miejsce zajmuje postać Branka, dotkniętego szaleństwem artysty-uzurpatora. W powieści *Czerwony kogut leci wprost do nieba* pojawia się Mara wariatka, istota odrzucona i krzywdzona fizycznie przez reprezentantów grupy męskiej. W utworze *Bohater na osle* obserwujemy natomiast postać Grubana Malicia, obłąkanego karczmarza i żołnierza samochwała. Juwenilna proza ujawnia także zainteresowanie autora problematyką mortalną. W kolejnych utworach serbskiego artysty stwierdzamy bowiem wysoką frekwencję obrazów śmierci naturalnej, samobójczej, kwalifikowanej czy też zadawanej.

W analizowanym utworze po raz pierwszy w twórczości Miodraga Bulatovicia występuje figura teriomorficzna, tytułowa wrona. Warto podkreślić, że niemal we wszystkich późniejszych dziełach tego autora pojawienie się zwierząt, takich jak skorpion, wilk, kogut, świnia czy też rosomak, to w planie symbolicznym zapowiedź złego losu oraz nieszczęść, które dotyczą jednostkę lub zbiorowość.

W literackich pierwocinach Bulatovicia istotne miejsce przypada również zagadnieniu kultury duchowej Czarnogórców. Świat obyczajów, obrzędów i rytuałów odbiega jednak od kulturowej matrycy. Autor świadomie pozbawia patriarchalną społeczność czarnogórską cech heroiczych. Zamiast tego kreśli on wysoce kontrowersyjny portret społeczności „wybrakowanej” pod względem fizycznym i psychicznym, która szczególnie upodobanie znajduje w czynieniu wyrafinowanego zła.

Miłosz Bukwałt (ORCID: 0000-0003-0302-1627)

doktor nauk humanistycznych, adiunkt w Instytucie Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego, pracuje w Zakładzie Kroatystyki i Serbistyki. Zakres zainteresowań naukowych obejmuje: literatury południowosłowiańskie w kluczu komparatystycznym, kulturę tradycyjną Słowian w ujęciu porównawczym, literaturę w perspektywie psychologii i psychiatrii humanistycznej, erotyzm w literaturze i malarstwie, problematykę mortality w literaturze i sztukach pięknych, literaturę wobec zła, Holocaust na ziemiach południowosłowiańskich, kategorię piętna, brzydoty, obcości, inności, choroby, brudu oraz wstrętu na gruncie socjologii, antropologii społecznej i kulturowej, poetykę żywiołów, symbolikę teriomorficzną w literaturze. Ostatnie publikacje: *Trauma, włośćęga, poszukiwanie sławy. Wokół predebiutu literackiego Miodraga Bulatovicia*, „*Slavica Wratislaviensia*” 2022, nr 176; *Nienasycone, żarłoczne, pożądliwe. O złośliwych i dobrotliwych gadach aerycznych w serbskiej demonologii ludowej*, [w]: *Gady w literaturze, kulturze, języku i mediach* (Siedlce 2023).

miłosz.bukwałt@uwr.edu.pl

Bibliografia

- Bulatović, M. (1951). *Vrana*, Narodni student. Nedeljni list beogradskih studenata, Beograd, br. 16 (godina XVII), s. 6–8.
- Bulatović, M. (1964). *Czerwony kogut leci wprost do nieba*. Warszawa: Czytelnik.
- Bukwałt, M. (2022). Trauma, włóczęga, poszukiwanie sławy. Wokół predebiutu literackiego Miodraga Bulatovicia. *Slavica Wratislaviensia*, 176, s. 27–38.
- Brodniak, W.A. (2000). *Choroba psychiczna w świadomości społecznej*. Warszawa: NOMOS.
- Cirlot, J.E. (2000). Las. [hasło w:] *Słownik symboli* (s. 221–222). Kraków: Znak.
- Cooper, J.C. (1998). Kruk. [hasło w:] *Zwierzęta symboliczne i mityczne* (s. 131–133). Poznań: Dom Wydawniczy REBIS.
- Cullere, A. (1891). *U wrót obłądu*. Warszawa: Nakładem Księgarni Teodora Paprockiego i S-ki.
- Đorđević, T. (1990). *Deca u verovanjima i običajima našeg naroda*. Beograd: Idea, Niš: Prosveta.
- Đorđević, T. (1953). *Veštica i vila u našem narodnom verovanju i predanju*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije, Dečje novine.
- Eco, U. (2009). *Historia brzydoty*. Poznań: Rebis.
- Eliade, M. (1996). *Sacrum a profanum*. Warszawa: Aletheia.
- Foucault, M. (1987). *Historia szaleństwa w dobie klasycyzmu*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Foucault, M. (2000). *Choroba umysłowa a psychologia*. Płock: Wydawnictwo KR.
- Foucault, M. (2007). *Powiedziane, napisane. Szaleństwo i literatura*. Płock: Wydawnictwo KR.
- Goffman, E. (2007). *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Gołaszewska, M. (1994). *Fascynacja złem. Eseje z teorii wartości*. Warszawa-Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Grzywa, A. (2010). *Magiczna wizja świata*. Warszawa: Eneteia Wydawnictwo Psychologii i Kultury.
- Jahoda, G. (1971). *Psychologia przesądu*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Jakubczak, M. (2002). Ziemia — źródłowe motywy wyobraźni. W: K. Wilkoszewska (red.), *Estetyka czterech żywiołów. Ziemia. Woda. Ogień. Powietrze*. (s. 11–69). Kraków: Universitas.
- Kanji, M. (2013). *Deset dana u Crnoj Gori*. Podgorica: Izdavač CID, Biblioteka „Svjedočanstva”.
- Karadžić, V.S. (1969). *Dela Vuka Karadžića. Etnografski spisi. O Crnoj Gori*. M. Filipović, F. Dobrašinić, (red.). Beograd: Prosveta.
- Kępiński, A. (1978). *Rytm życia*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Kowalski, P. (1998). Alkohol. [hasło w:] *Leksykon znaki świata. Omen, przesąd, znaczenie* (s. 15–19). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kowalski, P. (1998). Kruk. [hasło w:] *Leksykon znaki świata. Omen, przesąd, znaczenie* (s. 256–262). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kowalski, P. (1998). Szaleństwo. [hasło w:] *Leksykon znaki świata. Omen, przesąd, znaczenie* (s. 540–543). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kowalski, P. (2002). *Odyseje nasze byle jakie. Droga, przestrzeń i podróżowanie w kulturze*. Wrocław: ATLA 2.
- Krok, D. (2007). Myślenie przesądne a religijne funkcjonowanie osób. *Polskie Forum Psychologiczne*, 1, s. 93–112.
- Lister, R. (2007). *Bieda*. Warszawa: Wydawnictwo Sicl.
- Popović, R. (2013). *Kako je Bule pokorio Evropu. Životopis Miodraga Bulatovića*. Beograd: Vukotić media.
- Księga Rodzaju. (2012). W: *Pismo Święte. Stary i Nowy Testament* (w. 22). Poznań: Wydawnictwo Święty Wojciech.
- Roux, J.P. (2013). *Krew. Mity, symbole, rzeczywistość*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Szykiewicz, S. (1992). *Pokrewieństwo. Studium etnologiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wallis, M. (2004). *Wybór pism estetycznych*. Kraków: Universitas.
- Zwoliński, A. (2013). *Historie ludzkich wędrówek*. Kraków: Wydawnictwo Petrus.
- Булат, П., Чајкановић, В. (2007). *Моба: Митолошки речник*. Београд: Српска књижевна задруга, s. 99 [Bulat, P., Čajkanović, V. (2007). *Moba: Mitološki rečnik*. Beograd: Srpska književna zadruga, s. 99].
- Грубачић, Б., Томић, М. (1988). *Српске славе*. Београд: Литера [Grubačić, B., Tomić, M. (1988), *Srpske slave*. Beograd: Litera].
- Милићевић, М.Ђ. (1894). *Живот Срба селјака*. Београд: Држалвна штампарија Кралјевине Србије [Milićević, M.Đ. (1894). *Život srba seljaka*. Beograd: Držaljna štamparija Kraljevine Srbije].

- Петровић, Т. (2006). *Здравица код јужних Словена*. Београд: Балканолошки институт САНУ [Petrović, T. (2006). *Zdravica kod južnih Slovena*. Beograd: Balkanološki institut SANU].

Źródła internetowe

- Pawłowski, J. Marzanna i strach polny. Czy te kukły coś łączą? Pobrane z: <https://nowiny24.pl/marzanna-i-strach-polny-czy-te-kukly-cos-laczy/ar/5815067> (dostęp: 11.02.2024).

Peryferie a centrum — Zagrzeb w felietonach Veselka Tenžery

→ **Abstrakt**

Na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych Veselko Tenžera pisał o Zagrzebiu. Był dziennikarzem, krytykiem sztuki i literatury, eseistą i publicystą. Jedną z jego najpopularniejszych książek jest *Zašto volim Zagreb* (wydana pośmiertnie w 1987 roku, ponownie wydana w 2017 roku). Książka ta może być odczytana z perspektywy socjologii miasta, ponieważ Tenžera był świadkiem nowych fenomenów społecznych i urbanistycznych. Zagrzeb owego czasu był przykładem dysharmonii miejskich części składowych, które rozwijały się niezależnie od siebie. Co więcej, mieszkańcy stolicy różnili się poziomem identyfikacji z miastem i jego centrum.

→ **Słowa kluczowe**

Veselko Tenžera, Zagrzeb, peryferie, centrum, socjologia miasta

The periphery versus the centre — Zagreb in Veselko Tenžera's columns

➔ Abstract

In the late 1970s and early 1980s Veselko Tenžera wrote about Zagreb. He was a journalist, art and literary critic, essayist and columnist. One of his most popular books is *Zašto volim Zagreb* (published posthumously in 1987, reissued in 2017). This book can be read in the context of urban sociology, as Tenžera was a witness to the emergence of new social and urban phenomena. Zagreb of that time exemplified the disharmony of its component parts, which developed independently of each other. Moreover, the inhabitants of the capital differed in terms of their level of identification with the city and its centre.

➔ Keywords

Veselko Tenžera, Zagreb, periphery, centre, urban sociology

Miejska przestrzeń, która staje się obszarem kulturowym, podlega starannemu kształtowaniu [...]. Równolegle obrasta ona uczuciami i wyobrażeniami, które znajdują wyraz w sztuce, w pracach literackich i historycznych. W rezultacie [...] jest zawsze świadomie i aktywnie kształtowana.

(Wallis, 1979, s. 17)

Założenia urbanistyczne i architektoniczne miast stanowią również pewien [...] zapis procesu budowania ich tożsamości.

(Rewers, 2005, s. 308)

Morfologia miasta według klasyków socjologii takich jak Ernst W. Burgess przedstawia się jako „układ stref koncentrycznych” (Jałowiecki, Szczepański, 2009, s. 19). Pierwszą, wspólną i najważniejszą, tworzy obszar centralny, główny ośrodek administracyjno-handlowy oraz kulturalno-rozrywkowy, ostatnia zaś to strefa podmiejska, w której osiedlają się nowi migranci. Taka koncepcja przestrzeni miejskiej z silnym centrum, gdzie ogniskowało się życie społeczne, polityczne, sakralne i gospodarcze, sprzyjając społecznej integracji (Wallis, 1979, s. 24), ma wielowiekową tradycję sięgającą antyku (grecka agora, rzymskie forum). W wieku XX doszło jednak do rewolucyjnej zmiany, do „rozpadu miasta” (Jałowiecki, Szczepański, 2009, s. 152) wskutek mocnej rozbudowy peryferii „w postaci wielkich zespołów mieszkaniowych, »nowych miast« czy też budownictwa jednorodzinnego” (Jałowiecki, Szczepański, 2009, s. 152). Poddane renowacji centra stały się natomiast raczej obszarami „zarządzania, międzynarodowej turystyki i luksusowej konsumpcji” (Jałowiecki, Szczepański, 2009, s. 154). Obraz aglomeracji w takcie wyżej opisanych przekształceń znajdziemy w felietonach Veselka Tenžery, który dał wyraz reakcji na zmiany przestrzenne dokonane w Zagrzebiu w drugiej połowie XX wieku. Był on świadkiem nowo powstających zjawisk — czy to społecznych, jak zmiany we wspólnotach lokalnych, czy urbanistycznych — dlatego jego teksty można czytać w kluczu socjologii miasta oraz dyskursów tożsamościowych, mając świadomość, że „każda metropolia jest przykładem niespójności i dysharmonii swych części składowych” (Wallis, 1979, s. 51), a także prezentowanych przez mieszkańców różnic w poziomie identyfikacji z miastem oraz jego centrum.

W wielowiekową tradycję Zagrzebia wpisany jest podział sięgający czasów średniowiecznego sąsiedowania z sobą dwóch osad, które z czasem połączyły się w jedno znane nam miasto (Črnja, 1979, s. 192). Rola tego ośrodka w życiu kulturalnym Chorwatów rośnie od XVII wieku, gdy powstało w nim gimnazjum, a potem kolegium jezuickie oraz gdy swą działalność drukarską prowadził Pavao Ritter Vitezović. W późniejszym okresie stolica Chorwacji przykuwała uwagę wielu intelektualistów (Falski, Kryśka-Mosur, 2008), stając się w stuleciu XIX metaforą historii całego narodu, co obserwujemy między innymi na przykładzie twórczości „największego piewcy Zagrzebia” (Kaniecka, 2014, s. 24), Augusta Šenoi, który starał się „o rozpowszechnienie poczucia więzi z Zagrzebiem postrzeganym jako

centrum narodowe”, „szlachetne i »od zawsze« chorwackie” (Kaniecka, 2014, s. 23). Od tego momentu Zagrzeb stał się bohaterem literackim, nie tylko scenerią dla opisywanych zdarzeń. Jak pokazuje Ernest Miedzielski, ewolucja wizerunku stolicy była zgodna z tendencjami dominującymi w poszczególnych epokach (Miedzielski, 2006, s. 53). „Najpierw był miastem-dziewicą, zamkniętą przestrzenią miejską, która skutecznie broni się przed złem z zewnątrz. [...] w literaturze realistycznej staje się miastem-nierządnicą, miastem-potworem pożerającym wartościowe jednostki” (Miedzielski, 2006, s. 53), co ilustrują między innymi utwory Ante Kovačića czy Eugena Kumičića.

Wiekowi XX towarzyszy duży wzrost zainteresowania tematyką miejską w różnych dyscyplinach naukowych; refleksja dotycząca Zagrzebia kontynuowana jest także w literaturze, w dziełach takich artystów jak Tin Ujević, Antun Gustav Matoš, Miroslav Krleža. W utworach współczesnych bardzo często akcja rozgrywa się na obszarze Nowego Zagrzebia (Edo Popović, Zoran Ferić), gdyż ponowoczesny podmiot porzucił stare centrum miasta i zmieniła się sama organizacja przestrzenna stolicy (Miedzielski, 2006, s. 76). Stało się to przede wszystkim za sprawą dzielnic zlokalizowanych na południu, gdzie mamy do czynienia z wielką koncentracją mieszkańców. Intensywna zabudowa Nowego Zagrzebia trwała od połowy lat pięćdziesiątych, wpisując się w politykę mieszkaniową prowadzoną zarówno przez Jugosławię, jak i inne państwa socjalistyczne, nastawioną głównie na skalę obiektów (Nawratek, 2005, s. 92). Była ona odpowiedzią na ogromne zapotrzebowanie na nowe mieszkania, związane z „masową przeprowadzką ludności wiejskiej do miast, efektem reformy agrarnej” (Wojtaszek, 2023, s. 104). Do rozbudowy miasta przyczyniły się też konkretne rozwiązania komunikacyjne, a przede wszystkim utworzenie stałej przeprawy przez Sawę (regulacja rzeki, tworzenie nasypów) oraz mostu kolejowego. Warto podkreślić, że wpływ na ten proces mieli również konkretni intelektualiści, którym zależało na wzmocnieniu pozycji Zagrzebia i Chorwacji w ramach Jugosławii. Do tej grupy należał prezydent miasta, Većeslav Holjevac, oraz inspirowani wizjami Krleży zagrzebscy architekci — żywili oni przekonanie, że rozwój społeczno-ekonomiczny Zagrzebia powinien się łączyć z jego rozbudową w kierunku południowym (Vranić, 2014). Początki urbanizacji tego obszaru są związane z utworzeniem pierwszych pawilonów wystawienniczych znanych jako Velesajam (1953), z kolei pierwsze plany nowych osiedli (Savski Gaj) były zaprezentowane w roku 1957. Za wznoszenie na ogromnych połaciach wolnej przestrzeni modernistycznych obiektów, olbrzymich budynków mieszkalnych oraz wieżowców odpowiadał Urbanistički zavod grada Zagreba, którego kierownikiem był Zdravko Kolacio. Budowa opierała się przede wszystkim na zastosowaniu projektów typowych, nastawionych na funkcjonalność, choć ogromnym mankamentem tego obszaru była zbyt słaba urbanizacja, ponieważ za szybką realizacją inwestycji mieszkaniowych nie nadążały rozwiązania miejskiego transportu oraz próby tworzenia potrzebnej infrastruktury. Dalsza rozbudowa uwzględniała w coraz większym stopniu budynki użyteczności publicznej oraz lokale o przeznaczeniu komercyjnym. Intensywnemu

zasiedlaniu towarzyszył także stopniowy rozwój działalności usługowej oraz przemysłowej (głównie przemysł rolny i spożywczy).

Socjologia miasta socjalistyczne twory uważa za kombinaty i pozbawione duszy miasta bez wartości. „Takie miasto jest wytworem planów urbanistycznych, a nie tradycji i ludzi, którzy daną przestrzeń miejską zamieszkują” (Miedzielski, 2006, s. 57). Ze swoistą rewizją utopii socjalistycznego modernizmu mamy do czynienia w Chorwacji lat siedemdziesiątych, kiedy zasadniczo „odstąpiono od budowy wieżowców oraz wielkich budynków mieszkalnych i postawiono na budowę domów o jak najmniejszych i intymnych wymiarach z obowiązkowymi parkami i zielonym otoczeniem” (Bagić, 2010, s. 9). Nie jest przypadkiem, że dopiero w 1971 roku na Nowym Zagrzebiu zaczyna się budowa nowego kościoła (Crkva Svetog Križa), notabene jednego z największych współczesnych obiektów sakralnych w Chorwacji. Warto zwrócić uwagę także na kontekst kulturowy tych czasów, okresu silnego rozwoju filmu, chorwackich seriali oraz kultury popularnej. Odbywają się wtedy liczne festiwale muzyki rozrywkowej, a stacje radiowe poprzez promowanie muzycznych hitów kształtują gust muzyczny szerokich mas odbiorców (Bagić, 2010, s. 33). Od połowy dekady rozwija się także chorwacka scena rockowa, slang i trzy odrębne stylistycznie subkultury (Bagić, 2010, s. 33).

Na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych na Zagrzeb bardzo uważnie patrzył Veselko Tenžera (1942–1985) — charyzmatyczny dziennikarz, krytyk sztuki i literatury, eseista i felietonista, którego twórczość zasadniczo nie doczekała się jeszcze wielu opracowań¹. Urodził się w Hercegowinie, studia literackie oraz artystyczne podjął w Zagrzebiu (wcześniej studiował w Sarajewie na kierunkach prawo i leśnictwo) i tu rozpoczął swoje dorosłe życie. Był liberałem i demokratą nie lubianym w strukturach partyjnych (Zima, 2020), a jego publicystykę porównywano do tekstów Matoša, Ujevicia i Antuna Šoljana. Tenžera tworzył jednak bardzo krótko, w latach 1975–1983, zmarł w 1985 roku podczas operacji serca. Opracował trzy monografie poświęcone malarzom takim jak Ivan Lovrenčić, Ivo Šebalj i Dimitrije Popović. Spośród jego tekstów prasowych² największą popularnością cieszyła się jednak książka *Zašto volim Zagreb*, wydana pośmiertnie w 1987 roku i wznowiona po trzydziestu latach z powodu nowoczesnych poglądów autora.

Tenžerze bliska jest idea postępu, przekonanie, że dwudziestowieczne społeczeństwa powinny opowiadać się raczej za rozwojem niż za pielęgnowaniem przeszłości. Ma przy tym jednak nadzieję, że kolejnym pokoleniom będzie się udawało zachować równowagę między tradycyjnymi wartościami a potrzebami współczesności. Zgodnie z duchem zwrotu topograficznego zauważa on związek jednostki z przestrzenią,

1 W roku 2020 został nagrany przez chorwacką telewizję dokumentalny film biograficzny pod tytułem *Tenžera, podstanar u novinama*.

2 Dotychczas wydane zbiory tekstów Tenžera to: *Miting* (1978), *En passant* (1978), *Zašto volim Zagreb* (1987), *Sportski život* (1987), *Makar se i posvađali* (1988), *Zašto volim TV* (1988), *Želja za dobrim kupanjem* (1992), *Likovne teme* (1993), *Pisma Ivani* (1995), *Preživljuje dobro pisanje* (1995), *Šok običnosti* (1997), *Sloboda u rezervatu* (2012).

rodzaj dwukierunkowego determinizmu, dwukierunkowej relacji, po stronach której znajdują się dwa podmioty: Zagrzeb i zagrzebianin. Pisze: „Mi smo po Zagrebu sudbinski određeni, a i Zagreb je po nama sudbinski određen”³.

Wśród bolączek miasta dostrzega on przede wszystkim rozliczne i wielopoziomowe trudności komunikacyjne. Rozumie je zarówno jako problem międzyludzkiego dialogu, jak również jako kwestię transportu publicznego, który jest niezrównoważony, zagęszczony w centrum, a zbyt rzadko docierający do dalszych lokalizacji. Brak spójności między poszczególnymi dzielnicami powoduje utrzymywanie się szerokiej strefy peryferyjnej. Tenžera opisuje nowe siedziby ludzkie — gęsto zaludnione, odcięte od świata, a znajdujące się w administracyjnych granicach metropolii; postrzega je jako paradoksalne miejskie wsie⁴, luźno połączone z centrum satelity. Za ich sprawą tkanka miejska coraz bardziej się rozbudowuje, zmieniając się w wielką aglomerację. Jest to nawiązanie do procesu, jakim jest suburbanizacja. Następuje ona jako jeden z konsekwentnych etapów demograficzno-strukturalnego cyklu życia miejskiego⁵, gdy „miasta o wyraźnie dotąd zaznaczonych granicach zaczęły zamieniać się w rozprzestrzenione pod względem formy aglomeracje” (Majer, 2010, s. 194).

Dzielnice peryferyjne

Tenžerę szczególnie zajmuje status nowych osiedli, spełniających przede wszystkim funkcję sypialni. Nazywa je pustyniami, a o ich lokatorach pisze: „Oni žive u malim stanovima, voze se malim liftovima i malim automobilima, guraju se u pretrpanim autobusima” (12). Peryferie zamieszkuje przede wszystkim ludność napływowa, przybyła z obszarów wiejskich. Jej tożsamość jest skonstruowana głównie w oparciu o model agrarny, toteż wykazuje ona trudności w uczestniczeniu w kulturze miasta, trwając w tradycyjnym systemie wartości. Socjologia podpowiada, że wrastanie nowych osadników w miasto jest faktycznie procesem długim i skomplikowanym. „W takich przypadkach mamy do czynienia oczywiście z tożsamością wybraną. Zjawisko to nie następuje jednak ani automatycznie, ani powszechnie. [...] część przybyszów ze wsi do miasta, jak i część emigrantów z kraju do kraju zachowuje poczucie tożsamości z miejscem, które opuścili. Dopiero ich dzieci zdobywają poczucie tożsamości z miastem, w którym osiedlili się ich rodzice” (Wallis, 1979, s. 142). Metropolie doświadczają zatem dopływu nowych mieszkańców, nie dysponując środkami i metodami na ich pełne włączenie w miejski system. Publicysta podkreśla słabość strony przyjmującej

3 V. Tenžera (2017). *Zašto volim Zagreb*, Zagreb: Mozaik knjiga, s. 9. Kolejne cytaty źródłowe pochodzą z niniejszego wydania książki i w dalszej części tekstu będą opatrzone tylko cyfrą oznaczającą numer strony.

4 Na gruncie socjologii miasta pojawiło się określenie miejsko-wiejskiego kontinuum. Nastąpiło to w momencie dezaktualizacji tradycyjnego pojęcia miasta, które zastąpił inny termin — obszar zurbanizowany, włączający w obręb aglomeracji tereny niemające charakteru w pełni miejskiego (Majer, 2010, s. 195).

5 Obok urbanizacji, dezurbanizacji i reurbanizacji.

nowy ludzki kapitał — leży ona przede wszystkim w braku generatorów urbanizacji, w nieumiejętności wykreowania łączącej społeczeństwo miejskiej energii, której nośnikami mogłyby być wielkie wydarzenia sportowe oraz kulturalne.

Tymczasem wzrost materialnego poziomu życia w mieście jest niewspółmiernie wysoki w porównaniu z możliwością rozwoju intelektualnego na jego krańcach, „wyjałowionych z zaplecza usługowego i rozrywkowego” (Borowik, 2007, s. 100). W sytuacji braku szeroko docierającej oferty kulturalnej mieszkańcy terenów oddalonych od centrum budują fragmenty swojej miejskiej tożsamości na przykład podczas obserwacji budowy nowej przeprawy przez Sawę (Most Slobode). W konsekwencji w blokowiskach utrzymują się mity związane z małymi ojczyznami, a paradoksem jest, że rozmaite opowieści o Zagrzebiu są bardziej żywotne poza nim.

Dla nowych mieszkańców Zagrzeb jest przede wszystkim czasowym miejscem pracy, w mniejszym stopniu uznają go oni za miejsce własnej egzystencji, z którym mogliby się identyfikować. Możemy w tych stwierdzeniach dostrzec związek z zaproponowanym przez Aleksandra Wallisa podziałem na dwa miejskie systemy wartości — tubylczy i nomadyczny. Pierwszy osadza się na traktowaniu wybranych przestrzeni jako „wartości autonomicznych i cennych w kategoriach emocjonalnych, kulturowych i społecznych” (Wallis, 1979, s. 144). Drugi „pociąga za sobą traktowanie wszelkich przestrzeni instrumentalnie i pragmatycznie, wyłącznie jako środka do osiągnięcia poszczególnych celów — zawodowych, rodzinnych, rozrywkowych etc.” (Wallis, 1979, s. 145). Za przejawy tendencji do powolnego osvajania przestrzeni chorwacki dziennikarz uważa sadzenie kwiatów pod oknami i balkonami, włączanie w osiedlową codzienność domowych zwierząt: „Gotovo nema kuhinje u kojoj se ne glasa kanarinac” (45), lecz najwięcej miejsca poświęca modelowi nomadycznemu. Sytuuje go w kontekście ksenofanii dotyczącej zasiedziałyłch mieszkańców. Doświadczają oni poczucia obcości w zetknięciu z nowym, wzbierającym na sile zjawiskiem socjologicznym, za którego sprawą pisarz powtarza za Matošem, że bardziej kocha Zagrzeb niż jego obywateli. Tenžera ma na myśli wciąż przyrastającą grupę zagrzebian, przywiązujących wagę jedynie do prywatnej przestrzeni, a jednocześnie zaniedbujących lub wręcz dewastujących sferę publiczną. Felietonista określa to zjawisko mianem „typowego urbanistycznego alibabizmu”, przez co rozumie miejską apologię prywatności. Metaforyczny Ali Baba jest w jego mniemaniu kimś w rodzaju hajduka, rozbójnika, który chowa się we własnej wymuskaniej jaskini, który czuje się wyizolowany z pojęć takich jak kultura, cywilizacja czy wspólnota. Jego świadomość opiera się na cynicznym zaprzeczaniu wszelkim przejawom kolektywizmu, na opozycji między prywatnym rajem a publicznym piekłem. Figurę Ali Baby Tenžera umiejscawia zwłaszcza w nowych osiedlach. Twierdzi, że jest ona manifestacją nowej klasy mieszczan, niezdolnych do komunikowania się na temat wspólnego dobra, uniemożliwiającą porozumienie i konsensus w sprawach dotyczących miasta jako całości. Na nic się zdają rozprawy architektów i historyków sztuki, urbanistów i socjologów, utopistów, nostalgików i biurokratów, w sytuacji gdy mieszkańcy zgadzają się na obojętność.

Według Tenżery przybysze faktycznie doświadczają bolesnej konfrontacji z miastem, opisaney w wielkich powieściach Honoré de Balzaca, lecz także Ante Kovačicia (*U registraturi*) lub Milutina Uskokovicia (*Došljaci*). W trakcie zetknięcia z metropolią stają się oni jednymi z jej przeciętnych mieszkańców. W początkowej fazie akulturacji (Nobis, 2006, s. 37–43), wchodząc w kontakt z nową przestrzenią, przyjezdni uruchamiają własne emocje i powołują do życia obraz wyimaginowanego Zagrzebia, miasta z nadzwyczajną scenografią, zaludnionego przez bohaterów spełniających swoje nadzieje. Takie wyobrażenia o mieście są początkowo podzielane przez kolejne generacje ludności napływowej.

Problemy centrum

Zjawiska obserwowane na przedmieściach nie pozostają bez związku z kondycją centrum. Miasto rozpełza się na pobliskie obszary podmokłe, pochłania pola kukurydzy i okoliczne wsie, co wpływa na rozkład jego dotychczasowego jądra. Tendencja do dekoncentracji idzie w parze z procesem rozłokowywania wokół miasta centralnego większych i mniejszych jednostek osadniczych, nazywanym policentrycznością (Majer, 2010, s. 195). Dokonuje się ona nadal w ramach współczesnych przekształceń⁶, stając się jednym z powszechnie akceptowalnych wyznaczników ładu przestrzennego (Gzell, 2008, s. 19). Tenżera w swych tekstach stosuje pojęcie policentryczności, w jego kontekście stawia struktury takie jak Maksimir i Nowy Zagrzeb.

Dążność do odbudowy dawnej, średniowiecznej hierarchizacji miasta dziennikarz uznaje za bezproduktywną, choć stan zacierania znaczenia centrum uznaje za kryzysowy. Dostrzega w nim przejawy syndromu antymiejskiego oraz ogólnej tendencji do, jak to określa, sterylizacji stosunków międzyludzkich. Jest to związane ze słabą tożsamością miasta. Jego rozczłonkowanie uwidacznia się w odpowiedzi na proste, identyfikujące pytanie: „Skąd jesteś?”. Zagrzebianie odpowiadają na nie frazą: „Z Zagrzebia”, natychmiast dookreślając dzielnicę lub osiedle. Tenżera wysuwa przypuszczenie, że Zagrzeb jest w swej istocie rozdzielony na 19 dzielnic, niejako wiosek. Stwierdza, że brakuje ogólnej formuły wiążącej miejski dorobek, trudno bowiem doprecyzować, czym w zasadzie jest „zagrzebska kultura”.

Choć Zagrzeb składa się z różnorodności, można, zdaniem autora, podjąć jednak pracę nad metaforami wspólnego miasta, wyobrażeniami na temat tego, z czego miejscowi mogliby być dumni, co byłoby podstawą ich tożsamości. Czytamy:

Zemljaci bi se tu mogli izmiješati i shvatiti kako je ovo njihov grad, da u njemu rastu njihova djeca, da s milijun ljudi dijele iste ulice, iste parkove, ista kazališta...

6 „Miasto o zazwyczaj jednym centrum zaczyna się stawać szerokim, spłaszczonym w swojej strukturze, policentrycznym obszarem zurbanizowanym, wchłaniającym okoliczne tereny podmiejskie i wiejskie, przesuwałającym coraz dalej swoje granice administracyjne i mentalne” (Borowik, 2007, s. 97–98).

i da je stoga potrebno stvarati jedinstvenu svijest o ovom gradu, o njegovoj kulturi i njegovim potrebama. Njihov zavičajni naglasak i tako neće propasti, bar u prvoj generaciji, svi ćemo voljeti tu babilonsku raznolikost, ali u jedinstvenoj metafori Zagreba a ne u saću [...] rezervata (66).

Miejska różnorodność jest z jednej strony konsekwencją migracji ludności, a z drugiej, jak sądzi publicysta, niewielkich zdolności asymilacyjnych Zagrzebia. W związku z tym wspomina już kategoria przybysza jest tu dość długoterminowa, a samo miasto wydaje się sumą małych ojczyzn, doświadczając swoistej ofensywy rozmaitych wzorców kulturowych, dialektów, kuchni.

Wspólnego mianownika nie jest w stanie skonstruować ezoteryczna kultura wysoka, nieprzekraczająca progów instytucji. Młodzież straciła zainteresowanie tradycjami, daje się ponieść subkulturze, konsumuje gotowe wytwory kultury popularnej. Ruch nowofalowy Tenžera ocenia negatywnie, jego masowość porównuje do „autorytarnej infekcji”. Na tle tego muzycznego fenomenu dość monotonicznie przedstawia się kondycja regularnych instytucji kultury. Ich szeroka oferta nie znajduje publiczności, a zlokalizowane w centrum liczne galerie, muzea, teatry pozostają ze względów komunikacyjnych niedostępne.

Wyjątkowa na tym tle jest historia dwóch wielkich równoległych wydarzeń artystycznych z roku 1983. Odbyła się wówczas wystawa prac Ivana Meštrovića w klasztorze jezuickim oraz pokaz zbiorów Ante Topića Mimary w willi Zagorje. Przyciągnęły one rzesze odwiedzających. Co ciekawe, wcale nie pochodzili oni z samego centrum Zagrzebia. Byli wśród nich raczej obywatele z całej Chorwacji, a nawet Jugosławii. „Mogło bi se čak reći — piše Tenžera — kako su ove izložbe silno homogenizirale hrvatski kulturni prostor, ali bez većih odjeka u samom Zagrebu” (95). Wystawy te były więc wydarzeniami na skalę całego kraju. Zastanawiający dla Tenžery jest jednak ich niewielki oddźwięk wśród lokalnych intelektualistów oraz krytyków. Wedle dziennikarza uwidacznia się tu szerszy problem recepcji dzieł najwybitniejszych chorwackich artystów, których nie da się interpretować wedle popularnego wzoru ukazywania wielkości maluczkich. Zamiast oddania tuzom ich zasług, krytyka zajmuje się przypomnianiem kontrowersji dotyczących ich politycznych poglądów, wystosowuje biograficzne zarzuty, słowem — nie docenia formatu ani twórczego dorobku. Adekwatne reakcje pojawiają się szczęśliwie i w sposób zaskakujący po stronie publiczności wywodzącej się spoza Zagrzebia. Kultura metropolii zaś, tak jak jej audytorium, pozostaje sfragmentaryzowana i rozdrobniona w opiniach. Nie zachodzą na jej obszarze warunki sprzyjające budowaniu wielkich, artystycznych osobowości, nie podejmuje się prób promowania trendów. Całokształt zjawisk związanych z życiem kulturalnym w Zagrzebiu wiąże się zatem z rodzajem letargu. A ten „ne dopušta da otvorimo srce i duh novom, drukčijem, različitom, većem i raznovrsnom svijetu” (99). W tym kontekście eksplozja zainteresowania wśród publiczności towarzysząca wystawie rzeźb Meštrovića i ekspozycji zbiorów Mimary to wydarzenie stające

się spektaklem łączącym chorwackich odbiorców, aktywizującym nawet bardziej niż wydarzenia z rejestrów kultury masowej.

Zdaniem Tenžery w oczach mu współczesnych centrum nie jest przestrzenią, w której chce przebywać potencjalny mieszkaniec miasta. To raczej miejsce, skąd się ucieka. Myśli o centrum łączą się z opisami tramwajów, ludzkiej przepychanki, incydentów w ruchu drogowym. Dla coraz silniej podkreślających indywidualizm obywateli jest ono miejscem trudnego, przymusowego towarzystwa. Autor stara się jednak wskazywać te składniki centralności, które uznaje za przyjazne, ludzkie, warte pielęgnowania. Można przyjąć, że zbudowany przez niego obraz odbiega od najczęściej reproduktowanego stereotypu, gdyż nie składa się jedynie z wyobrażeń dotyczących najważniejszych arterii i placów (Wallis, 1979, s. 129). Bardzo istotnym dla niego elementem kultury miasta jest sieć tradycyjnych szynków, lokali z alkohola- mi — ich bufety jawią mu się jako „oltarze najdemokratyczniejszej religii na świecie” (25). Są to miejsca, które „stanowią bardziej neutralną i niezależną przestrzenną oprawę dla kontaktów nieformalnych” (Wallis, 1979, s. 132). Ponadto jako jedne z niewielu w mieście dają szansę na zakosztowanie poczucia wspólnoty. Bywalcy wiedzą, gdzie najlepiej smakuje travarica, a gdzie gemišt, gdzie są serwowane najlepsze zakąski i kulen. Miejsc tych jest jednak coraz mniej, ubywa też gości w starym stylu, przychodzących po to, by pokrzepić się w towarzystwie po dniu pracy: „Za nj je čaša školjka sudbine u kojoj šume daljine i neostvareni snovi, za što su potrebni pažljivost, dostojanstvo i mir” (25). Rozpoetyzowanych knajpianych gości autor określa mianem „posljednji doktori šankologije” (24). Postrzega ich jako buntowników oraz znawców „filozofije gemišta” (42). Zauważa, że wraz z nimi zanika kultura spożywania alkoholu, nikną lokale bardziej tradycyjne, a pojawiają się te zmodernizowane lub przeobrażone w kawiarenki dla pachnącej mentolem młodzieży. Obok zaś rozciąga się sfera nowego urbanistycznego barbarzyństwa, przez które publicysta rozumie ucieczkę od integracji i, nadmieniony powyżej, skrajny indywidualizm.

Jednymi z ważnych dla centrum postaci są taksówkarze, rzadko wspomniani, a jednak tworzący część miejskiego krwiobiegu. „A oni kruže, danju i noću, uglavnom u mercedesima [...], čekajući putnike i pijanice, ljubavnike i bolesnike [...]. Da je Balzac kojim slučajem bio taksist (kočijaš), njegova *Ljudska komedija* zacijelo bi bila još opsežnija” (48). Podczas zagrzebskich nocy, które są fascynującymi jedynie w wyobraźni prowincjuszy, taksówkarze wykazują się największą klasą. Autor niestety wyraźnie podkreśla, że cechę tę posiadają zwłaszcza przedstawiciele starszego pokolenia. To oni sprawili, że funkcjonuje potoczne, pozytywne określenie „zagrzebski taksówkarz”. Odróżnia ich od młodych kultura jazdy, komunikatywność oraz mniejsza interesowność. „S njima se osjećate kao da ste ušli u kuhinju na kavu [...], voze polako i sigurno, znajući iz iskustva da sekunde i minute ne znače u čovjekovu životu ništa” (49).

Rozprawiając się z zagrzebskimi mitami, Tenžera z uwagą odnosi się do często powracającego tematu zagrzebskiej małomiasteczkowości. Przypomina, że problem ten był poruszany w czasach Matoša i Krleży. Twierdzi, że rozsławiona

małomiasteczkowość współcześnie tworzy jedynie wyobrazeniowy konstrukt. Powraca on ciągle w postaci stereotypu powielanego przez szkolną edukację literacką. To głównie za jej przyczyną Zagrzeb stał się stolicą jugosłowiańskiego prowincjonalizmu. Ciągłą reprodukcję tego samego schematu, powtarzanego zwłaszcza na poziomie lingwistycznym, dziennikarz uważa za wyraz intelektualnej inercji. „Dosadio mi je već taj stogodišnji rat zagrebačkih velikoseljaka protiv zagrebačkih malograđana” (83) — podsumowuje.

Z omawianych felietonów wylaniają się nowe stereotypy miasta, to jest „prekosavska spavaonica” czy „urbana pustinja”. Gdy zestawimy je z wcześniejszymi kliszami, dawnymi warstwami miejskiej narracji, z podkreślającym siłę nazywaniem Zagrzebia „purgerską utvrđą” albo estetycznym „białym miastem”, miastem monumentalnych budowli, parków, szkół, instytucji, które powstały na przełomie XIX i XX wieku, dostrzeżemy ich niestałość i simultaniczność. Określanie Nowego Zagrzebia mianem pustyni łączyło się w sposób oczywisty z krytyką zabudowań nieadekwatnych względem potrzeb mieszkańców, z brakiem stosownej infrastruktury. Podobną wymowę ma metafora sypialni, dormitorium, równoznaczna z dominacją funkcji mieszkaniowej i niskim stopniem urbanizacji. Z czasem Nowy Zagrzeb stał się miejscem do mieszkania dość wygodnym, jest stale rozbudowywany i zabudowywany, co prowadzi do dalszych dyskusji. Zasiadła go już kolejne pokolenie, odczuwające swój związek z miejscem, mające za sobą „etap zakorzenienia, które nie obiecuje bycia u siebie” (Rewers, 2005, s. 292), nazywany przez Ewę Rewers podstawą miejskiej tożsamości.

W zbiorze *Zašto volim Zagreb* Veselka Tenžery przedstawiona została stolica Chorwacji na nowym etapie jej rozwoju, gdy stała się miastem otwartym, które nie strzeże swej integralności (Miedzielski, 2006, s. 62), nieograniczonym już dawną granicą, wyznaczoną przez rzekę Sawę. Jej przekroczenie dokonało się wskutek powstania „nowego miasta”, Nowego Zagrzebia, zaplanowanej przez władze, architektów i urbanistów jednostki osadniczej. W tekstach dziennikarza mamy do czynienia z obrazem miasta zatomiowanego, pełnego paradoksów, rozpostartego między biegunami progresywizmu i konserwatyizmu, podzielonego na centrum i peryferie, przejmujące jego tradycyjne funkcje. Demokratyzacja społeczeństwa oraz narastający proces migracyjny doprowadziły do tego, że zatarciu uległ klasyczny wzorzec miasta, zhierarchizowanego i scentralizowanego, a w jego miejsce pojawił się hybrydyczny, policentryczny twór, wzywający do poszukiwania nowej formuły tożsamości. Tenžera operuje wieloma pojęciami z zakresu socjologii miasta, ale w poszukiwaniach tożsamościowych bliska mu jest raczej idea labiryntu, który w swoim „centrum ukrywa istotę tożsamości i serce miasta” (Rewers, 2005, s. 303). W badaniach nad kulturą współczesną zastosowanie ma już jednak inna idea, idea palimpsestu, oddająca nie tylko strukturę ponowoczesnego miasta, lecz również naturę koncepcji ponowoczesnej tożsamości. „Palimpsest należy bowiem

do wszystkich, którzy zostawili na nim swój ślad, lecz nikt nie ogarnia całości zapisu [...]. Palimpsest odwraca też skutecznie uwagę od idei centrum, środka, serca, istoty, wskazując na rozproszenie samego posiadania (tożsamości miasta) i jego nieciągły charakter” (Rewers, 2005, s. 303–304).

Marta Chaszczewicz-Rydel (ORCID: 0000-0003-3590-7414)

doktor nauk humanistycznych, adiunkt w Instytucie Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego, pracuje w Zakładzie Kroatystyki i Serbistyki. Słowistka i polonistka, której zainteresowania badawcze to chorwacka i serbska literatura współczesna i kultura narodów południowosłowiańskich. Autorka monografii *Obrazy Bałkanów. Mity, stereotypy, nowa imagologia* (Wrocław 2013).

marta.chaszczewicz-rydel@uwr.edu.pl

Bibliografia

- Bagić, K. (2010). Literatura i kultura lat siedemdziesiątych XX wieku. W: L. Małczak, P. Pycia (red.), *Chorwacja lat siedemdziesiątych XX wieku. Kultura — język — literatura* (s. 9–35). Katowice: Uniwersytet Śląski, Wydawnictwo Gnome.
- Borowik, I. (2007). Kierunki przemian współczesnego miasta — suburbanizacja oraz humanizacja blokowisk. W: I. Borowik, K. Sztalt (red.), *Współczesna socjologia miasta. Wielość ogłędów i kierunków badawczych dyscypliny* (s. 97–104). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Črnja, Ž. (1979). *Kulturna povijest Hrvatske 1*. Rijeka: Otokar Krešovani.
- Falski, M., Kryśka-Mosur, M. (red.). (2008). *Miasto w kulturze chorwackiej*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Gzell, S. (2008). Miasto jako przedmiot badań urbanistyki. W: B. Jałowicki (red.), *Miasto jako przedmiot badań naukowych w początkach XXI wieku* (s. 11–27). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Hannerz, U. (2006). *Odkrywanie miasta. Antropologia obszarów miejskich*, przeł. E. Klekot. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Jałowicki, B., Szczepański, M.S. (2009). *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Kaniecka, D. (2014). *Opowiedzieć naród. Chorwackość według Augusta Šenoai*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Majer, A. (2010). *Socjologia i przestrzeń miejska*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Miedzielski, E. (2006). *Dwie twarze prozy chorwackiej przełomu tysiącleci. Piśmiennictwo wojenne i krótkie opowiadania*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Nawrotek, K. (2005). *Ideologie w przestrzeni. Próby demystyfikacji*. Kraków: Universitas.
- Nobis, A. (2006). *Zmiana kulturowa: między historią i ewolucją*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Arboretum.
- Tenžera, V. (2017). *Zašto volim Zagreb*, Zagreb: Mozaik knjiga.
- Vranić, D. (2014). The Resistance of Architecture to Political Regime(s): the Case of Novi Zagreb. *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, vol. 52, nr 1 (198), 2014, s. 41–66.
- Wallis, A. (1979). *Informacja i gwar*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Wojtaszek, A. (2023). *Fjaka. Sezon na Chorwację*. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.
- Zima, Z. (2020). *Obljetnica smrti velikog Veselka Tenžere: »Bio je osamljeni jahač sam protiv sviju«*. Pobrane z: <https://www.novilist.hr/ostalo/kultura/knjizevnost/obljetnica-smrti-velikog-veselka-tenzere-bio-je-osamljeni-jahac-sam-protiv-svijul> (dostęp: 13.10.2023).

→ Edyta Fedorushkov

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska
(Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland)

„Продержаться в стороне от большой истории”. „Большая” история Марии Степановой в романсе *Памяти Памяти*

→ Резюме

Статья посвящена анализу рассуждений русской писательницы и поэтессы Марии Степановой по поводу семейной истории, её места и значения в русле мировых событий. Художественному осмыслению подвергается место в памяти для активных участников большой истории и тех, которые — как в случае членов семьи Степановой — остались для истории невидимыми. Методологической основой послужили положения теоретиков широко понимаемых *memory studies*, в том числе исследования Марианны Хирш, Аллейды Ассман, Кшиштофа Помяна и Астрид Эрл. Концепции постпамяти, семиофора и контрпамяти, творчески адаптированные к анализу произведения, позволили сделать вывод о транскультурном измерении памяти в романсе Марии Степановой.

→ **Ключевые слова** Мария Степанова, *Памяти Памяти*, постпамять, семиофор, контрпамять

“Stay away from the grand scheme of things”: Maria Stepanova’s portrayal of “grand history” in the novel *In Memory of Memory*

➔ **Abstract**

The article is devoted to the analysis of the reflections of the Russian writer and poet Maria Stepanova on the place and meaning of her family history in the face of groundbreaking events on a global scale. The place in memory of active participants of “grand history” as well as those who — as in the case of Stepanova’s family members — remained unnoticed by it. The author based her methodological approach on the concepts formulated by theoreticians of broadly understood memory studies: Marianna Hirsch, Aleida Assmann, Krzysztof Pomian and Astrid Erll. The concepts of post-memory, semiophore, and counter-memory creatively adapted to the analysis of the work allowed us to draw a conclusion about the transcultural dimension of memory in Maria Stepanova’s novel.

➔ **Keywords**

Maria Stepanova, *In Memory of Memory*, postmemory, semiophore, counter-memory

Имя писательницы Марии Степановой обрело широкую известность благодаря масштабному прозаическому произведению *Памяти памяти*, заслужившему многие премии отечественные, так и зарубежные. Стоит отметить, что основной областью художественного творчества Степановой является поэзия. До публикации своего opus magnum в 2017 году выпускница Литинститута им. Горького преуспевала в малой лирической форме, за которую удостоилась не меньшего количества премий. Поэтому поэтическая натура её творчества не могла не сказаться на самом знаменитом произведении писательницы.

Монументальный масштаб *Памяти памяти* — как в плане формы, так и содержания — существенно затрудняет определение жанровой принадлежности произведения. Маятник жанровых формул, предложенных до сих пор литературной критикой или же литературоведами, колеблется между эссе, роман(с)ом, эпосом и даже некрологом (см. Tarkowska, 2020). Анонсируемая в заглавии память предвещает широкий тематический диапазон произведения, охватывающий чуть ли не все возможные вопросы мемориального дискурса. Итак, исследование семейной истории переплетается с философскими размышлениями писательницы по поводу памяти, в том числе и её материальных носителей, таких как фотографии, письма, вещи домашнего обихода, а также геопространства, когда-то обитаемые родными. Путешествие Степановой по следам своих родных органично вписано в культурный ландшафт последнего столетия. Значимым представляется и факт еврейского происхождения поэтессы. Экспедиции вглубь семейной истории сопутствует ретроспективное „хождение по мукам“ еврейской, русской и европейской интеллигенции XX-го века. Степанова отмечает следующие вехи драматических времен: сталинские репрессии, блокаду Ленинграда или же, в конце концов, преследования евреев — опыт прошлого, „подкожно“ пронизывающий всё произведение.

В появившихся до сих пор работах, посвящённых *Памяти памяти*, прослеживается мысль об особом сопряжении судьбы собственной семьи и мировой истории. Кима Ванескегян считает книгу Степановой „первой попыткой русского автора осмыслить историю своей семьи, сопоставляя её с мировой историей“ (Ванескегян, 2021). Сергей Сдобнов пишет: „В погоне за фактчекингом своей родословной Степанова соединяет Большую историю и частную память“ (Сдобнов, 2017). Польская исследовательница Моника Сидор замечает, что книга, изначально направленная на поиск семейных корней, меняется повествованием, составленным из множества сюжетных нитей (Sidor, 2021, с. 2019).

Представление семейной истории на фоне мировых событий является широко распространенным приёмом. *Памяти памяти* можно считать некоторым отступлением от этой нормы, так как Степанова многократно подчеркивает статус „непримечательности“ своей родни. В своей первой попытке охватить взглядом целостную картину семьи поэтесса пишет:

Существенная часть усилий моих бабушек и дедушек была направлена как раз на то, чтобы оставаться невидимыми. Достичь искомой неприметности, затеряться в домашней тьме, продержаться в стороне от большой истории с её экстрапунктными нарративами и погрешностями в миллионы человеческих жизней (Степанова, 2019, с. 24).

В этом фрагменте можно заметить, что жизнь родных Степановой продолжалась как бы вне истории, т. е. сторонилась событий, которые „вершили” мироустройство. Можно взглянуть на эти слова с более радикальной перспективы: их жизнь продолжалась вне истории и, следовательно, не поддается доказательству. Площадью для истории мы могли бы условно назвать пространство событий, которые становятся общей участью и общедоступным знанием. Вне данного пространства „поселилась” семья писательницы, тем самым, парадоксальным образом, лишая себя и своих наследников истории, уходя „за поля учебника, куда даже сноски не дотянется” (Степанова, 2019, с. 25). Это, казалось бы, условное отсутствие «истории» в жизни семьи (или же наоборот — отсутствие жизни семьи в истории) имело однако видимые последствия для будущего поколения. Степанова вспоминает о „неловких” моментах, когда на школьные праздники приходили дедушки других учеников, демонстрируя свою вовлеченность в ход мировой истории.

Комплекс исторической неполноценности родни сказался и на главном поприще будущей писательницы. Как пишет Степанова, „я вынуждена была признать, что моя родня мало постаралась, чтобы сделать нашу историю интересной для пересказа” (Степанова, 2019, с. 25). Нельзя здесь упустить из виду весьма сакральное отношение россиян к участию во Второй мировой войне или же, пользуясь чаще употребляемым среди русского населения термином, в Великой Отечественной войне. Это сакральное отношение могло лишь усугубить упомянутый выше комплекс исторической неполноценности. В культивируемой памяти о „большой истории” не было места для тех, кто не совершил ничего героического или выдающегося. Как пишет поэтесса, „в общем, у всех родственники были фигурантами истории — а мои квартирантами” (Степанова, 2019, с. 26). Можно заметить в данном фрагменте несколько иронический тон авторского высказывания. Употребление слова „фигуранты” наводит на мысль об отведении им роли статистов, играющих „на службе” истории. Следует отметить, что этот стилистический приём отнюдь не направлен на дискредитацию или уменьшение значимости тех, кто принимал участие в решающих для мировой истории событиях. Рифмованное созвучие пары „фигурантами — квартирантами” вернее подсказывает, что те, кто не замечен „большой историей”, также имеют право на место в памяти. По-нашему мнению, возможна и несколько другая трактовка этого мотива. В русском обществе в коммунистические времена именно интимное пространство квартиры, особенно кухни, считалось местом свободного обмена

мыслей, в пределах которого история могла показать своё истинное лицо (см. Войцеховский, 2020). В таком прочтении как раз „квартирантам“ отводилась бы роль посвящённых в „большую“ историю.

Намеченный выше мотив, как можно полагать, иллюстрирует некоторый конфликт, разыгрывающийся в зоне взаимодействия явлений, по-разному определяемых учеными: „большой“ и „малой“ истории (Эва Доманьска), великих и малых нарративов (Жан Франсуа Лиотар), истории и контристории (Мишель Фуко), истории и памяти (Жак Ле Гофф), памяти и противопамяти (Мишель Фуко) или же места памяти (Пьер Нора) и не-места памяти (понятие Клода Ланцмана, впоследствии научно разработанное польской исследовательницей Ромой Сендыкой). Начало данного конфликта следует искать в осознании сложности и разнообразии человеческого опыта, приобретенного на почве травматичных событий XX-го века. Зарождение мемориального дискурса, датируемое 90-ми гг. прошедшего столетия (прежде всего благодаря трудам Яна и Алейды Ассман), можно считать ответом на культурные практики, экспонирующие индивидуальную память о прошлом. Поскольку западная культура довольно быстро решилась на конфронтацию с альтернативными представлениями о прошлом, постольку для русской культуры, вскорменной идеями соборности и коллективизма, данный вопрос кажется всё ещё не проработанным. Малые, частные нарративы всё же более склонны выполнять задачи „великого“ господствующего нарратива (см. Assmann, 2019; Хирш, 2021).

В *Памяти памяти*, как можно полагать, Степанова бросает вызов отечественной практике, всесторонне исследуя возможности и ограничения передачи частной семейной истории. В связи с этим, целью настоящей статьи является анализ именно меморативных стратегий Степановой в столкновении с неоднозначной материей судьбы своих родных. Творчески интерпретируя теоретические положения авторов мемориальных исследований, в том числе Алейды Ассман, Кшиштофа Помяна, Марианны Хирш, Астрид Эрл, мы намерены переосмыслить мемориальные нарративы, выстраиваемые как для активных участников большой истории, так и для тех, которые — как в случае членов семьи Степановой — остались для истории невидимыми.

Существенным аспектом решаемой Степановой задачи следует считать выбор нарративной стратегии. Повествование сосредоточено не столько на рассказе, воспоминаниях о событиях прошлого, сколько на самой задаче рассказать о прошлом. Как замечает польская исследовательница Ханна Госк, в современной прозе, поднимающей вопросы истории, намного важнее оказывается автор-повествователь, проблематизирующий саму операцию повествования, чем рассказчик, передающий сведения о событиях (Gosk, 2006, с. 199). Таким образом, фабульность исторической материи уступает место внефабульным элементам, играющим роль некоторого метатекстового комментария к задуманной истории. Эта мысль подтверждается самой

Степановой: „Книжка о семье получается вовсе не о семье, о чём-то другом. Видимо, об устройстве памяти и о том, чего она от меня хочет” (Степанова, 2019, с. 34).

Автотематический характер произведения нарушает ещё одну отличительную черту рассказа как такового, а именно линейность сюжета, свойственную, как правило, всем „великим нарративам”. Писательница испытывает возможности повествования для передачи семейной истории, изначально поневоле поддаваясь иллюзиям воспроизвести „большую” историю о семье. Показателен в этом плане уже вступительный эпизод произведения. Смерть не очень близкой при жизни тётки Гали, сестры отца, служит зачином „перетряхивания и пересмотра”, не столько личных вещей умершей родственницы (которыми, впрочем, „забиты” первые страницы произведения), сколько потенциального резервуара семейной истории — тёткиных дневников, в поисках, хотелось бы сказать, сущего.

Что-то из этого должно было сохраниться, разрешиться — главным абзацем, где тетя Галя сказала бы этому миру и нам, его представителям, всю правду, все, что она о нас думает. Но ничего такого в тетрадах не было. Были оттенки и полутона смысла, были какие-то складки текста, где задержалась эмоция [...] И, в общем-то все (Степанова, 2019, с. 16).

Дневники умершей тётки в классическом ожидаемом варианте должны пролить свет на семейную историю и стать импульсом к её последовательному и точному воспроизведению. Такой сценарий предполагал бы начальный фрагмент размышлений Степановой, заgrimмированный под универсальный, монументальный и значимый для человечества „великий” нарратив, и такого же нарратива поэтесса ожидала от тёткиных дневников.

Вместо него племянница получает лишь „перечень ежедневного случившегося”: время вставания и засыпания, названия продовольственных товаров и потребляемой пищи, количество телефонных звонков, отчёты о погоде. Желаемое Степановой „содержание тщательно огибается”. Похожей неразговорчивостью характеризуются Починки, городок в Арзамасском уезде, место „откуда все вышли и куда никто не хотел возвращаться” (Степанова, 2019, с. 18). Экспедиция писательницы в поисках следов семейного прошлого также не приносит ожидаемых результатов. Местная память обходит родню молчанием: о прабабушке Сарре никто не слышал. Заметно, что проект „тотальной” семейной истории занимал Степанову с самого детства, однако, как пишет поэтесса, „объём и значимость предполагаемого были так велики, что само собой подразумевалось уютное „не сейчас” (Степанова, 2019, с. 22). Целостность и полноту семейной истории должен был в конечном счёте обеспечить разговор с матерью, на который Степанова возлагала большие надежды.

Вот когда-нибудь (когда дорасту до той лучшей-себя» я возьму специальную тетрадь, мы с мамой сядем рядом, и она расскажет мне всё с начала, и тут-то будет, наконец, и смысл, и система; и генеалогическое дерево, которое я нарисую, и точное знание каждого брата и племянника, и, наконец, книга (Степанова, 2019, с. 30).

Можно заметить, что общепринятые, привычные источники информации о прошлом — дневники, местная разведка или же проецируемый, но не состоявшийся разговор с матерью — не в состоянии предоставить желаемых сведений.

Мои переговоры с прошлым [...] основаны на фактах твердых, как переплет, — только вот восстанавливать их приходится из воздуха, смиряясь с неизбежными неточностями: так дорисовывают по когтю или перу птицу, ставшую тенью (Степанова, 2019, с. 186).

В данной цитате, как можно полагать, писательница предлагает другой метод приручения прошлого, хоть и не гарантирующий целостности и достоверности полученного результата. Режим линейного повествования, надёжность которого конвенционально обеспечивает хотя бы подневная запись дневников, Степанова заменяет на единицу обрывка, фрагмента, обломка. Наглядным символом такого подхода следует считать образ изувеченного фарфорового мальчика, не только изображённого на обложке книги, но и проходящего красной нитью через всё произведение. История этой случайно приобретенной писательницей на московском антикварном развале фигурки, по-нашему мнению, предлагает иллюстративную и весьма внушительную модель для семейной истории Степановой.

Эти копейные фигурки производили в одном немецком городе полвека подряд, [...] с конца восьмидесятых годов девятнадцатого века. Продавали их где угодно, в бакалеях и хозяйственных магазинах, но главное их дело было другое: дешёвые и непритязательные, они использовались как сыпучий амортизатор при перевозке грузов — чтобы тяжелые вещи века не обдирали друг другу бока, сталкиваясь в темноте. То есть мальчиков делали в заведомом расчёте на увечье, а потом, перед войной, завод закрылся. Склады, набитые фарфоровым продуктом, стояли запечатые, пока не попали под бомбардировку — и еще сколько-то спустя, когда ящики вскрывали, оказалось, что в них одни обломки (Степанова, 2019, с. 64).

Итак, фигурку мальчика можно прочитывать в качестве отходов, о которых пишет Алейда Ассман. Этот „негативный склад“, рассматриваемый как противоположность архива, по словам немецкого культуролога, является

„образом неявной памяти, продолжающей свое существование на ничьей земле, между присутствием и отсутствием” (Assmann, 2009, с. 115). Таким образом, фарфоровым фигуркам, обладающим парадоксально как функциональным, так и мусорным статусом, отведено место в слепой зоне истории. Обеспечивая сохранность „вещей века”, они сами были обречены на забвение. Любопытно, что такая буферная территория обитания описываемых фигурок резонирует с пространством профессиональной деятельности родных Степановой. Они работали врачами, бухгалтерами, библиотекарями, инженерами или же архитекторами, но, как подчеркивает писательница, „особого, непарадного рода”, потому что проектировали „не шпили и фасады, а дороги и мосты” (Степанова, 2019, с. 26). Подобно фарфоровым фигуркам, они жили как будто на отшибе истории: оставаясь невидимыми для истории, своими незаметными социальными функциями обеспечивали ход историческим событиям.

Интересно в этом плане сослаться на концепцию Кшиштофа Помяна, указывающего на возможность некоторой валоризации такого положения вещей. Как замечает польский философ, бесполезные, лишние вещи, поддаваясь процедурам деконтекстуализации и экспозиции, могут приобрести новое значение (Romian, 2006, с. 128–129). Тем самым остатки прошлого становятся „семиофорами”, то есть видимыми знаками невидимого и неосознаваемого прошлого (Romian, *Der Ursprung des Museums. Vom Sammeln*, 1986, по: Assmann, 2009, с. 115). Безусловно, придание значимости таким вещам остаётся в распоряжении субъекта. Придающим такое значение актом следует считать выбор Степановой фарфорового мальчика, такого „поприглядней”, хоть без рук и с тёмным пятном на спине, и его размещение на обложке книги, а также в форме расширенной экфразы в ткани произведения. Фарфоровый мальчик становится, таким образом, семиофором — материальным носителем значения, воплощаемого в финальном замысле произведения. Как пишет Степанова,

[я знала] наверняка, что уношу в кармане конец своей книги: тот самый ответ из задачника, что принято искать на последних страницах. Он был сразу про всё. И про то, что ни одна история не доходит до нас целой, без отбитых ступней и сколотых лиц. И про то, что лакуны и зияния — неизменный спутник выживания, его сокрытый двигатель, механизм дальнейшего ускорения. И про то, что только травма делает нас из массового продукта — недвусмысленными, штучными нами (Степанова, 2019, с. 64).

Адаптируя к нашим размышлениям метафорическую, но при этом весьма внушительную для данного контекста мысль Алейды Ассман, можно сказать, что художественное видение Степановой „меняет прозу остатков поэзией памяти” (Assmann, 2009, с. 116).

Итак, фигурка изувеченного мальчика, впоследствии нечаянно разбитого на несколько частей, предопределяет фрагментарный и дискретный подход

к представлению семейной памяти. Историю своей родни Степанова собирает из осколков оставшегося прошлого: фотографий, лишь изредка предоставляющих информацию об изображённом, случайных предметов домашнего обихода, выстраивающих апокрифические микроистории, или же писем, помещённых в произведении в качестве «неглав», то есть, функционирующих на правах сноски, библиографической справки к основной истории, которой нет. Заметно, что обрывочный образ семейной истории чередуется с эссе, посвящёнными знаковым фигурам в области русской и мировой культуры последнего столетия. Составленные Степановой портреты Осипа Мандельштама, Джозефа Корнелла, Франчески Вудман, Шарлотты Саломон, Винфрида Георга Зебальда на первый взгляд производят впечатление намного более исчерпывающего и целостного отчёта об их жизни, чем портрет собственной семьи. На фоне полной „лакун и зияния“ памяти о членах семьи память о деятелях культуры обладает, на первый взгляд, качествами „великого нарратива“, систематически и линейно ведущего рассказ о „важном“.

Симптоматично в этом плане эссе о Шарлотте Саломон. История о немецкой художнице еврейского происхождения, депортированной и убитой в Освенциме, стала в мировой культуре образцовой иллюстрацией жертвы геноцида, как пишет Степанова, „ещё одной иконой коллективного страдания“ (Степанова, 2019, с. 203). В таком же ключе рассматривается и главный труд художницы — *Жизнь? Или театр?*, составленный из 769 гуашных рисунков и сопровождающих их текстов, а также указаний на музыкальные произведения. Созданная в 1940–1942 гг. монументальная работа Саломон в коллективном сознании помещена в рамки свидетельства своего времени, получая место в одном ряду с дневниками Анны Франк. Однако Степанова демифологизирует такое представление о работе Саломон. Освещая изнанку её жизни, сложность и многозначность внутрисемейных отношений, писательница указывает на табуированные семьёй Саломон аспекты личной истории (самоубийства матери и бабушки, роман с любовником мачехи), которые заложили фундамент под труд художницы. Поэтесса таким образом развенчивает общепринятый нарратив, редуцирующий работу Саломон к свидетельству о Холокосте. Как пишет Степанова, „Любая история жертвы обречена быть эмблематической — стрелкой, указывающей на общую судьбу и общую гибель“ (Степанова, 2019, с. 193). Писательница призывает посмотреть на её труд с более широкой и многоуровневой перспективы. „Перед работами Саломон необходимо одновременно помнить и забыть, знать и не знать про Аушвиц в конце туннеля“ (Степанова, 2019, 193).

Такая практика, как можно полагать, вписывается в предложенную Ив Кософски Седжвик идею „восстановительного (репаративного) чтения“, предлагающего оптику сопряженного, добавочного, разрастающегося и изменчивого знания (Sedgwick, *Touching Feeling: Affect, Pedagogy, Performativity*, 2003, по: Хирш, 2021, с. 34). Одновременно принятый Степановой метод

обнажать „подмышки”, указывать на белые пятна истории и, следовательно, развенчивать господствующие нарративы, как можно полагать, вписывается в механизм категории „противопамяти”, впервые употребленной Мишелем Фуко в 1971 году в эссе *Нищце, генеалогия и история*. Как пишут Катажина Боярска и Мария Солярска,

противопамять прекращает описывать значимые и крупные моменты истории и заглядывает ниже, под оболочку, чтобы описать интенсивность и разнообразие исторических процессов. [Она] освобождает опыт прошлого от некоторой метафизической и антропоморфической модели. Противопамять порывает связь с преемственностью и традицией и, в конечном счете, оспаривает историю, понимаемую как познание, выдвигая на первый план личность и историю исследователя-пишущего. Противопамять допускает беспорядок, нехронологичность, нелинейность [перевод мой — Э. Ф.] (Bojarska, Solarska, 2014).

Заметно, что формула категории противопамяти вписывается и в механизм повествования о семейной истории. Точкой пресечения этих двух сюжетных пластов — о семье и знаковых фигурах культуры — можно считать некоторое разочарование в общепринятых нарративах. Отнюдь не «знаковая» судьба людей культуры становится, в конце концов, своеобразным катализатором предания истории собственной семьи. „Осколочность” семейной истории, доминирующая в первых двух частях *Памяти памяти*, меняется в третьей части более систематичным преданием о родных, хоть и не лишенным „лакун и зияний”, которые, однако, носят здесь афирмативный и conciliatory характер. Заметно, что деромантизирую участников „большой истории”, писательница удивительным образом роднит их судьбы с судьбой членов своей семьи. По цветаевскому принципу „все рифмуется” Степанова протягивает нити соответствий, а иногда и невероятных совпадений между историями родных и деятелей культуры. Образ прабабушки Сарры, изучающей медицину в Париже, становится более зримым, когда Степанова проецирует её потенциальную встречу с Осипом Мандельштамом на собрании в столице Франции, а дедушка Николай прикасается к „большой истории”, когда разделяет судьбу с сыном Анны Ахматовой, Львом Гумилевым, прохаживаясь у одних и тех же полок бежецкой библиотеки. Эту, на первый взгляд, мистическую связь родных и людей „большой истории” следует рассматривать в ключе „постпамяти”, к которой, впрочем, отсылает читателя сама Степанова. Постпамять как форма индивидуальной памяти, собирающей воспоминания и опыт близких, служит созданию собственной идентичности. Однако, как замечает автор термина, Марианна Хирш,

постпамять не ограничена тесным и интимным кругом семьи, [...] а может распространяться на более отдалённых «приёмных» свидетелей или аффилиативных современников. Аффилиативная постпамять [является] расширением ослабленной семейной постпамяти (Хирш, 2021, с. 16).

Заметно, что Степанова расширяет применение данного понятия, изначально употребляемого в контексте дискурса о Холокосте и передающего опыт „выживших“. Сама Хирш в предисловии к русскому изданию *Поколения постпамяти* и, как следует полагать, после ознакомления с произведением Степановой, авторизирует применение термина к зонам трансформативного опыта русского общества, назначенного сложной историей последнего столетия. Намеченную выше связь памяти частного и мирового масштаба, на наш взгляд, стоит рассматривать в ключе „коннективных сюжетов“, предложенных Марианной Хирш. Такие сюжеты не соперничают друг с другом, а „существуют между глобальным и частным подходами и обращаются к частным деталям, к соединительным тканям и мембранам“ (Хирш, 2021, с. 199). В конечном счёте, такой метод выводит память на уровень транскультурный, допускающий сосуществование и диалог разных нарративов в памяти индивида.

Следует здесь упомянуть рассуждения Астрид Эрл о медиальном характере памяти, черпающей одновременно как из индивидуальных практик (разговоры с членами семьи, просмотр семейных фотографий), так и из коллективных носителей (книги, радио, телевидение, памятники) (Erll, 2022, с. 182). Своеобразная диффузия разных версий прошлого, манифестируемых вышеизложенными медиальными явлениями, выявляет, в свою очередь, динамический характер памяти, содержание и форма которой способны приобретать новые смыслы в зависимости от меняющихся условий (временных, социальных, культурных, и т.д.) (Erll, 2011, с. 4–18). Весьма знаменательными в этом плане кажутся автотематические рассуждения Степановой о Берлине, одном из мест, в которых писательница готовила свое произведение.

Мне нравилось думать, что мои записки о невозможности памяти могут писаться внутри чужой невозможности: в городе, для которого собственная история стала раной и отказывалась зарастать розовой кожей забвения (Степанова, 2019, с. 81–81).

Примечательно, что „путешествующая память“ (*travelling memory*), как Эрл называет свою концепцию памяти, гармонизирует со „странствующей“ стратегией повествования Степановой — в буквальном и переносном смыслах. В поисках своих корней поэтесса пересекает пространство как географическое, так и культурное. Символическим увенчанием этих поисков можно считать своеобразную находку, этимологически связующую Гинзбургов — фамилию родни со стороны матери Степановой — с баварским городом Гюнцбург.

в двух часах езды от него другой баварский город, Вюрцбург, и его еврейское кладбище, где похоронена моя мама. Странно, что я никогда не думала о её отъезде как о возвращении (Степанова, 2019, с. 394).

Подытоживая вышеизложенный анализ меморативных стратегий в романсе *Памяти памяти*, следует подчеркнуть, что Степанова выводит мемориальный нарратив на уровень транскультурного диалога, в котором „встречаются” „незнаковые” истории людей мирового масштаба с „незначительными” историями членов её семьи. Манифестируя судьбу исключенных из большой истории, писательница предлагает плюралистический ландшафт памяти, освобожденный от пут „одного правильного нарратива”. В конечном счете, эта своеобразная расплата с семейным прошлым имеет и этический характер: предоставление им места в памяти есть и ответ на чувство некоторой исторической несправедливости.

Edyta Fedorushkov [Эдыта Федорушков] (ORCID: 0000-0002-4260-5409)

кандидат гуманитарных наук, адъюнкт кафедры сравнительных исследований литературы и культуры в институте восточнославянских филологий в Университете им. Адама Мицкевича в Познани. Сфера научных интересов: поэзия метареалистов, в том числе творчество Ивана Жданова. Последние публикации: *Поэтика мифической памяти в творчестве Ивана Жданова*, „Przegląd Rusycystyczny” 2020, t. 3(171), с. 47–56; *Атрофия разума: Юрьев день Кирилла Серебрянникова*, „Studia Rossica Posnaniensia” 2021, t. 46, № 2, s. 69–77.

edyszymk@amu.edu.pl

Библиография

- Ванескегян, К. (2021). *Пространство постпамяти и память вещи в романе Марии Степановой „Памяти памяти”*. Скачано с: <http://publications.yosu.am/wp-content/uploads/2021/04/17Vaneskehyan.pdf> (доступ: 10.08.2023) [Vaneskegyan, K. (2021). *Prostranstvo postpamyati i pamyat' veshchi v romane Marii Stepanovoy «Pamyati pamyati»*].
- Войцеховский, Б. (2020), *Феномен московских кухонь. Посиделки на кухне глазами музыкантов, историков, ученых и писателей*, <https://moslenta.ru/city/fenomen-moskovskikh-kukhon-zhiv.htm> (доступ: 10.10.2023) [Voytsekhovskiy, B. (2020), *Fenomen moskovskikh kukhon'. Posidelki na kukhne glazami muzykantov, istorikov, uchenykh i pisateley*].
- Сдобнов, С. (2017). „Памяти памяти” Марии Степановой — главный русскоязычный роман 2017-го. Скачано с: <https://www.gq.ru/entertainment/kak-najti-sebya-v-besede-so-svoimi-mertvymi> (доступ: 14.08.2023) [Sdobnov, S. (2017). *«Pamyati pamyati» Marii Stepanovoy — glavnyy russskoazychnyy roman 2017-go*].
- Степанова, М. (2019). *Памяти памяти: Романс*. Москва: Новое издательство [Stepanova, M. (2019). *Pamyati pamyati: Romans*. Moskva: Novoye izdatel'stvo].
- Хирш, М. (2021). *Поколение постпамяти. Письмо и визуальная культура после Холокоста*. Пер. с английского Н. Эппле. Москва: Новое издательство [Khirsh M. (2021). *Pokoleniye postpamyati. Pis'mo i vizual'naya kul'tura posle Kholokosta*. Per. s angliyskogo N. Epple. Moskva: Novoye izdatel'stvo].
- Assmann, A. (2019). Ku europejskiej kulturze pamięci? *W: Między historią a pamięcią. Antologia*. Tłum. K. Kończal. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Assmann, A. (2009). Przestrzenie pamięci. Formy i przemiany pamięci kulturowej. W: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*. Tłum. P. Przybyła. Kraków: Universitas, s. 101–142.
- Bojarska, K. Solarska, M. (2014). *Przeciw-pamięć W: Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Erll, A. (2011). Travelling memory. *Parallax*, 17(4), s. 4–18.
- Erll, A. (2018). *Kultura pamięci. Wprowadzenie*. Tłum. A. Teperek. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Gosk, H. (2006). Historia „marginesowa, nieważna i niepoważna” w polskiej prozie XXI wieku *W: Teraźniejszość i pamięć przeszłości. Rozumienie historii w literaturze polskiej XX i XXI wieku*, red. H. Gosk, A. Zieniewicz. Warszawa: Elipsa, s. 189–200.
- Pomian, K. (2006). *Historia. Nauka wobec pamięci*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Sidor, M. (2021). Paradoxy pamięci w rozważaniach Marii Stiepanowej. Powieść „Pamięci pamięci”. *Ethos. Kwartalnik Instytutu Jana Pawła II KUL*, 34/3 (135), s. 207–223.
- Tarkowska, J. (2020). Memorabilia Marii Stiepanowej w eposie „Памяти памяти” — fotografia. *Slavia Orientalis*, 2 (69), s. 247–260.
- Assmann, A. (2019). Ku europejskiej kulturze pamięci? *Między historią a pamięcią. Antologia*. Tłum. K. Kończal. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

Испанский текст в поэзии Александра Анашевича

→ Резюме

Целью данной статьи является анализ истоков и основных черт испанского влияния на русскую культуру и литературу, особенно заметного в поэзии Александра Анашевича с 1990-х до 2010-х годов. Автор уделяет значительное внимание урбанистическому контексту Мадрида, города, характеризующегося глубокой эмоциональностью, физичностью, эротическими мотивами и онейрическими качествами. Кроме того, Мадрид служит логическим контрпунктом Санкт-Петербурга, часто считаемого самым литературно-насыщенным городом России, создавая геокультурную дихотомию „Юг-Север“. В этом художественном исследовании Испания в целом служит прототипом вселенной, объединяющей как небесные, так и адские элементы в своей творческой сфере. Подводя итог, Анашевич представляет идеалистический ландшафт, прекрасно подходящий для любовной лирики, а также пространство для трансгрессивных тем.

→ Ключевые слова

Александр Анашевич, российская постсоветская поэзия, образная география, Испания, городское пространство

Spanish text in the poetry of Alexander Anashevich

➔ Abstract

This paper analyzes the origins and key features of Spanish influence on Russian culture and literature, particularly evident in the poetry of Alexander Anashevich from the 1990s to the 2010s. The author places significant emphasis on the urban context of Madrid, a city characterized by its profound emotional depth, physicality, erotic motifs, and dreamlike qualities. Additionally, Madrid serves as a logical counterpoint to St Petersburg, often considered the most literature-rich city in Russia, creating a geo-cultural “South–North” dichotomy. In this artistic exploration, Spain as a whole serves as a prototype for a universe that encompasses both heavenly and hellish elements within its creative sphere. In summary, Anashevich presents an idealistic landscape that is most suitable for erotic lyrics while also serving as a space for transgressive themes.

➔ Keywords

Alexander Anashevich, Russian Post-Soviet poetry, imaginative geography, Spain, urban space

Введение

Испания для русскоязычного реципиента — это, наверное, полностью противоположное России художественное пространство, раскалённое — от солнца и бурных проявлений южного темперамента. При этом, что интересно, по данным исследований, большинство респондентов всегда склонны помещать край корриды, фиесты и игристой кавы в сферу *своего*, а не *чужого*, как это часто происходит с северными странами (Азарова, 2016, с. 416). Эта влюблённость русских и увлечённость русской литературы испанской темой уходит своими корнями вглубь веков, и это неслучайно, ведь по словам Александра Маркова, „Испания была местом сильных страстей, доводящих до безумия, немотивированных поступков и при этом артистизма, всегда приводящего к пластической завершенности сцен” (Марков, 2020, с. 94). То есть перед нами в данном случае, подобно Кавказу для романтиков XIX в., функциональное поле, обладающее должным экзотизмом, на котором удобно разыгрывать прежде всего любовные трагедии и которое — что особенно важно! — максимально не похоже на мрачный Петербург с низким свинцовым небом, город, располагающий скорее к преодолению экзистенциального кризиса. Испанию живописали литераторы от Кантемира и Пушкина до поэтов Серебряного века и современных авторов, в связи с чем исследование так называемого Испанского текста русской культуры (по аналогии с более разработанными, а значит, занявшими место в литературоведческой науке, Петербургским или Итальянским текстами) представляется продуктивной и актуальной проблемой. Особым свидетельством неутихающего интереса литераторов к художественному пространству страны является, например, антология *Испанские мотивы в русской поэзии XX века*, вышедшая в 2012 году.

В современном литературоведении возникают следующие темы, связанные с репрезентацией образа Испании в русской литературе: рецепция испанского искусства с особой ролью живописи (Полилова, 2012; Марков, 2020) и театра (Osińska, 2014; Osińska, 2015); испанские мотивы в творчестве отдельных авторов (Ахматова и Испания [Рубинчик, 2006], Гоголь и Испания [Воропаев, 2016], Испанский Пушкин [Багдасарова, 2019] и т. д.) и русско-испанские связи в литературе в целом (Алексеев, 1964; Арсентьева, 1994, Моклецова, 2013; Стрельцова, 2015); испанская лингвокультура внутри оппозиции „свой–чужой” для русскоязычного реципиента (Азарова, 2014); парагеографические понятия, отражённые в литературе (например, коррида, Дон Жуан, Дон Кихот и др.) (Багдасарова, 2019; Пушкарева, 2019); образ гражданской войны в Испании (Куликов, 1996) и т. д. При всей масштабности и многоаспектности темы предметом исследования данной статьи станет творчество одного автора, Александра Анашевича, для поэзии которого в 90-х — нулевых годах Испанский текст (наряду с таким же нетипичным в целом для рассматриваемого периода Польским текстом [Vorontsova, 2019; Воронцова, 2021]) играл

ключевую роль. В процессе анализа поэтических текстов будет предпринята попытка ответить на вопрос о базовых характеристиках данного сверткста.

Идеализированная Испания Александра Анашевича

Воронежский поэт, журналист и драматург, „самый гендерно-рефлексирующий автор поколения 1990-х” (Чанцев, 2011, с. 296) Александр Анашевич (род. 1971, настоящая фамилия — Яковлев) — представитель группы авторов, связанных с проектом „Вавилон” и даже названный одним из критиков „воронежским Кальдероном” (Дарк, 2003). Он издал несколько поэтических сборников: *Столько ловушек* (1997), *Сигналы сирены* (1999), *Неприятное кино* (2001), *Фрагменты королевства* (2002), *Птички, бабочки, мертвячки* (2012), *Порядок слов* (2012), а также сборники рассказов и комических пьес. Новые тексты также какое-то время появлялись на личной странице в *Facebook*. Для его творчества характерен синтез архаической традиции с инновационными подходами к пространству и телесности: через фольклорный раёк и архетипические культурные образы к постмодернистской чувствительности Кэмп в определении Сьюзан Зонтаг (Sontag, 1964). Очень многие тексты Анашевича написаны от лица феминных персонажей, „переодетых” мужчин, утративших маскулинное начало: трансвеститов в перьях, паящей, шутов из площадного балаганчика, актеров театра кабуки. Испания с её яркостью и экзотизмом является подходящим функциональным полем для кэмповых перформативных практик Анашевича, шаткость художественного мира которого компенсируется нарочитой искусственностью, „судорогами мрачного карнавала” (Кузьмин, 2011), по выражению Дмитрия Кузьмина.

В самой первой поэтической книге *Столько ловушек* испанская тема начинает звучать отчётливо, а название одной из частей сборника — *Испанский сапожок* — выглядит изящной языковой игрой и сразу настраивает читателя на зыбкость восприятия (возникает вопрос, идёт ли речь о пытках инквизиции или предмете дамского туалета?), неопределённость, в том числе и гендерную: стихотворения цикла фокализированы, и порой это оптика внутри и снаружи одного и того же лирического героя. Как это возможно? В первой же строчке даётся ответ: это „заколдованное пространство” (Анашевич, 1997), безопасное место, своеобразный патографический рай, как говорит герой, „здесь у меня голова не болит.../ У меня здесь не болят глаза.../ У меня сердце не болит, / Кто-то меня здесь лелеет и охраняет” (Анашевич, 1997). И таким образом очевидная идеализация геокультурного пространства становится основной чертой Испанского текста в творчестве автора, а также — осязаемая телесность, физиологичность геокультурного образа страны.

Urban space испанских городов

Испания Анашевича чрезвычайно концентрирована семиотически — прежде всего, до городского текста Мадрида, причём максимально мифопоэтизированным и лишённым конкретики, значимых сигнатур, описаний достопримечательностей, позволяющих опознать место. Как пишет Олег Дарк,

„Испанские связи” Анашевича на поверхности. Мадрид появляется у него постоянно, и в самом неожиданном окружении вопиюще русских имен и русской, почти народной лексики. Туда постоянно переносится действие. Точнее: действие Мадрид и не покидает. Мадрид Анашевича — это не конкретное место в Испании — или где там? — а состояние мира. К упоминаниям Мадрида настолько привыкаешь, что любой стихотворный монолог Анашевича, и в котором имени „Мадрид” нет, стихийно локализуешь там. А когда читаешь „Кого еще поставит между нами Давид...”, невольно возникает рифма имен. Это ожидание (или даже вызывание) Мадрида почти болезненно. Я совершенно не знаю биографию Анашевича или род его занятий вне поэзии. Но если и не пытаться выйти за пределы стихов, то Мадрид Кальдерона, Тирсо де Молина, Аларкона, Агустина Морето — то единственное место... Или так: это единственное состояние любого места, где герои Анашевича не просто могут все это проделывать над собой и другими, самоисцеляясь, а где их жажда исцеления *такого и от этого* только и *уместна* (Дарк, 2003).

Здесь нет ни одной архитектурной доминанты, лишь безымянные улицы. Это словно онейрическое пространство видений, идеализированное и оторванное от реальности, однако именно в нём лирическому герою максимально комфортно, он здесь свой:

Я опускаю письмо в первый попавшийся почтовый ящик.
Это город Мадрид.
Здесь есть цапли и синеглазые кошки.
Ливень начнется, и мельница не сгорит.
Вам ли не знать этих мест, мужчины, заглядывающие в окна.
Вам ли не знать этих улиц, где прохожие не признают занавесок.
Эти места остаются в памяти навечно,
отличаясь от других картографических пятен.
Я получаю письмо, всё в разноцветных печатях.
Это город Мадрид, и здесь люди совсем не одеты.
Только и остается, что опускать в первый попавшийся почтовый ящик
письма, доходящие куда-то на самый край света (Анашевич, 1997).

Первое, что бросается в глаза при close reading данного отрывка, — это несомненный сексуальный подтекст, эротизм урбанистического пространства, в котором „люди совсем не одеты”, но также не одет, максимально откровенен и сам город, „где прохожие не признают занавесок”, а мужчины „заглядывают в окна”. Если традиционно в русской литературе окно — это граница между двумя сопредельными мирами, прозрачная, но относительно надёжная, отделяющая своё от чужого, то в Мадриде Анашевича эта лиминальная структура проницаема до бесстыдства, поэтому возникает трансгрессия на грани вуайеризма или физического акта любви. Оппозиция своего и чужого здесь, кажется, не существует. Пространство, в котором никто не скрывает тела, — это пространство максимальной откровенности, в котором возможны любые варианты любовного чувства. И, конечно, неодетость объясняется в том числе и высокими температурами воздуха. Раскалённый воздух, жара в сознании русскоязычных реципиентов ассоциативно связаны со знойным темпераментом испанцев, страстностью их натуры, поэтому лучшей геокультурой, в рамках которой можно говорить о любви, не придумаешь.

Развитие этой темы происходит в стихотворении *Наверное, очень странно умирать...*, в нём лирический герой описывает возлюбленного, которого знал всего две недели и который умер от сердечной недостаточности. Таким образом, вновь актуализируя патографический мотив больного сердца. Его, с одной стороны, можно трактовать в ключе классической любовной истории, а с другой, вспоминая из первого стихотворения цикла, что именно здесь сердце *уже* не болит, можно сделать вывод, что это в самом деле царство мёртвых, рай, сакральный „небесный Мадрид”, подобный „небесному Петербургу”, описанному любимой поэтессой Анашевича — Еленой Шварц, например, в стихотворении *Освобождение Лисы* (Шварц, 2008, с. 53). Единственный раз боль появляется в песне, которой лирического героя учит его возлюбленный, но это боль от любви:

О'кей, мой мальчик!

Это город Мадрид.

Тело моё болит.

После брачной ночи не может быть иначе (Анашевич, 1997).

Как видно из цитаты, Мадрид опять „рифмуется” с сексом и раздетостью. Если это рай, то максимально телесный и в то же время чистый, здесь сакральное и профанное накладываются друг на друга без противоречий. В стихотворении *И это называется „юность”...* герой продолжает повторять: „Я люблю мужчину из Испании” (Анашевич, 1997). Стереотипный геокультурный образ страны немислим без бурных страстей, которые в силу различных обстоятельств (таких как, например, смерть возлюбленного) оказываются пытками, то есть в *Испанском сапожке*, несмотря на первоначальные

заверения героя, имплицитным мотивом становится именно боль, как он сам подытоживает, „Шекспировские штучки” (Анашевич, 1997).

Дальнейшее продолжение испанской темы можно найти во второй части книги под названием *Клоуны и солдаты*, которая представляет собой что-то вроде колоды карт Таро: персонажи — это мрачные архетипы, маски, марионетки. В стихотворении *Письмо к Соне Б., которая уехала и не вернулась* урбанистическое пространство Мадрида всё так же обладает онейрическими характеристиками: „Потом я спала, и Мадрид стоял неприступный” (Анашевич, 1997).

Здесь же, в стихотворении *Клоун солдат*, впервые упоминается и другой реальный испанский город, максимально насыщенный семиотически, — Кадис, расположенный в Андалусии. Как пишет в примечании сам автор, „Кадис — город на юго-западе Испании. Основан финикийцами. Древние греки называли это поселение Гадес, в соответствии с представлением о том, что царство мертвых (Аид, иначе — Гадес) находится на крайнем Западе их ойкумены” (Анашевич, 1997). Клоун и солдат — сквозные персонажи лирики Анашевича, и всегда их появление так или иначе связано с танатологией и смертоносной войной в Европе, так что в данном контексте выбор городского пространства выглядит более чем символично. И вместе с тем это единственный действительно мрачный образ из всего Испанского текста в стихотворениях Анашевича: на контрасте с традиционными представлениями русскоязычных реципиентов о стране возникает настоящий сумрачный Аид, тоскливый и безнадежный, тюрьма духа.

Клоун описывает его так:

Как изменился за пять лет Кадис.

Розы растут из булыжника, нет ни одной женщины.

Только цветы и солдаты, корабли и тюремные башни.

Дом мой остался прежним: в каждом окне — падший ангел и очистившийся грешник (Анашевич, 1997).

Характерно, что здесь нет ни одной женщины, даже переодетой, то есть это пространство непродуктивно, мертво и не участвует в формировании новых смыслов. В этом контексте перед нами явно утрированный образ замершего обездвиженного дантовского ада, противопоставленный небесному горячему Мадриду: „Холодно мне стало, окоченели руки, ледяными стали булавки. / Солдаты говорили: промозгло в этом доме, страшно в этой клоаке” (Анашевич, 1997).

Испания — настолько идеальная страна для лирических героев Анашевича, что способна вместить в себя всё мироздание целиком вместе с Райскими кущами и входом в танатологическое пространство загробного мира. Но всё же превалирует именно идеализированный, сакральный образ страны. Так,

например, в книге *Сигналы сирены* в стихотворении *Финальные титры*, в котором лирический монолог ведётся неожиданно от лица подруги Зои Космодемьянской, лирический субъект практически молится: „Слава Богу, Испания греет меня и хранит, видит насквозь, ласково душит”; „Береги меня, Испания, отгораживай, ври. / Выходят из меня воздух, вода, тепло, только дети остались внутри” (Анашевич, 1999).

В этом сочетании образа советской партизанки и обращения к далёкой Испании видится в первую очередь намёк на знаменитое стихотворение Михаила Светлова *Гренада* 1926 года, один из прецедентных текстов русской культуры с испанскими мотивами, за многие годы перепетый и переосмысленный несчётное количество раз и поистине превратившийся в симулякр.

Испания как пространство трансгрессии

В книге *Неприятное кино* в стихотворении *Она уснула, письма стали моими* повторяется образ из более ранних стихов — письма, отправленные из Мадрида, написанные возлюбленному на этот раз женским персонажем либо мужчиной в образе женщины, драг куин, безымянной „она” из заглавия, и эта она являет собой типичного героя перехода, прошедшего инициацию и полное реформирование своей личности. В цикле письма отправлены из разных реальных и нереальных мест на Земном шаре, однако испанская столица — первая точка на ментальной карте в художественном мире Анашевича, а значит, трансгрессия совершалась именно здесь. В описании семиотических свойств урбанистического пространства поэт стабилен. Опять присутствует доминанта открытости, откровенности, телесной доступности. Экзотика пространства подчёркивается фольклорными отсылками к арабским сказкам об Али-Бабе и сорока разбойниках: „Милый, пишу тебе из Мадрида, здесь моя жизнь повернулась круто, / я теперь как сим-сим всем-всем открыта, завладеть мной нетрудно” (Анашевич, 2001). Кроме того, впервые упоминается красный цвет одежды, достаточно традиционно ассоциируемый русскоязычными реципиентами с анализируемой геокulturой (Азарова, 2016, с. 417), цвет страсти и в то же время цвет крови, цвет пыток инквизиции:

У меня новое красное испанское платье, ты такого никогда не видел,
у тебя никогда б не хватило на такое денег.
Оно все: вышивка, украшенья, аккуратная выделка.
Только в нем хожу.
Не могу даже смотреть на свои паршивые тряпки,
но не выбрасываю на свалку, пригодятся для топки (Анашевич, 2001).

Нетрудно заметить определённый артистизм, эстетическую завершенность образа героини, которая приспосабливается к новому месту и внутренне,

и внешне, мимикрирует под окружающую среду: перемена платья символизирует перемену участи.

При этом впервые появляется тема противопоставления Мадрида как воплощения Юга и Петербурга как безусловного Севера. Что интересно, Петербург в художественном мире Анашевича хотя и наследует традиционному Петербургскому тексту русской литературы, но лишён определённой Топоровым амбивалентности (Топоров, 2003, сс. 7–60), это просто неласковый Север из прошлого. Явно там живёт „милый” адресат её писем, любовь которого она променяла на прелести Юга, и, возможно, туда же, на самый край света, отправлял свои послания лирический субъект *Испанского сапожка* и подруга Зои Космодемьянской. Мадрид — сугубо эпистолярный город у Анашевича, кажется, единственный в его выдуманной художественной вселенной, из которого ещё можно послать весточку в реальный мир:

Прости, я предала наш город, наш Петербург, наше метро, наши острова,
наш залив.

Предашь, все забудешь, когда вокруг манят, поют мандарины, маслины,
сливы...

Здесь вольготно, счастливо мне, ленивой.

Ощущаю себя королевой, огромной рыбой.

У меня есть всё, что не мог дать Север:

кабальеро на ночь, сочные фрукты, глубокий вырез, веер (Анашевич, 2001).

Здесь, словно в каталоге, перечисляются основные стереотипные парагеографические понятия, известные русскоязычным реципиентам об Испании.

Став настоящей доньей, лирическая героиня признается, что заплатила за это высокую цену, хотя она после совершения трансгрессии в это идеальное пространство, по сути, рай, уже не волнуется по этому поводу.

Взамен этому лишилась веры.

Все, что любила, чему поклонялась — забыла, в сердце не унесла.

Думаю, простишь, ведь знаешь: я всегда всё делала не со зла (Анашевич, 2001).

Показательно, что после пересечения границы миров Юга и Севера прошлое предано забвению — достаточно традиционный мотив для русской поэзии о смерти. Совершив трансгрессию, невозможно вернуться обратно.

Испания как пространство Мифа

Ещё один значимый испанский топоним можно найти в книге *Фрагменты королевства* в большом стихотворении *Птица алмаз: Retix* — Иберийские

горы, главная горная система Испании. В этом тексте повторены и развиты все основные мотивы, характерные для предшествующей репрезентации Испанского текста в творчестве поэта: кровь, боль, красный цвет, гендерно неопределённый объект любовного чувства („гермафродит, люби меня, лети за мной” [Анашевич, 2002]), телесность, письма и так далее. Иберийские горы в данном случае становятся символом физических страданий и любовных мук, смерти, которую опять-таки можно преодолеть только в Испании:

в ущелье падают цветы
их лепестки шуршат и рвутся
дна они касаются уже с разбитыми сердцами
здесь, в испании растут одни лишь тюльпаны
если их пыльцу все, эти граммы
смешать с морской водой и нанести на твои раны
ты оживёшь и вернёшься ко мне, как херубин, как молчаливый сфинкс
(Анашевич, 2002).

Возможно, Иберийские горы — это авторская интерпретация индоарийского мифа о Мировой горе, центре мироздания и источнике божественного, космического, где возможно абсолютно все. Лирический герой, например, — оборотень, который, превращаясь в птицу, парит над ними: „я лечу над иберийскими горами, над городами, над тёмными дворами, над пропастями / за божьими дарами” (Анашевич, 2002). Характерно тут и авторское написание со строчной буквы, словно размывающее конкретику и привязку к реальной географической территории, переводя образы на уровень Мифа. Само повествование о монахах, приносящих адресату стихотворения магические чёрные камни, фантастично и — опять же — описано в стилистике сна с нагромождением образов, архетипов и символов.

Если говорить о колористике топонима Иберийские горы в анализируемом стихотворении, то очевиден повторяющийся мотив красной крови — цвет выражен и эксплицитно, и имплицитно через смежные образы: „в это мгновенье иберийские горы стоят красные, как тюльпаны” (Анашевич, 2002). Само собой, этот цвет можно интерпретировать в широком семантическом поле: и как фактическое описание заката (трансгрессивный образ между днём и ночью), и как „кровавость” Испании, символизирующую любовь, страсть и смерть. Монах приносит волшебные дары во сне именно в этот момент „перехода”.

При этом в данном стихотворении упомянуты ещё два испанских города — Сарагоса и Логроньо — также со строчной буквы и, кажется, лишённые урбанистической составляющей:

иберийские горы цепляются за облака, и никто не вспоминает обо мне
все смотрят, как расцветают логроньо и сарагоса
которые как сорванные цветы падают в ущелья
и превращаются в мёд и золу (Анашевич, 2002).

Интересен выбор конкретных топонимов: да, эти города находятся в горах и достаточно известны русскоязычному читателю, хотя, возможно, и не каждому. Сарагоса — пятый по величине город Испании, часто упоминаемый в литературе, а Логроньо — значимая остановка на пути Святого Иакова, по которому каждый год идут пешком миллионы паломников. Очевидно, что в художественном мире Александра Анашевича это идеализированные „цветущие” пространства, копии райского сада.

Заключение

Таким образом, в проанализированных примерах из стихотворений Александра Анашевича художественное пространство Испании (наряду с Польшей и Петербургом) является ключевым функциональным полем для развёртывания лирического сюжета, прежде всего, любовного. Это идеализированная сакральная геокультура, воплощение Юга, тепла, страсти, романтической экзотики и эстетического совершенства. Репрезентация образа Испании осуществляется за счёт реконструирования городского текста Мадрида и противопоставления его Петербургу, а также использования стереотипных парагеографических понятий, знакомых русскоязычным реципиентам: инквизиция, всер, кабальеро, красный цвет одежды и так далее. Автор дополняет устоявшиеся в русской культуре представления об Испании патогRAFическими мотивами боли, а также локализацией в границах страны всего мироздания в миниатюре, где Мадрид — это рай, хоть и максимально телесный, а Кадис — царство мёртвых, тоскливый холодный Ад. В данном ряду Иберийские горы и города, расположенные в этой системе, могут быть интерпретированы как центр мира, источник божественного, космического.

Очевидно, что творчество Александра Анашевича как наследующее предшествующей традиции официальной и неофициальной советской литературы требует дальнейшего анализа моделей пространства и локальных текстов.

Kristina Vorontsova [Кристина Воронцова] (ORCID: 0000-0001-9230-1043)

кафедра русского литературоведения, Институт восточнославянской филологии, Филологический факультет Ягеллонского университета, Краков. Круг научных интересов: советская поэзия, геопэтика, русская поэзия XXI века, проблема пространства в литературе, городские исследования. Последние публикации: Эволюция концепта скуки в творчестве Елены Шварц, *Studia Rossica Posnaniensia*, 48/1 (2023), с. 97–110; „И махнуть из Риги в Краков...“: (не)традиционный Польский текст в цикле стихотворений Сергея Морейно „Краковский трубач“, *Acta Baltico-Slavica*, 46 (2022), с. 1–21.

kristina.vorontsova@uj.edu.pl

Библиография

- Азарова, Н. М. (2016). Образ испанского языка глазами русских поэтов. *Древняя и Новая Романия*, 17, с. 415–422 [Azarova, N. M. (2016). *Obraz ispanского yazyka glazami russkikh poetov. Drevnyaya i Novaya Romaniya*, 17, s. 415–422].
- Алексеев, М. П. (1964). *Очерки истории испано-русских литературных отношений XVI–XIX вв.* Ленинград: Издательство Ленинградского университета [Alekseyev, M. P. (1964). *Ocherki istorii ispano-russkikh literaturnykh otnoshenii XVI–XIX vv.* Leningrad: Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta].
- Анашевич, А. (1997). *Столько ловушек: стихи.* Москва: АРГО-РИСК. Скачано с: <http://www.vavilon.ru/texts/anash1-1.html#1> (доступ: 1.01.2023) [Анашевич, А. (1997). *Столько ловушек: стихи.* Москва: АРГО-РИСК].
- Анашевич, А. (1999). Сигналы сирены. *Митин журнал*. Скачано с: <http://kolonna.mitin.com/books/anashevich/ss-1.shtml> (доступ: 1.01.2023) [Anashevich, A. (1999). *Signaly sireny. Mitin zhurnal*].
- Анашевич, А. (2001). *Неприятное кино + бонус-трек.* Москва: ОГИ. Скачано с: <http://www.vavilon.ru/texts/anashevich2.html#15> (доступ: 1.01.2023) [Anashevich, A. (2001). *Nepriyatnoye kino + bonus-trek.* Moskva: OGI].
- Анашевич, А. (2002). *Фрагменты королевства.* Москва: Новое литературное обозрение. Скачано с: <http://www.vavilon.ru/texts/anashevich3-1.html#5> (доступ: 1.01.2023) [Anashevich, A. (2002). *Fragmenty korolevstva.* Moskva: Novoye literaturnoye obozreniye].
- Арсентьева, Н. Н. (1994). *Русско-испанские литературные связи: проблемы преемственности, типологии, рецепции* [Автореферат диссертации на соискание звания доктора филологических наук]. Москва: МГУ [Arsent'yeva, N. N. (1994). *Russko-ispanskiye literaturnyye svyazi: problemy preyemstvennosti, tipologii, retseptsii* [Avtoreferat dissertatsii na soiskaniye zvaniya doktora filologicheskikh nauk]. Moskva: MGU].
- Багдасарова, А. А. (2011). Испанский Пушкин. *Научная мысль Кавказа*, 1, с. 109–113 [Bagdasarova, A. A. (2011). *Ispanskiy Pushkin. Nauchnaya mysl' Kavkaza*, 1, s. 109–113].
- Багдасарова, А. А. (2019). Игра со смертью, игра против смерти, игра ради смерти... (коррида в зеркале русской и испанской поэзии XX века). В: *Аналогии, связи, влияния.* Санкт-Петербург: Издательский дом СПбУ, с. 32–41 [Bagdasarova, A. A. (2019). *Igra so smert'yu, igra protiv smerti, igra radi smerti... (korrida v zerkale russkoy i ispanской poezii KHKH veka).* V: *Analogii, svyazi, vliyaniya.* Sankt-Peterburg: Izdatel'skiy dom SPBU, s. 32–41].
- Воронцова, К. (2021). География русской квир-поэзии: Польша как место встречи традиции и скандала. *Studia Litteraria Universitatis Iagellonicae Cracoviensis*, 16, с. 123–138 [Vorontsova, K. (2021). *Geografiya russkoy kvir-poezii: Pol'sha kak mesto vstrechi traditsii i skandala.* *Studia Litteraria Universitatis Iagellonicae Cracoviensis*, 16, s. 123–138].
- Воропаев, В. А. (2016). Путешествие Гоголя в Испанию и Португалию. В: *Творчество Гоголя и Европейская культура. Пятнадцатые гоголевские чтения,* Новосибирск: Новосибирский издательский дом, с. 42–49 [Voropayev, V. A. (2016). *Puteshestviye Gogolya v Ispaniyu i Portugaliyu. V: Tvorchestvo Gogolya i Yevropeyskaya kul'tura. Pyatnadsatyye gogolevskiyе chteniya,* Novosibirsk: Novosibirskiy izdatel'skiy dom, s. 42–49].
- Дарк, О. (2003). Кальдерон из Воронежа. Из цикла „Венок портретов современной русской поэзии“. *Русский журнал*. Скачано с: http://old.russ.ru/krug/20030616_od.html (доступ: 1.01.2023) [Dark, O. (2003). *Kal'deron iz Voronezha. Iz tsikla „Venok portretov sovremennoy russkoy poezii“.* *Russkiy zhurnal*].
- *Испанские мотивы в русской поэзии XX века* (2012). Москва: Центр книги Рудомино [Ispanskiye motivy v russkoy poezii KHKH veka] (2012). Moskva: Tsentr knigi Rudomino].
- Кузьмин, Д. (2011). По поводу „владивостокской школы“. *Серая лошадь*. Скачано с: <http://www.gif.ru/greyhorse/crylic/kusmin.html> (доступ: 1.01.2023) [Kuz'min, D. (2011). *Po povodu „vladivostokskoy shkoly“.* *Seraya loshad'.*
- Куликов, Б. П. (1996). „Испания в сердце...“: к 60-летию национально-революционной войны в Испании. (Литературный обзор). *Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Серия 7: Литературоведение. Реферативный журнал*, 3, с. 3–33 [Kulikov, B. P. (1996). „Ispaniya v serdtse...“: k 60-letiyu natsional'no-revolutsionnoy voyny v Ispanii. (Literaturnyy obzor). *Sotsial'nyye i gumanitarnyye nauki. Otechestvennaya i zarubezhnaya literatura. Seriya 7: Literaturovedeniye. Referativnyy zhurnal*, 3, с. 3–33].

- Марков, А. В. (2020). Эль Греко в русской поэзии. *Вестник КГУ, 1*, с. 93–101, [Markov, A. V. (2020). El' Greko v russkoy poezii. *Vestnik KGU, 1*, s. 93–101].
- Моклецова, И. В. (2013). Русско-испанские взаимосвязи: взгляд из России. *Вестник Московского университета, 3*, с. 113–123 [Mokletsova, I.V. (2013). Russko-ispanskiye vzaimosvyazi: vzglyad iz Rossii. *Vestnik Moskovskogo universiteta, 3*, s. 113–123].
- Полилова, В. С. (2012). *Рецепция испанской литературы в России первой трети XX в.* (К. Бальмонт, Б. Ярхо) [Автореферат диссертации на соискание звания кандидата филологических наук], Москва: МГУ [Polilova, V.S. (2012). *Retseptsiya ispanskoy literatury v Rossii pervoy treti XX v.* (K. Bal'mont, B. Yarkho) [Avtoreferat dissertatsii na soiskaniye zvaniya kandidata filologicheskikh nauk], Moskva: MGU].
- Пушкарева, Н. В. (2019). Образы Испании в зеркале русского языка и культуры: восприятие и трансформация. *Древняя и Новая Романия, 24*, с. 156–171 [Pushkareva, N.V. (2019). Obrazy Ispanii v zerkale russkogo yazyka i kul'tury: vospriyatiye i transformatsiya. *Drevnyaya i Novaya Romaniya, 24*, s. 156–171].
- Рубинчик, О. (2006). Об испанской составляющей в „Поэме без героя“. В: *Анна Ахматова: эпоха, судьба, творчество: Крымский Ахматовский научный сборник*, Симферополь: „Крымский архив“, с. 56–85 [Rubinchik, O. (2006). Ob ispanskoй sostavlyayushcheй v „Poeme bez geroya“. V: *Anna Akhmatova: epokha, ba, tvorchestvo: Krymskiй Akhmatovskii nauchnyй sbornik, Simferopol': „Krymskiy arkhiv“*, s. 56–85].
- Стрельцова, Е. Ю. (2015). Испания и испанцы глазами русских писателей XIX в. В: *Лингвострановедение: методы анализа, технология обучения*. Москва: МГИМО, с. 198–208 [Strel'tsova, Ye. Yu. (2015). Ispaniya i ispantsy glazami russkikh pisateley XIX v. V: *Lingvostranovedeniye: metody analiza, tekhnologiya obucheniya*. Moskva: MGIMO, s. 198–208].
- Топоров, В. (2003). *Петербургский текст русской литературы*. Санкт-Петербург: „Искусство–СПб“ [Toporov, V. (2003). *Peterburgskiy tekst russkoy literatury*. Sankt-Peterburg: „Iskusstvo-SPB“].
- Чанцев, А. (2011). *Литература 2.0: Статьи о книгах*. Москва: НЛО.
- Шварц, Е. (2008). *Сочинения Елены Шварц*, т. 3. Санкт-Петербург: Пушкинский фонд [Shvarts, Ye. (2008). *Sochineniya Yeleny Shvarts*, t. 3. Sankt-Peterburg: Pushkinskiy fond].
- Osińska, K. (2014). Recepción cultural del Siglo de Oro español en Rusia. El ejemplo del Teatro Antiguo en San Petersburgo (temporada 1911/1912). W: K. Kumor & K. Moszczyńska (red.), *Del gran teatro del mundo al mundo del teatro: Homenaje a la Profesora Urszula Aszyk*, ss. 209–219.
- Osińska, K. (2015). *Toska po Ispanii: Sluchaй Aleksandra Fevral'skogo*. W: E. D. Gal'tsova (red.), *Postizhenie zapada: Inostrannaia kul'tura v sovetskoй literature, iskusstve i teorii. 1917–1941. Issledovaniia i arkhivnye materialy*, ss. 521–543.
- Sontag, S. (1964). Notes on „Camp. *Partisan Review, 31*, ss. 515–530.
- Vorontsova, K. (2019). Poland as a Great Borderland in the Post-Soviet World: Poetical Point of View. *Colloquia Humanistica, 8*, ss. 139–150.

Wirus separatyzmu i epidemia dezinformacji. Metafora chorobowa wojny w Donbasie 2014 roku w ukraińskiej prozie popularnej na przykładzie powieści *Оголений нерв* Switłany Tałan

➔ Abstrakt

Tematem artykułu jest metafora maladyczna wykorzystana w przedstawieniu wojny hybrydowej z 2014 roku w popularnej powieści *Оголений нерв* (2017) autorstwa Switłany Tałan. Celem mojej analizy jest wykazanie, że współczesna ukraińskojęzyczna literatura popularna jest silnie zaangażowana społecznie i politycznie, odgrywa wiele ról, w tym również rolę terapeutyczną, a także ma potencjał tożsamościowy i dydaktyczny poprzez wskazywanie określonych postaw.

➔ Słowa kluczowe

metafora maladyczna, wojna hybrydowa, Donbas, ukraińska literatura popularna

The virus of separatism and the epidemic of disinformation: The disease metaphor of the war in Donbas in 2014 in Ukrainian popular prose on the example of the novel *Ogoleniy nerv* by Svitlana Talan

➔ **Abstract**

The article discusses the maladic metaphor used to depict the hybrid war of 2014 in the popular novel *Ogoleniy nerv* (2017) by Svitlana Talan. My research aims to demonstrate that contemporary Ukrainian-language popular literature is strongly socially and politically involved, plays multiple roles (including therapeutic ones), and has identitary as well as didactic potential because of its outlining of certain attitudes.

➔ **Keywords**

maladic metaphor, hybrid war, Donbass, Ukrainian popular literature

Literatura popularna to pojęcie bardzo szerokie i obejmujące wiele różnych gatunków (Lichański, 2017, s. 10), przeważnie kojarzy się ona wyłącznie z rozrywką (Żabski, 2006, s. 310–311), co dawniej sprawiało, że była traktowana z lekceważeniem i pomijana w badaniach literaturoznawców. Pod ogólnym terminem „literatury popularnej” rozumiemy twórczość zapewniającą przyjemność czytelniczną, dla której charakterystyczne jest uproszczenie świata przedstawionego (Martuszevska, 1997, s. 93–119) oraz wykorzystanie sprawdzonych wzorów i schematów (Fulińska, 2008, s. 290), jej cechą jest również unikanie eksperymentów formalnych (Hajder, 2017, s. 84) i „fabularność” (Owczarek, 2007, s. 17), czyli skupienie na wciągającej opowieści. Trudno jednak mówić o jednej funkcji (Martuszevska, 1997, s. 32–33) literatury popularnej, gdyż jest ona bardzo różnorodna, apeluje do wielu potrzeb czytelnicznych i odpowiada na szereg oczekiwań. W przypadku ukraińskim sprowadzenie jej wyłącznie do roli rozrywki jest niewystarczające, gdyż twórczość, którą możemy określić jako popularną, kształtuje się w specyficznym kontekście kulturowym i politycznym. W realiach dominacji na rynku wydawniczym książek rosyjskojęzycznych proza popularna pisana w języku ukraińskim, odpowiadająca na potrzeby czytelników, lecz podejmująca zagadnienia istotne społecznie i historycznie, tworzy ważną i atrakcyjną propozycję dla tych odbiorców, którym kwestie narodowe, społeczne i językowe nie są obojętne, a którzy poszukują ciekawych, ale jednocześnie niezbyt trudnych fabuł. Można więc powiedzieć, że ukraińskojęzyczna proza popularna odpowiada w pewnym stopniu na potrzeby tożsamościowe społeczeństwa. Obecnie rynek ukraińskojęzycznej prozy popularnej może pochwalić się zarówno powieścią kryminalną, fantastyczną, thrillerem oraz powieścią obyczajową (Філоненко, 2016, s. 17). W tej ostatniej kategorii znajduje się wiele utworów zaangażowanych w istotne kwestie polityczne, historyczne i tożsamościowe, wiele z nich wiąże się z tematyką wojenną (twórczość Wołodymyra Łysa, Wasyla Szklara, Marii Matios). Od 2014 roku do tekstów popularnych przenika także temat wojny hybrydowej na wschodzie Ukrainy.

Switłana Tałan i jej „historie prawdziwe”

Switłana Tałan (ur. w 1960 roku) to ukraińskojęzyczna pisarka, do 2022 roku mieszkająca i pisząca w Siewierodonecku. Od 2014 roku członkini Narodowego Związku Pisarzy Ukrainy, w 2015 uhonorowana nagrodą „Złoty Pisarz Ukrainy” (przyznawaną autorom, których książki przekroczyły nakład 100 tys. egzemplarzy). Laureatka konkursu „Koronacja Słowa” w 2011 roku za debiutancką powieść *Колити поруч* (wówczas pt. *Щастя тим, хто йде далі*)¹. Autorka bloga *Інформаційний супротив Світлани Талан*. Twórczość Switłany Tałan można scharakteryzować jako ukraińskojęzyczną prozę popularną utrzymaną w konwencji obyczajowej, z istotną rolą wątków miłosnych i perypetii rodzinnych. Sama autorka określa swoje

1

O tej powieści pisałam w książce *Narracje maladyczne w ukraińskiej literaturze popularnej*, Warszawa: WUW, 2022.

powieści „historiami prawdziwymi”, opartymi na rzeczywistych sytuacjach życiowych (Подольська, <https://wz.lviv.ua>). Jest to więc obyczajowo-romansowa kategoria literatury popularnej, kojarzona najczęściej z kiczem i niską wartością artystyczną (Darska, 2017, s. 45). Jednocześnie taka proza pełni różne funkcje i często — choć w sposób uproszczony — porusza aktualną i istotną problematykę.

Powieść *Оголений нерв* — wirus separatyzmu i epidemia dezinformacji

Pisarka ma na swoim koncie kilka utworów o wojnie na wschodzie Ukrainy (poza powieścią *Оголений нерв*): druga część historii o siewierodonieckiej rodzinie pt. *Повернутися дощем* (2016), *Ракурс* (2017), *Матусин оберіг* (2018), dylogia *Де живе свобода* (2020). Autorka podkreśla, że są to nie tyle historie o wojnie, co o człowieku w czasie wojny, czytelnik znajdzie tu więc perypetie rodzinne, dramaty miłosne i wątki związane ze zdradą, przyjaźnią, odwagą, bohaterstwem itp. Już samo hasło reklamowe na okładce książki *Оголений нерв* sugeruje połączenie aktualnej tematyki społeczno-politycznej z historią rodzinną („війна в країні, розкол в родині”). Powieść została wydana w 2017 roku, autorka opisała w niej zajęcie Siewierodoniecka przez oddziały separatystów i okupację miasta, której była świadkiem. Jak wspomina w wywiadach, władze marionetkowej ŁNR uznały książkę za ekstremistyczną, a samą autorkę umieściły na liście osób kwalifikujących się do likwidacji (Талан, <https://sd.ua/news/18398>).

Na okładce książki znajdujemy również potwierdzenie autentyczności opisanych wydarzeń. Tekst reklamowy brzmi: „від автора, який бачив події на Донбасі на власні очі”, powieść bywa określana jako częściowo autobiograficzna (<https://radyyvylivrada.gov.ua>), a Switłana Tałan wyjaśnia, że bazą tekstu były jej notatki. Chciała — jak sama stwierdza — zapisać to, co zobaczyła i usłyszała, opowiedzieć o wydarzeniach z punktu widzenia zwyczajnego mieszkańca Siewierodoniecka i dać tym samym świadectwo prawdzie (Талан, <https://sd.ua/news/18398>). Takie odwołanie do osobistego doświadczenia jest bardzo istotne dla literatury popularnej i determinuje jej emocjonalny, związany z percepcją niedyskursywną odbiór. Małgorzata Stadnik twierdzi, że: „odbiorca masowy ceni łatwą do zidentyfikowania bliskość doświadczenia autorskiego w czytanych przez siebie tekstach” (Stadnik, 2014, s. 208). Lektura oparta na tradycyjnie rozumianym doświadczeniu pozwala również utożsamiać się z bohaterami i wydarzeniami, szukać w nich wzorów lub potwierdzenia słuszności własnych wyborów.

Fabula powieści *Оголений нерв* rozpoczyna się Rewolucją Godności, a więc wydarzeniem, które według Michała Marka można uznać za faktyczny początek wojny rosyjsko-ukraińskiej (Marek, 2020, s. 29), następnie śledzimy „rosyjską wiosnę” w Donbasie, aneksję Krymu, zajęcie Siewierodoniecka i Lisiczańska przez separatystów i okupację tych miast trwającą od kwietnia do lipca 2014, ogłoszenie

Ługańskiej Republiki Ludowej 28 kwietnia 2014, referendum o statusie obwodów donieckiego i ługańskiego (11 maja 2014) i następujące po nim przyjęcie uchwał o suwerenności Donieckiej Republiki Ludowej i Ługańskiej Republiki Ludowej oraz wyzwolenie miasta przez Armię Ukraińską 22 lipca 2014 roku. Powieść zamyka scena obchodów dnia niepodległości Ukrainy w wyzwolonym Siewierodoniecku.

Na tle wymienionych wydarzeń rozgrywa się wojna światopoglądowa i tożsamościowa, w której po stronie idei proukraińskich występuje główna bohaterka Anastasija, jej syn oraz kilku innych bohaterów pobocznych, zaś zwolennikami separatyzmu lub osobami obojętnymi i starającymi się przetrwać za wszelką cenę jest znaczna większość mieszkańców miasta, w tym również dalsza rodzina głównej bohaterki. Postacie zostały ukazane przede wszystkim jako wyraziciele określonej postawy światopoglądowej, a ogromna większość dialogów dotyczy wyłącznie bieżących wydarzeń. Tekst ukazuje przede wszystkim stan świadomości mieszkańców wschodniej Ukrainy, ujęty w jedną ze wskazanych przez Jarosława Poliszczuka metafor Donbasu jako przestrzeni kryzysu tożsamościowego i społecznego (Поліщук, 2019, s. 165–176). Autorka podkreśla ogromną siłę oddziaływania rosyjskiej i prorosyjskiej dezinformacji oraz trwałość stereotypów wynikających z sytuacji społeczno-gospodarczej regionu, oddziaływania w nim określonych sił politycznych, trwałości postradzieckiej mentalności i niewiedzy o życiu w innych częściach Ukrainy i na Zachodzie. Ujmuje przekaz w wartką i wciągającą czytelnika opowieść o rozbiciu rodziny, zdradzie najbliższych przyjaciół i miłości, która rodzi się w warunkach próby. Mimo charakterystycznego dla powieści popularnej szybkiego tempa fabuły, zwrotów akcji i perypetii obyczajowych trudno pozbyć się wrażenia, że są one jedynie pretekstem mającym uatrakcyjnić trudną tematykę i ułatwić czytelnikowi mierzenie się z całościowym wymiarem wojny informacyjnej i operacji militarnych prowadzonych przez siły rosyjskie w 2014 roku (Пухонська, 2021, s. 66).

Switłana Tałań nie używa terminu „wojna hybrydowa”, jednak opisane w powieści sposoby destabilizowania regionu wyraźnie na niego wskazują. Michał Marek podkreśla kluczowe znaczenie długotrwałych działań pozamilitarnych prowadzonych przez Rosję w różnych obszarach życia (kulturalnym, informacyjnym, politycznym, organizacyjnym, rozrywkowym), mających destabilizować sytuację w państwie, a tym samym przygotowujących grunt do późniejszych działań wojskowych. Powołując się na analizę ekspertów StopFake, badających treści rozpowszechniane przez rosyjskie ośrodki propagandowe, autor wskazuje na 18 głównych wątków (Marek, 2020, s. 57), z których kilka pojawia się w powieści Switłany Tałań. Należą do nich: punkt 2 — wątek „Ukraina jako państwo faszystowskie”, punkty 5 i 6 — dyskredytacja sił zbrojnych Ukrainy i batalionów ochotniczych, w tym podkreślanie rzekomo niesamowitego okrucieństwa Ukraińców, oraz punkt 11, czyli próby przekonania społeczeństwa, że wojnę w Ukrainie prowadzą armia amerykańska i NATO. W okresie po Majdanie rosyjskie media skoncentrowały się też na deprecjonowaniu go jako „ruchu faszystowskiego czy neonazistowskiego”

(Kowalewski, 2023, s. 214). W rozpowszechnianiu zdemonizowanego wizerunku Majdanu mieli swój udział również lokalni decydenci: Partia Komunistyczna i Partia Regionów oraz związani z nim przedstawiciele świata przemysłowo-finansowego (Kowalewski, 2023, s. 247).

Efektom dezinformacji są ukazane w powieści poglądy mieszkańców Siewierodniecka. Główna bohaterka oraz jej syn na tym tle odznaczają się jako samotni wojownicy, stykający się na każdym kroku z antyukraińskimi postawami, werbalizowanymi w formie obraźliwych stwierdzeń zasłyszanych w prorosyjskich środkach przekazu i powtarzanych w każdym niemal dialogu. Światopogląd opisanego w powieści miasta, a wraz z nim regionu, jest wypadkową efektów przebywania w rosyjskiej przestrzeni informacyjnej i struktury polityczno-ekonomicznej regionu, czyli: „poparciem większości wyborców dla Komunistycznej Partii Ukrainy [i] niemal jednogłośnie uznaniem dla Partii Regionów, co z kolei zapewniło dominację byłych radzieckich politycznych działaczy partyjnych, ale z silną obecnością nowych elementów przestępczych” (Gladii, 2016, s. 25). Istotna jest również podkreślana na kartach powieści niewiedza o poziomie życia w innych regionach Ukrainy oraz za granicą, niezadowolenie z polityki państwa ukraińskiego, a także — co bardzo istotne — związki z Rosją na poziomie rodzinnym i towarzyskim, bardzo silnie warunkujące postrzeganie tego państwa przez część mieszkańców Donbasu. Ogromną rolę odgrywa także sentyment za czasami radzieckimi.

Zdeformowaną percepcję rzeczywistości autorka ujmuje w kategorii maladyczne, posługując się metaforą choroby wirusowej, która rozprzestrzenia się wśród populacji o obniżonej odporności i wywołuje epidemię. W tradycji kulturowej choroby epidemiczne są bardzo silnie metaforyzowane (Wrzesiński, 2008, s. 9–25), a ich symbolika ma wymiar zbiorowy. Susan Sontag w swoim klasycznym tekście o chorobie pisała, że „choroby epidemiczne stanowiły częstą przenośnię zamętu społecznego” (Sontag, 2016, s. 60). Jest to stwierdzenie bardzo adekwatne w przypadku powieści Switłany Tałan, przy czym autorka dokonuje przejścia od kategorii somatycznych (choroba wirusowa, układ odpornościowy) poprzez psychologiczne (sfera poglądów i przekonań jednostkowych) do szerszej płaszczyzny społecznej (światopogląd zbiorowy, kształtujący postawy i język, w którym werbalizowane są poglądy).

Metafory chorobowe pojawiają się w powieści jako gorzkie refleksje głównej bohaterki — źródła roznoszonej na mityngach i wiecach infekcji upatruje ona w „komunistach i ich klonie Partii Regionów” (Талан, 2017, s. 117). Wirus rozprzestrzenia się szybko, ponieważ ludność ma „słaby układ odpornościowy”, co spowodowane jest biernością i indyferencją władz. Te ostatnie autorka określa jako „brak szczepienia” i profilaktyki:

вірус сепаратизму почав швидко інфікувати місто, яке я люблю, влада не вживала профілактичних заходів, тож я вирішила допомогти у лікуванні. Виявилося, що вірус уже поширився на багатьох. Інфекція може з часом зникнути сама по собі, але залишається ризик її передачі. Одування рано

чи пізно настане, але вірус може дати ускладнення на інші органи, тоді лікування буде довгим та затяжним. (Талан, 2017, s. 124, 125)

Symptodem choroby jest też zależność służb bezpieczeństwa od miejscowych polityków-oligarchów oraz ich nielojalność wobec państwa ukraińskiego, lekarstwem zaś ma być zmiana władzy i praca nad zmianą świadomości społecznej:

Населення хворе, а хворих [...] лікують. [...] І тут негайно потрібні ліки, які мають надійти з Києва, поки не пізно, бо [...] комуністи розповсюдили вірус сепаратизму на численних мітингах. [...] Потрібно, щоб Київ прислав нам ліки у вигляді негайної зміни місцевої влади, заборони комуністичної партії, зміни правоохоронців за бездіяльність, люстрації суддів і прокуратури. (Талан, 2017, s. 159–160, 364, 365, 340)

W innym miejscu:

Люди, підхопивши вірус сепаратизму, розносили його по домівках, розповсюджуючи інфекцію серед своїх близьких, родичів, знайомих. Як відомо, він швидко і легко поширюється серед тих, у кого слабкий імунітет. Підвищити захисні функції організму могла міццева влада. (Талан, 2017, s. 117)

Autorka wprost wskazuje na antypaństwową postawę lokalnych władz i służb porządkowych, które podczas wystąpień tak zwanej „rosyjskiej wiosny” opowiedziały się po stronie separatystów lub pozostały bezczynne, nie stawiając oporu i nie zapewniając mieszkańcom bezpieczeństwa (Талан, 2017, s. 194). Taką postawę należy określić mianem sabotażu lub kolaboracji, na co wskazuje również Andrii Gladii (Gladii, 2017, s. 97–98).

Aspekt terytorialny przenosi nas na kolejny poziom zastosowanej przez autorkę metafory malady — choroba obejmuje bowiem nie tylko bohaterów, ale również strukturę przestrzenną utworu — miasto i region: „Російські війська вже отаборилися на кордоні з Україною, а Северодонецьк, як і раніше лихоманило” (Талан, 2017, s. 116). Terytorium otrzymuje w ten sposób znaczenia pozaprzestrzenne, staje się odpowiednikiem relacji międzyludzkich i stanu zbiorowej świadomości, a poprzez odwołanie do choroby epidemicznej zyskuje też symboliczny związek z fundamentalnym dla jednostek poziomem somatycznym. Jacek Kolbuszewski podkreślał, że przestrzeń w literaturze popularnej determinuje najważniejsze znaczenia powieści i oddaje intencje autora (Kolbuszewski, 1994, s. 49). W przypadku powieści Талян można mówić wręcz o „tożsamości przestrzennej” bohaterów, co pozwala powołać się na badania Tima Edensora nad znaczeniem kultury popularnej w procesach konstruowania tożsamości (Edensor, 2004, s. 10). Kwestia tożsamości przestrzennej mieszkańców Wschodniej Ukrainy jest zresztą

zagadnieniem niezwykle skomplikowanym, uwarunkowanym złożonymi procesami historycznymi i społecznymi, których analiza wykracza poza ramy tego tekstu, a które zostały doskonale opisane w książce Marty Studennej-Skrukwy *Ukraiński Donbas* oraz w pracach naukowych Agnieszki Matusiak (Matusiak, 2018, s. 61–96).

Kolejny poziom metaforyki maladycznej to język. Warstwa językowa powieści jest w ogóle godna uwagi. Nadia Gergało-Dąbek w 2021 roku postawiła tezę, że „różnicowanie językowe przekłada się na odmienne postawy i wybory życiowe: ukraińskojęzyczni i rosyjskojęzyczni obywatele Ukrainy inaczej postrzegają kluczowe wartości [...], historię, różnie oceniają bieżące wydarzenia w kraju oraz odmienne widzą jego przyszłość” (Gergało-Dąbek, 2021, s. 42). Ta teza znajduje odzwierciedlenie na poziomie fabularnym powieści Switłany Tałan, jednak bezpośredniego przełożenia postaw i wyborów na różnicowanie językowe regionu czytelnik może się jedynie domyślać lub czerpać z posiadanej już wiedzy pozatekstowej, gdyż autorka niemal zupełnie eliminuje ze swojego utworu język rosyjski. Nie pojawia się on nawet w dialogach bohaterów, o których na podstawie fabuły wiemy, że są rosyjskojęzyczni (Талан, 2017, s. 129). Dominacja języka ukraińskiego — mówią w nim wszyscy bohaterowie, zarówno ci o proukraińskich, jak i separatystycznych poglądach — jest oczywiście zabiegiem celowym: pozwala zachować ułatwiającą czytanie jednolitość narracji, ale jest też próbą odczarowania mitu „odwiecznie rosyjskiego Donbasu”, w którym ekspansja języka rosyjskiego odgrywała kluczową rolę, będąc jednym ze sposobów destabilizacji Ukrainy (Kowalewski, 2023, s. 246). Jest to symboliczna próba „uzdrowienia” sytuacji językowej. Wydzwięk taki wzmacniają dodatkowo motta z poezji ukraińskich poetów, w tym Liny Kostenko i Wasyla Stusa (poety związane z Donieckiem), otwierające każdą z pięciu części powieści.

Warstwa językowa powieści pełna jest słów kluczy, w których autorka koduje treści aksjologiczne. Do metafory chorobowej nawiązuje obraźliwe określenie regionu mianem Downbas (Даунбас), z konotacją niepełnosprawności intelektualnej (odniesienie do zespołu Downa). Określenie to pojawia się w rozmowach młodych bohaterów, w tym syna głównej bohaterki i jego przyjaciół, ubolewających nad otczającą ich ignorancją. Poza nimi pojawiają się też negatywnie nacechowane terminy Łuhandon (Луґандон), Łuhanda (Луґанда), które rzeczywiście funkcjonują w sieci jako określenia terytorium marionetkowej ŁNR. Łuhanda to antyprzestrzeń powstała w wyniku obcej interwencji i wspierana siłą chorej świadomości społeczeństwa.

Autorka nie szczędzi czytelnikowi gorzkich refleksji nad kondycją regionu, zarówno przed, jak i po ogłoszeniu marionetkowych republik, punktuje patologie polityczne i społeczne, a o będącym centrum opowieści Siewierodonecku pisze, że już w 2004 roku cała Ukraina poznała je jako centrum separatyzmu (Талан, 2017, s. 68). Opisy sytuacji życiowej bohaterów można odczytywać jako wyliczenie „symptomów choroby” — koncentrują się one na ukazaniu trudności życia codziennego, wszechobecnej korupcji, niesprawiedliwości i wyzysku w miejscach pracy, faktycznym braku wolności politycznej (zmuszanie pracowników do głosowania na wskazanego kandydata pod groźbą zwolnienia), związkach polityki i gospodarki ze

światem przestępczym, ignorancji i zaufaniu do rosyjskich mediów oraz wyraźnej niechęci do władzy państwowej i ukraińskiej symboliki narodowej. Luhanda jest więc anty-Ukrainą, a jej soczewką staje się rodzinne miasto bohaterki, w którym:

дуже бояться бЕНдерівців, яких ніхто ніколи не бачив [...] А ще дужче частина людей нажахана Правим сектором, хоча теж не в курсі, що то таке. У нашому місті існує табу на українську мову (бо запишуть до бандерівців) та навіть на гімн та прапор України. (Талан, 2017, s. 68)

Jednocześnie Siewierodonieck, a razem z nim całe terytorium Donbasu pozostają dla bohaterów „miejscem intymnym” w rozumieniu Yi Fu Tuana (Yi Fu Tuan, 1987, s.173–189) — czyli przestrzenią rodzimą, centrum wartości, ośrodkiem bezpieczeństwa, zakorzenienia, wspomnień, wreszcie — tożsamości. Jest to więc przestrzeń domowa, jedna z najbardziej znaczących kulturowo, choć „zainfekowana” i dysfunkcyjna. Pojęcie domu wiąże się z bezpieczeństwem, schronieniem (Kopaliński, 1990, s. 69), jest też źródłem wartości. Konotację powieściowej przestrzeni jako domu podkreślają liczne wypowiedzi głównej bohaterki, przede wszystkim sugeruje je jednak kolejne — tym razem wymyślone przez autorkę — słowo klucz: Luhandia (Лугандія). Dodając jedną literę do złowrogiej i obraźliwej Luhandy, autorka tworzy pojęcie kojarzące się z dziecięcą niewinnością i baśniowością. Luhandia to kraina wyobrażona, odnosząca się do poziomu aksjologicznego, słowo to wymyśla w powieści grupa młodych bohaterów, dla których Siewierodonieck jest małą ojczyzną: „[...] Лугандія [...] — це ніби наша маленька країна і звучить не образливо” (Талан, 2017, s. 244). Olha Chwostowa pisze we wstępie do powieści, że pojęcie to funkcjonuje w tekście jako symbol nadziei, jest alternatywą dla wykoślawionej rzeczywistości Luhandonu: „Лугандію треба було вигадати бодай для того, щоб протиставити Лугандону [...] Вона мусила проявитися, як проявляється добро в ситуації, коли здається, що зло запанувало безрозділно” (Хвостова, 2017, s. 5). Luhandia to także określenie przestrzenne kodujące nierozzerwalny związek miejsca z człowiekiem: słowo składa się z pierwszych liter imion dziewięciu młodych bohaterów, w zamyśle ma dla nich pozostać tajnym hasłem wypowiedzanym na powitanie i pożegnanie, pocieszeniem w trudnej sytuacji, a także wezwaniem na pomoc. Chociaż drogi bohaterów stopniowo się rozchodzą, część z nich opowiada się po stronie marionetkowej LNR, a część wyjeżdża, inni przyłączają się do walki i działań sabotażowych skierowanych przeciw okupantom, symboliczna moc tego słowa pozostaje istotna dla rozwoju fabuły — to właśnie ono, zapisane na ścianie jednej z katowni, pozwala Henadijowi odkryć prawdę o losach podejrzanego o zdradę przyjaciela.

Połączenie poziomu jednostkowego z terytorialnym i społecznym sugeruje również inne słowo klucz, którym jest nazwisko głównej bohaterki. Nastia — postać jednoznacznie pozytywna, a wręcz świetlista, będąca wcieleniem wszystkich cnót kobiecych i patriotycznych, osoba silna, niezłomna, odważna i szlachetna, samotna

wojownicza o ukraińskość swojej rodziny, miasta i regionu — nosi nazwisko Bydlota. Słowo to nawiązuje do stereotypowego, negatywnego określenia mieszkańców Donbasu – bydło (często używane z przymiotnikami „bezwolne”, „nieświadome”, „niecywilizowane”). O takiej negatywnej konotacji mieszkańców Donbasu w percepcji innych regionów Ukrainy pisała Marta Studenna-Skrucka: „w ogólnoukraińskiej percepcji po 1991 roku Donbas wyraźnie uosabia centrum patologii społecznych: przestępczości [...], korupcji, alkoholizmu, agresji i chamstwa. Mieszkańcom Donbasu imputuje się także ogólny brak ogłady, ignorancję oraz niechęć do obcowania z kulturą wysoką” (Studenna-Skrucka, 2014, s. 218).

Postać Nastii — analogicznie do przestrzeni miasta — funkcjonuje w tekście jako soczewka skupiająca miejscowe problemy i rozłamy społeczne, jej osobowość i nazwisko stoją w wyraźnej sprzeczności, są synonimami dwóch biegunów postaw społecznych. W tym miejscu warto odwołać się do słów Agnieszki Mrozik, która badając literaturę kobiecą, zauważyła, że kwestia konstruowania kobiecej tożsamości jest bardzo często pochodną dylematów autoidentyfikacyjnych całego narodu. Autorka pisze, że: „pytanie o kobietę wcześniej czy później prowokuje [...] pytanie o stan kultury, a w niektórych przypadkach (zwłaszcza w społeczeństwach postkolonialnych) pytanie o kondycję narodu” (Mrozik, 2007, s. 112). Zdanie to, odnoszące się do polskiej literatury kobiecej, znajduje doskonałe zastosowanie w przypadku omawianej powieści Switłany Tałan.

Postać Nastii pełni też funkcję „uzdrowiającą” — podobnie jak baśniowa Luhandia jest antidotum, odczarowuje stygmatyzujące słowo, a tym samym daje nadzieję i wiarę w uzdrowienie tożsamości społeczeństwa, którego jest przedstawicielką. „Wiara” to ostatnie powieściowe słowo klucz, wirtualne alter ego Nastii, którym posługuje się, pisząc w tajemnicy patriotyczne teksty do ukraińskich czasopism. Ryzykując życie, bohaterka wysyła z okupowanego terytorium artykuły-raporty pod pseudonimem „Wiara Siewierodoniecka”, który — po raz kolejny — łączy strukturę przestrzenną powieści z poziomem wartości.

Cytowana wyżej Olha Chwostowa pisze, że powieść Switłany Tałan jest formą „leczenia duszy”: „ці кілька сотень сторінок досягли лікувального ефекту. Терапія душі, тим паче душі народу короткою не буває” (Хвостова, 2017, s. 6). Funkcja terapeutyczna literatury popularnej nie jest tematem nowym, podkreślają ją definicje słownikowe (Żabski, 1997, s. 373) i badania różnych jej gatunków (Kotyczka, 2017, s. 169–186), w przypadku ogarniętej wojną Ukrainy wydaje się wciąż istotna, umożliwiła bowiem to, na co literatura rejestrów wysokich nie może sobie pozwolić — przenosi czytelnika w „światy życzeń”. Powieść Switłany Tałan jest takim właśnie połączeniem popartego autorytetem świadka naocznego realizmu z kreacją życzeniową.

Marta Zambrzycka (ORCID: 0000-0002-2123-8531)

doktor habilitowana, adiunkt w Katedrze Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego. Zakres zainteresowań badawczych obejmuje: antropologię literatury, narracje maladyczne w ukraińskiej prozie współczesnej, ukraińską literaturę popularną. Wybrane publikacje: *Narracje maladyczne w ukraińskiej literaturze popularnej* (Warszawa 2022), *Inność osoby chorej? Obraz depresji w powieści Kseni Fuks По той бік сонця*, [w:] *Motyw inności w literaturach i kulturach słowiańskich*, red. E. Pieńkowska, J. Dziedzic, A. Alsztyński (Lublin 2022).

m.e.zambrzycka@uw.edu.pl

Bibliografia

- Darska, B. (2017). Czy popularna powieść kobieca może być powieścią społecznie zaangażowaną? Kilka refleksji o tematach, gatunkach i stereotypach. *Postscriptum Polonistyczne*, 2 (20), s. 43–62.
- Edensor, T. (2004). *Tożsamość narodowa, kultura popularna i życie codzienne*, przeł. Agata Sadza. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Fulińska, A. (2008). Mit, naśladowanie i „postfiguracja”. Propozycja kategorii opisu współczesnej kultury popularnej. *Teksty Drugie*, 1, s. 288–296.
- Gergało-Dąbek, N. (2021). *Dyskurs tożsamościowy Ukrainy po Rewolucji Godności przez pryzmat kwestii językowej*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Gładzi, A. (2017). Konflikt zbrojny w Donbasie w latach 2014/2015 — rozłam wewnętrzny czy ukraińsko-rosyjska wojna? Scenariusze dalszego rozwoju konfliktu. *Przegląd Strategiczny*, 10, s. 95–118.
- Gładzi, A. (2016). Konteksty oraz uwarunkowania ruchu separatystycznego we wschodnim regionie Ukrainy w 2014 roku. *Refleksje. Pismo naukowe studentów i doktorantów WNPiD UAM*, 13, s. 21–39.
- Hajder, T. (2017). Folklor i literatura masowa. Ukraińska perspektywa badawcza. *Jednak Książki. Gdańskie Czasopismo Humanistyczne*, 8, s. 81–96.
- Kolbuszewski, J. (1994). *Od Pigalle po Kresy. Krajobrazy literatury popularnej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kopaliński, W. (1990). *Słownik symboli*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Kotyczka, M. (2017). Kot Bob, pies Bailey i inni. Terapeutyczne właściwości zwierzęcych bohaterów w literaturze popularnej. *Jednak Książki. Gdańskie Czasopismo Humanistyczne*, 8, s. 169–186.
- Kowalewski, Z.M. (2023). *Ukraińskie rewolucje*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Książka i Prasa.
- Lichański, J.Z. (2017). *Filologia — Filozofia — Retoryka. Wprowadzenie do badań (nie tylko) literatury popularnej*. Warszawa: DiG.
- Marek, M. (2020). *Operacja Ukraina. Kampanie dezinformacyjne, narracje, sposoby działania rosyjskich ośrodków propagandowych przeciwko państwu ukraińskiemu w okresie 2013–2019*. Warszawa: Difin.
- Martuszczyńska, A. (1997). *„Ta trzecia”. Problemy literatury popularnej*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Matusiak, A. (2018). Refleksje o narracji donbaskiej w kulturze i literaturze ukraińskiej z perspektywy XXI wieku. *Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze*, 28, s. 61–96.
- Mrozik, A. (2007). „Zamiast medalu chcę męża z przydziału”. (Re)konstrukcja kobiecości w „dziennikach polskich Bridget Jones”. W: B. Owczarek, J. Frużyńska (red.), *Nowe formy w literaturze popularnej* (s. 107–145). Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Roszczyńska, M. (2015). Literatura i kultura popularna w uniwersyteckich kursach poetyki i teorii literatury. Z dylematów układacza sylabusa. W: A. Gemra (red.), *Literatura i kultura popularna. Badania, analizy, interpretacje* (s. 17–35). Wrocław: Pracownia Literatury i Kultury Popularnej oraz Nowych Mediów. Instytut Filologii Polskiej. Uniwersytet Wrocławski.
- Studenna-Skrucka, M. (2014). *Ukraiński Donbas. Oblicza tożsamości regionalnej*. Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje.
- Tuan, Y.-F. (1987). *Przestrzeń i miejsce*, przeł. A. Morawińska. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Żabski, T. (red.). (1997). *Słownik literatury popularnej*. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej.
- Żabski, T. (red.). (2006). *Słownik literatury popularnej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Зустріч радивилівців з популярною авторкою сучасності Світланю Талан. Pobrane z: <https://radyvylivrada.gov.ua/news/1684474880/> [Zustrich radyvylivtsiv z popularnoyu avtorokoyu suchasnosti Svitlanoyu Talan].
- Подольська, І. «Нешчастя допомогло, щоб українська стала звичною на вулицях Северодонецька». Pobrane z: <https://wz.lviv.ua/interview/379350-neshchastia-dopomohlo-shchob-ukrainska-stala-zvychnoiu-na-vulytsiakh-sievierodonetska> [Podol's'ka, I. «Neshchastyia dopomohlo, shchob ukrayins'ka stala zvychnoyu na vulytsyakh Syevyerodonets'ka»].
- Поліщук, Я. (2016). Реактивність літератури. Київ: Академвидав [Polishchuk, Ya. (2016). *Reaktyvnyist' literatury*. Kyiv: Akademvydav].
- Поліщук, Я. (2019). Метафорика Донбасу. *Studia Ukrainica Posnaniensia*, VII (2), s. 165–176 [Polishchuk, Ya. (2019). *Metaforyka Donbasu. Studia Ukrainica Posnaniensia*, VII (2), s. 165–176].
- Пухонська, О. (2021). Літературні виміри травми в контексті війни в Донбасі. *Acta Polono-Ruthenica*.

- 26 (2), s. 63–74 [Pukhons'ka, O. (2021). Literaturni vumiry travmy v konteksti viyny v Donbasi].
- Талан, С. (2017). Оголений нерв. Харків: Клуб сімейного дозвілля [Talan, S. (2017). *Oholenyu nerv*. Kharkiv: Klub simeynoho dozvillya].
 - Талан, С. (2017) „Зараз у кожного українця має бути свій фронт”. Pobrane z: <https://sd.ua/news/18398> [Talan, S. (2017) „Zaraz u kozhnoho ukrayintsya мае buty sviy front”].
 - Філоненко, С. (2011). Масова література в Україні: дискурс / ґендер / жанр. Донецьк: ЛАНДОН [Filonenko, S. (2011). *Masova literatura v Ukrayini: dyskurs /gender / zhanr*. Donets'k: LANDON].
 - Хвостова, О. (2017). Почути Лугандію. W: С. Талан, *Оголений нерв*, Харків [Khvostova, O. (2017). *Pochuty Luhandiyu*. W: S. Talan, *Oholeyu nerv*. Kharkiv].

Język i komunikacja językowa

До питання про інновації терміно-поняттєвої системи в українській ономастиці воєнного періоду ХХІ століття

➔ Резюме

Стаття присвячена теоретичній проблематиці із сфери української ономастики воєнного періоду. Як відомо, потужні зміни в житті українського суспільства 2014–2024 років торкнулись функціонування онімної системи (як на рівні традиційних, так і на рівні «нових» видів пропріальної лексики), що відповідно підняло цілий ряд теоретичних питань щодо функціонування термінологічно-поняттєвої системи української ономастики останнього періоду. На основі зробленого аналізу можна ствердити: сучасна українська ономастика розглядає ергонімію, урбонімію та хремадонімію (прагмадонімію) як автономні онімні підсистеми, які вписались в невід'ємний склад компонентів онімного ландшафту України воєнного періоду. У контексті питання стратифікації сучасної урбононімії, хремадонімії та ергонімії визначальну роль можуть відігравати тільки чітко окреслені об'єкти номінації (денотати), репертуар яких стало розширюється. Зокрема серед новоутворених онімних різновидів можна відзначити мілітарергоніми та мілітарпрагмадоніми. Згадані пропріальні класи української мови ХХІ ст. продовжують характеризуватися такими визначальними рисами, як-от: вторинність, суб'єктивність, суспільно-політична та військово-патріотична зумовленість.

➔ Ключові слова:

українська ономастична термінологія, урбаноніми, ергоніми, хремадоніми, воєнний час, міський онімний ландшафт

On the question of innovations in terminology and conceptual system in Ukrainian onomastics during wartime in the 21st century

➔ Abstract

The article is devoted to the theoretical problems of Ukrainian onomastics during wartime in the 21st century. In the 2014–2024 period, large-scale changes in the life of Ukrainian society are known to have been significantly affected the functioning of the onomastic system, causing a number of theoretical questions, in particular regarding the functioning of the term-conceptual system of Ukrainian onomastics in the last decade of the 21st century. Based on the analysis, the authors have concluded that modern Ukrainian onomastics defines ergonyms, urbanyms, and chrematonyms (pragmatonyms) of the wartime as autonomous onymic subsystems that create an integral part of the Ukrainian onomastic landscape in wartime conditions. In the context of defining new varieties of modern urbanonyms, chrematonyms, and ergonyms, the paper argues the feasibility of assigning a decisive role to clearly defined objects of nominations (denotations), the list of which is constantly expanding. In particular, among newly coined Ukrainian onymic types, militaryergonyms and militaropragmatonyms deserve special attention. These specified types of proper names are characterized by such defining features as secondariness, subjectivity, socio-political, and military-patriotic conditioning.

➔ Keywords

Ukrainian onomastic terminology, urbanonyms, ergonyms, chrematonyms, wartime, urban *nomina propria* landscape

Українське суспільство кінця XX століття опинилось у фазі активних перетворень, спричинених впливами якнайширшого діапазону екстралінгвальних факторів, пов'язаних із розпадом СРСР та соціалістичного блоку країн Центральної Європи. Попри очевидні зміни характеру організації соціально-економічного функціонування українських великих міст початку XXI століття, що супроводжувались ґрунтовними змінами візуального архітектурного простору, докорінної трансформації зазнав також міський мовний ландшафт. Цей перший етап трансформації українського ономастикону в 2014 році отримав новий потужний зовнішній каталізатор у вигляді анексії Криму та збройної інвазії Російської Федерації у східних областях України. Натомість від моменту неспровокованого повномасштабного вторгнення РФ на цілу територію України в 2022 році в пропріальному ландшафті української мови започаткувався абсолютно новий етап трансформації українського ономастикону, який зумів проявитися в докорінних квалітативних та квантитативних змінах складників його структури. Природнім постає питання: наскільки адекватно згадані трансформаційні явища знаходять своє віддзеркалення в сучасній українській ономастиці? У цій статті насамперед фокусуватимемо увагу на пропріальній частині міського мовного ландшафту, що став епіцентром змін ономастикону української мови XXI століття, а це зокрема: ергонімний матеріал (власні назви фірм, торговельних закладів, політичних, громадських організацій тощо), власні назви внутрішньоміських одиниць (мікрорайонів, кварталів, житлових комплексів, вулиць, проспектів, бульварів, набережних, парків, скверів, зон відпочинку тощо) та різноманітні утворення хрематонімних типів (власні найменування товарів, харчових продуктів, торгових марок і под.). На основі тривалих спостережень над ономастикомом останньої декади XX століття і першого десятиріччя XXI століття можна, без сумніву, ствердити, що домінантними і визначальними факторами впливу на форму і зміст онімного ландшафту тогочасних українських міст довоєнного періоду виявились вестернізація, комерціалізація, коренізація, міграційні процеси, глобалізація (див. Белей, 2008), децентралізація. Великі українські міста із розвиненою організацією соціально-економічної інфраструктури перед лютим 2022 року неупинно зберігали тенденцію збільшення демографічних показників за рахунок нових мешканців, що прибували із навколишніх сіл та менших міст. Від початку 90-х років XX століття фактори лібералізації економіки, глобалізації, вестернізації (чіткої орієнтації українських громадян постсоветського періоду на взірці життя та побуту західного суспільства) далі продовжували бути головним локомотивом змін українського пропріального простору, що виразно знайшло своє віддзеркалення також в онімному ландшафті українських міст XXI століття. Так, завдяки намаганням задовольняти підвищений у країні попит на нерухомість із високим стандартом умов для життя та функціонування у структурі українських міст появились якісно

нові різновиди урбаністичної забудови — житлові комплекси (іноді також житловий квартал), торгово-розважальні центри (ТРЦ), бізнес-центри, офісні центри тощо. А як відомо, кожний сталий елемент структури міста: житловий комплекс, офісний центр та інші згадані нові об'єкти — повинен послугуватись окремою власною назвою, що не могло не позначитись на онімному ландшафті мови. Та коли в історії незалежної України ХХІ століття зафіксовано прояви воєнної агресії сусідньої держави, а саме: анексія Криму та окупація окремих територій Донецької та Луганської областей 2014 року, а потім факт повномасштабного воєнного вторгнення Російської Федерації в Україну 2022 року — український ономастикон почав зазнавати нових докорінних змін, яких не спостерігалось протягом усього періоду новітньої історії України від моменту проголошення незалежності в 1991 році. До того ж варто підкреслити, що ці потужні зміни торкнулись функціонування всієї онімної системи української мови (як на рівні традиційних, так і на рівні «нових» видів пропріальної лексики), що відповідно спричинило убрать цілу низку теоретичних питань щодо функціонування в назві терміно-поняттєва системи сучасної української ономастики.

Питання творення, дефініювання і функціонування ономастичних термінів, безперечно, належать до переліку тем, які ось уже впродовж останнього півсторіччя не перестають залишатися в центрі уваги ономастів слов'янського світу. Тож дозволю собі короткий екскурс до історії питання.

Як відомо, піонерські обговорення концепції систематизованої ономастичної термінології в 60–70-х роках ХХ століття почалися приблизно одночасно як у славистиці, так і в германистиці (Harvalík, 2019). Принагідно зазначимо, що в цьому почесному списку основоположників систематизації термінології є відомий український мовознавець Василь Німчук, котрому належить авторство першого словника української ономастичної термінології, опублікованого в 1966 році під назвою „Українська ономастична термінологія” (Проект). Надрукований Василем Німчуком *Проект* містив близько ста українських ономастичних термінів, які були відповідниками до загальнослов'янської ономастичної термінології, запропонованої видатним чеським ономастом Яном Свободою (Бучко, Ткачова, 2012, с. 11). Василь Німчук у передмові до *Проекту*, зокрема, наголошував, що, зважаючи на молодість всебічного вивчення власних назв в Україні, авторам досліджень „самотужки доводиться створювати більш або менш удалі ономастичні терміни. Через те спостерігається певна неусталеність і розмаїтість термінів у працях українських ономастів” (Німчук, 1966, с. 25).

Подібний стан речей проіснував в українській ономастичній термінології до 2012 року, коли світ побачив словник Дмитра Бучка та Наталії Ткачової, який став яскравою подією не тільки в українській ономастиці, але й у загальнославистичній науці про власні назви.

У своїй Передмові до згаданого словника укладачі, зокрема, задекларували, що „мета Словника української ономастичної термінології — це насамперед тлумачення поданих у ньому термінів, а разом з тим і здійснення помірної їх систематизації та уніфікації” (Бучко, Ткачова, 2012, с. 12). Загальновідомо, що такі риси, як багатозначність і нечіткість контурів позначуваного поняття дискваліфікують термін не тільки на рівні національної ономастики. Саме тому на 21-ому Міжнародному ономастичному конгресі в Уппсалі (Фінляндія) в 2002 році запропоновано створити при International Council of Onomastic Sciences (ICOS) спеціальну комісію, до якої б увійшли ономасти — репрезентанти різних національних мовознавчих осередків, — з метою виробити міжнародну загальну систему термінів і їх дефініцій.

Справді, достатньо побіжно глянути на ономастичні дослідження не тільки української, але й інших слов'янських мов першої чверті XXI століття, щоб зауважити, як насправді активно розрісся термінологічний апарат на позначення онімних одиниць, лєвова частина яких припадає на так звані новоутворені класи пропріальної лєксики.

У контексті проблеми уніфікації термінологічної системи на позначення *nomina propria* особливе місце займають утворення, які позначають антропогенні за походженням денотати. Саме тому вважаю за доцільне обмежитись у своєму аналізі онімами, що позначають денотати антропогенного характеру. Насамперед почати наш аналіз терміно-поняттєвих систем новітньої української ономастики пропонуємо із ергоніміки.

Орієнтація на релевантні ознаки таких, наприклад, об'єктів номінації, як об'єднання людєй (виробничо-комерційні, політико-ідеологічні, державно-адміністративні, мистецько-художні, науково-інтелектуальні, за хобі й інтересами), на нашу думку, дає всі підстави в межах категорії українських ергонімів виокремлювати такі ергонімні підкласи: власні назви комерційно-виробничих підприємств, власні назви політико-ідеологічних інституцій, власні назви державно-адміністративних установ, власні назви національно-культурних товариств, власні назви творчо-мистецьких клубів, власні назви музично-театральних та художніх клубів, власні назви науково-інтелектуальних товариств та об'єднань за інтересами, а також власні назви військових формувань та підрозділів. Водночас варто звернути увагу, що, представляючи структуру ергонімних підкласів, в окрему нішу можна віднести такі власні назви ділових об'єднань людєй, діяльність яких спрямована на отримання прибутку. Для цієї групи власних назв автор наприкінці 90-х років XX століття запропонував термін ‘фірмонім’ (Белєй, 1999). Проте в українській ономастиці (як, зрештою, і в інших національних термінологічних системах) на окреслення подібного різновиду онімів надалі використовується доволі обширний перелік термінів. Варто наголосити, що, попри наявність галузєвих термінологічних словників, терміно-поняттєва плутанина спостєрігається не

лише в українській, але й у слов'янській ергоніміці, як і в хрематоніміці та урбоніміці, що, безперечно, засвідчує молодість та недостатню теоретичну опрацьованість цих галузей ономастики. Ілюстрацією такого явища можуть бути терміни, ужиті в контексті ергонімічних досліджень, на позначення власних назв підприємств протягом останніх 30 років: *ергонім*, *фірмонім*, *коопонім*, *ідеонім*, *прагматонім*, *логоонім*, *ойкодомонім*... (Белей, 1999; Кутуза, 2009; Šramek, 1989; Imrichová 2002; Odaloš 2015; Gałkowski 2012), котрі довільно вживають дослідники на позначення об'єднань людей найрізноманітнішого характеру, а нерідко використовуваний термін своїм поняттєвим змістом накладається на суміжні близькоспоріднені терміни, які позначають два різні денотати. Отже, надалі зберігається потреба детальної систематизації терміно-поняттєвої сфери ергоніміки.

Аналізуючи список так званих проблемних для дефініції онімних типів у сучасних ономастичних дослідженнях, як аргумент варто навести, на нашу думку, приклади таких двох видів онімів:

1. Власні назви мостів. Ці пропріальні одиниці, скажімо, у різних сучасних дослідженнях із слов'янської ономастики можуть зараховуватись і до хрематонімів (прагматонімів), і годонімів, і урбонімів (за умови, що міст знаходиться в адміністративних межах міста) (див. Kowalik, 2020; Handke, 2001).

2. Власні назви готелів. Ці власні назви, як відомо, одночасно можуть ототожнюватися і з домонімами (ойкодомонімами), і з фірмонімами (див. Сидоренко, 2020; Михайлов, 2016).

Така терміно-поняттєва непослідовність породжена, на нашу думку, щонайменше під впливом двох факторів: по-перше, внаслідок відмінностей у вживанні і значенні деяких ономастичних термінів, які насамперед спричинені різними теоретичними та методологічними підходами до розуміння базових понять ономастики; по-друге, подібні розбіжності також можуть виникати із відмінностей традицій окремо взятих ономастичних шкіл. Водночас, зауважимо що сьогодні представники різних ономастичних шкіл (зокрема й автори термінологічних словників) визнають першочергову потребу у створенні детальних класифікацій таких секторів онімного простору, які активно пов'язані із соціо-технологічним розвитком суспільства (Harvalik, 2019). Так, скажімо, на відміну від термінологічних словників ономастичної галузі советської епохи (пор. Подольская, 1988), останній із виданих в Україні *Словник української ономастичної термінології* (Бучко, Ткачова, 2012) окреслює термін *ергонім* із перспективи принципово інших суспільно-економічних умов як власну назву певного об'єднання людей; організації, партії, установи, закладу та под., зокрема магазину, перукарні, ресторану та ін. (Бучко, Ткачова, 2012, с. 85). Без сумніву, цитований словник сьогодні вважається незаперечним досягненням у загальнослов'янській ономастичній термінології, оскільки це видання, одне з небагатьох в сучасній ономастиці, апробувало стратифікацію ономастичних понять, експонуючи весь спектр

пропріальної системи мови XXI століття: від добре знаних традиційних пластів до маловивчених периферійних відгалужень. Однак, попри неабиякі здобутки ономастів-лексикографів, досі нерідко спостерігається певна непослідовність та фрагментарність, зокрема, щодо термінологічного позначення новостворених денотатів. Це насамперед підтверджується в ономастичних дослідженнях, присвячених питанням місця і статусу онімних одиниць, які заявили про себе тільки-но в XXI столітті. Передусім йдеться про нові пласти онімів у контексті ергоніміки. Звичайно, не заперечуючи доцільності використання узагальнювального терміна на позначення всіх одиниць цієї категорії власних назв — ергонімів — як власних назв ділових об'єднань людей найрізноманітнішого характеру, вважаємо надзвичайно потрібним комплексно систематизувати та стратифікувати український ергонімний простір на рівні внутрішньої структури і водночас визначити параметри ергонімних категорій, провівши лінію розмежування із найближчими за специфікою денотата інших автономних категорій власних назв.

На нашу думку, базовим критерієм розрізнення видів ергонімів є характер денотата — об'єднання людей, які працюють для отримання прибутку або для реалізації поставлених цілей, пов'язаних із відстоюванням, пропагуванням і поширенням власних переконань та світогляду, нематеріальних цінностей, певних політичних принципів, естетичних та мистецьких ідеалів. Варто зразу зазначити, що абсолютно несподіваним новим різновидом ергонімної лексики української мови в XXI столітті, починаючи з 2014 року, стали власні назви військових формувань та підрозділів. Їх питома вага не ймовірно збільшилась, коли російська армія перейшла в повномасштабну збройну інвазію на всю територію України. До цього виду ергонімів можна віднести такі власні назви, як наприклад: батальйон „Айдар”, полк „Азов”, танковий батальйон „Холодний Яр”, полк „Дніпро-1”, Об'єднана штурмова бригада „Лють” тощо.

У слов'янському мовознавстві, починаючи від 60-х – 70-х років XX століття і до сьогоднішніх днів, у контексті наукових досліджень, у центрі уваги яких ставиться вивчення взаємозв'язку між мовою і суспільством, в ролі невід'ємного компонента широко використовуються екстралінгвальні чинники та дані з інших гуманітарних дисциплін. Так, зокрема, відомий польський мовознавець Антоній Фурдал 1977 році в монографії, присвяченій питанням відкритого мовознавства, запропонував тезу, що лінгвістика повинна бути „відкритою до зовнішніх сигналів із боку інших галузей гуманітаристики (...), не відкидати контактів з іншими дисциплінами, а навпаки орієнтуватися на співпрацю з ними” (Furdal, 1977, с. 5). Сучасні українські дослідники-соціолінгвісти (Мацюк, 2019), (Масенко, 2004) послідовно відстоюють цей принцип у своїх працях і доводять беззаперечну правдивість тези, що мовознавство, зокрема лексикологія, має відкритий характер і що поле таких студій неастанно розширюється. Мовний простір української мови від початку 2014

року, а особливо після 24 лютого 2022 року, суттєво наповнюється лексикою мілітарного характеру, де важливе місце займають власні назви на позначення озброєння, військової техніки та військових підрозділів (ракетний комплекс *Нептун*, протитанковий ракетний комплекс *Стугна*, полк *Азов*, батальйон *Айдар*, батальйон *ім. Кульчицького* тощо). Принагідно зазначимо, що це спонтанний процес засвоєння онімної лексики, що характеризується не тільки неймовірно широким діапазоном об'єктів номінації, але також рапідним зростанням кількості одиниць онімів, які проникли в майже всі дискурси сучасного мовлення українців. Звісно, такого типу власні назви могли функціонувати і раніше, у мирні часи, однак мали при цьому неабияк обмежений діапазон ужитку — винятково професійну військову сферу держави. Безпрецедентний приклад неспровокованої повномасштабної війни, який спостерігаємо в Україні від 2022 року на історичному відрізку Європи від 1945 року, безперечно, не має аналогів. То ж відповідно безпрецедентним можемо спостерігати в українському ономастиконі процес розширення номенклатури на позначення воєнних реалій, деактуалізація якого може настати тільки-но після успішного завершення цієї війни і встановлення тривалого і справедливого миру. Тому абсолютно закономірно, що на порядку денному сучасної української ономастики стоїть нагальна потреба проведення комплексних досліджень над подібними видами онімів. На наше переконання, з огляду на відлік нового етапу в історії України, як і цілого Європейського континенту, пов'язаного із повномасштабним вторгненням в Україну російської армії, увага українських мовознавців має приділятися не тільки суто поняттєво-термінологічній матерії науки про власні назви на прикладі вивчення *nomina propria* мілітарної сфери, але також іншому дуже важливому питанню — функціонуванню загальномовного національного ономастикону в реаліях нової безпекової політики Європи.

Так, зокрема, у світлі цивілізаційних та геополітичних процесів під кінець десятих років ХХІ століття українська ономастика доволі чітко засигналізувала про появу низки інновацій, які торкнулись також таких традиційних класів власних назв, як антропоніми. Наприклад, у сфері питань про ідентифікацію людини в інтернет-просторі (пор. акаунти в соцмережах, *nickname* тощо), що, без сумніву, вимагає окремого дослідження. Натомість у контексті воєнних подій потрібно нагадати також про виникнення абсолютно нового (перед 2014 роком незнаного широкому колу носіїв мови) різновиду неофіційних антропонімів — військових псевдонімів («позивних») (див. Белей, 2020).

Що стосується нашого предмета дослідження — інновацій у сфері іншого класу онімів із антропогенною денотативною базою — урбоонімів, то тут протягом останніх десяти років відбулось кілька хвиль інновацій, у переважній більшості пов'язаних тільки із явищем перейменування внутрішньоміських об'єктів, що відбувалось у світлі процесів декомунізації та десоветизації. У 2015 році на контрольованій Україною території цей вектор здобув законодавчу

підтримку¹, що після повномасштабного вторгнення РФ у 2022 році переріс у спонтанний (суспільний) процес деколонізації (деросіянізації) українського урбономастикону. У відповідь на цей суспільний запит 1 березня 2023 року Верховна Рада України ухвалила відповідний закон². Отже, процес перейменувань на цілому просторі територій, контрольованих українською державою, торкнувся насамперед внутрішньоміських об'єктів, названих на честь російських письменників, композиторів, політичних діячів тощо, напр.: А. Пушкіна, Л. Толстого, М. Лермонтова, А. Глінки, Катерини II-ої, М. Бугакова тощо.

Наступною активною зоною інноваційних процесів українського ономастикону XXI століття у, зокрема воєнного періоду, — є хрематонімія. Не викликає найменших сумнівів факт, що вивіски із рекламою відомих брендів в українських містах ось уже протягом останніх 30-ти років стали органічною складовою урбаністичного простору України. Так до онімного простору сучасного українського міста потрапили власні назви відомих торгових марок серійних виробів локального, загальнодержавного та світового значення. Згідно зі словником ономастичної термінології Д. Бучка та Н. Ткачової, *товарний знак — власна назва певної марки, типу, сорту товару, що однаковою мірою стосується кожного екземпляра в цій серії й усієї серії в цілому, пор. численні назви алкогольних напоїв, продуктів харчування, парфюмерної продукції і под. і лише в останні десятиліття їх визнано онімами, що належать до хрематонімів* (Бучко, Ткачова, 2012, с. 172–173). Незважаючи на те, що рівень присутності торгових марок у візуальному мовному просторі українського суспільства станом на поч. XXI століття зрівнявся із країнами західної Європи, настання воєнної дійсності 2022 року спричинило переформатування цієї сфери, розширивши хрематонімний матеріал за рахунок власних назв різного виду зброї та військової техніки. Такі назви відразу знайшли своє віддзеркалення в мас-медіях, соцмережах, на білбордах та інших візуальних поверхнях українських населених пунктів. Наприклад, товарні знаки серійного озброєння та військової техніки (САУ *Вільха*, *Zuzana*, *Ceazar*; танки *Abrams*, *Leopard*, літак *F-16*, реактивні системи залпового вогню *HIMARS*, ракетні комплекси *Taurus*, *ATACAMS* тощо) стали відомі для більшості українців. Неабияк промовистим у цьому контексті може бути факт присвоєння новонародженим дітям імен *Джавелін* та *Джавеліна*³, що походять від власної назви аме-

1 Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону використання їх символіки», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (16.07.2023).

2 Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text>, доступ 19.09.2022

3 В Україні хлопчика і дівчинку назвали на честь Javelin, <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3448540-v-ukraini-hlopchika-i-divcinku-nazvali-na-cest-javelin.html> (19.09.2022).

риканського протитанкового ракетного комплексу *Javelin*. Особливу нішу в цій групі власних найменувань в українському мовному просторі займає номенклатура (офіційна та неофіційна) ВПК країни-агресора, наприклад: балістичні ракети *Іскандер*, *Кинджал*, крилата ракета *Калібр*⁴, безпілотний літак *Гарань* (неофіційно *Шахед*) тощо.

З огляду на виняткову вагу воєнних подій, пов'язаних з інвазією РФ 2022 року, без перебільшення можна ствердити, що хремадонімікон української мови XXI століття неймовірно швидко набув виразного мілітарного забарвлення, де оніми на позначення зброї та військової техніки помножили в кілька разів свою фреквентивність порівняно з воєнним періодом між 2014–2021 роками. Безпрецедентна частотність уживання цього типу онімів досі не знайшла свого віддзеркалення в українських ономастичних дослідженнях, залишаючи чималу прогалину в ономастичній терміносистемі. Зі зрозумілих причин жоден ономастичний термінологічний словник досі не віднотує цей пропріальний пласт. Водночас можна констатувати, що явище появи нових найменувань спричинило чималий ряд питань терміно-поняттєвої природи. Наприклад, постає кардинальне питання: до якого класу онімів треба відносити власні назви, які позначають предмети озброєння та військову техніку? Зваживши природу і специфіку такого виду денотатів, власні назви на їх позначення варто окреслювати як особливий вид класу хремадонімів — прагмадонім (від гр. *pragma*, *pragmatos* „предмет, річ” + онім) — вид хремадоніма, *власна назва одиничного виробу предмета побуту, напр.: сорт яблук «Симиренко», «Слава переможців», печиво «Марія»* (Бучко, Ткачова 2012, с. 152). Однак, урахувавши сферу застосування предметів, якою є військова галузь, на нашу думку, доцільно до канви терміна на їх позначення ввести відповідно цю інформацію, а отже, — *мілітаріпрагмадоніми*. Особливість місця і статусу цього підвиду хремадонімів у системі прагмадонімікону полягатиме саме у специфіці призначення цих „виробів”, створених для нанесення ураження і знищення ворога та його інфраструктури. Саме такий критерій, на наше переконання, є визначальним для ідентифікації об'єкта номінації власних назв — *мілітаріпрагмадонімів*. Водночас варто зауважити, що власні назви таких предметів, як стартовий пістолет, спис, фехтувальні шпаги, дрібнокаліберна гвинтівка і под., які створено як спортивний інвентар, не можуть бути зараховані до *мілітаріпрагмадонімів*. Навіть якщо гіпотетично припустити можливість використання всього вище перерахованого інвентаря у процесі яких-небудь воєнних дій, то і так власні назви цього спорядження і надалі

4 Офіційно цей тип ракети позначається кількома варіантами найменувань. Так, зокрема, країна-виробник поруч із назвою «Калібр» паралельно (в суто військовому дискурсі) застосовує циферно-літерне позначення цієї ж ракети: 3М54. У свою чергу НАТО для внутрішнього застосування на озброєння країни-противника надає своє найменування і коди. Щодо ракет Калібр альянс застосовує назву SS-N-27 „Sizzler”.

не будуть кваліфікуватися як мілітаріпрагматоніми. Окрім цього прикладу, можна також навести цілу низку виробів, призначення котрих може змінюватися okazіонально — залежно від поставлених завдань. Це так звані вироби подвійного призначення. Так, наприклад, неабияк проблематично в цьому контексті визначити призначення транспортних літаків. Усесвітньо відомий український літак „Мрія” АН-225 первинно був створений як транспортний літак для військових потреб советської армії, зокрема для транспортування космічного корабля багаторазового використання «Буран». Проте після розпаду СРСР найбільший літак у світі почав обслуговувати транспортування вантажів у рамках цивільної авіації, поки в лютому 2022 року не був знищений відділами російської армії.

Подібна дилема може постати також щодо визначення мети призначення квадрокоптерів, великогабаритних вантажівок, бензовозів, залізничних ешелонів, які, як відомо, можуть використовуватись як у цивільних, так і воєнних цілях. На основі аналізу всього зібраного матеріалу можна ствердити, що перелік об'єктів номінації воєнного призначення для окреслення мілітаріпрагматонімів має наймовірно широкий спектр, відповідно до часової епохи і відповідних їй можливостей ведення бойових дій.

Отже, сучасний, сучасний перелік об'єктів номінації військової сфери враховує озброєння (холодна зброя, стрілецька зброя (пістолети, автомати, кулемети), зенітні протитанкові та протиракетні установки, гармати, гаубиці, реактивні системи залпового вогню, балістичні, крилаті ракети; вибухівка (снаряди, протипіхотні та протитанкові міни, бомби), обмундирування та засоби індивідуального захисту воїна (військова форма, тактичні черевики, бронезилет, каска, тактичні окуляри, оптичні приціли, тепловізори, прилади нічного бачення), військова техніка (бронетранспортери, танки, самохідні артилерійські установки, літаки, штурмовики, бомбардувальники, транспортні літаки), системи протиповітряної оборони, радіолокаційні станції тощо.

Принагідно підкреслимо, що власні назви вище наведених об'єктів номінації проявляють різні ступені пропріальності, найкращим найкращим прикладом чого можуть бути власні назви військових кораблів, катерів, тральщиків, буксирувальників, авіаносців, крейсерів, оскільки саме вони демонструють належність до онімів іншого статусу, котрі на противагу прагматонімам позначають одиничний об'єкт номінації — єдиний екземпляр у світі (Москович, 1966). Ця закономірність широкого діапазону статусу об'єкта номінації дає всі підстави заакцептувати твердження відомих сучасних хрематономастів — Артура Ґалковського (Gałkowski, 2016) та Олексія й Ольги Склярєнків (Skłjarenko, 2019), які обстоюють доцільність поділу прагматонімів на групи за інтенсивністю прояву пропріальності. Отже, українські мілітаріпрагматоніми демонструють широкий спектр пропріальності: від найменувань серійних виробів (товарних знаків, серіонімів) до власних назв одиничних екземплярів цього виду денотата.

Протягом останнього десятиліття у структурі ономастикону української мови поряд із наявними різновидами власних назв об'єктів антропогенної природи появилася низка якісно нових онімних утворень. Так, зокрема, серед новобудов українських міст до 2022 року появились нові об'єкти, призначені для найрізноманітніших форм життєдіяльності сучасного (європейського) мешканця міста, починаючи від комфортного проживання в багатоквартирних житлових комплексах, місць проведення дозвілля і шопінгу та завершуючи робочим місцем сучасних компаній та одноосібних фрілансерів, злокалізованих в офісних центрах, різноманітних габах та коворкінгах. Усі ці названі об'єкти номінації послуговуються пропріальними одиницями, місце і статус яких повинні ще знайти своє віддзеркалення в терміно-поняттєвій структурі української науки про власні назви. Воєнна агресія Росії спричинила появу в сучасному українському загальномовному просторі ряд нових онімних утворень, які з огляду на специфіку денотатної основи пропонується об'єднати в окремо взятий підклас хрематонімії — мілітаріпрагматоніми. Проведений аналіз термінології із галузі ергоніміки дав нам підстави паралельно розглядати доцільність виокремлення новоутвореного виду — мілітарергонімів — власних назв військових об'єднань.

Попри очевидні досягнення української ономастичної термінології, досі актуальним залишається завдання встановлення чітких критеріїв розрізнення видів *nomina propria*, які функціонують на периферії онімного простору української мови XXI століття. На основі проведеного аналізу можна ствердити: сучасна українська ономастика розглядає ергонімію, урбонімію та хрематонімію як автономні онімні підсистеми, які виразно вписались у невід'ємний склад компонентів онімного ландшафту сучасного українського міста. У контексті питання стратифікації сучасної урбонімії, хрематонімії та ергонімії визначальну роль може відігравати тільки чітке окреслення об'єкта номінації (денотата). Водночас згадані пропріальні класи української мови XXI століття продовжують характеризуватися такими рисами, як-от: вторинність, суб'єктивність та суспільно-економічна зумовленість. Остання риса протягом 2014–2024 років була й залишається⁵ сфокусована на перебігу російської воєнної інвазії, яка найочевидніше проявилась у явищах декомунізації та деколонізації українського урбонімікону. Для новоутворених видів власних назв — мілітарергонімів та мілітаріпрагматонімів — такими визначальними рисами є національно-політична та воєнна зумовленість.

Oleh Beley [Олег Белей] (ORCID: 0000-0003-3762-5111)

українське відділення Інституту слов'янської філології Вроцлавського університету, Наукові зацікавлення: лексикологія, слов'янська ономастика, історія української літературної мови. Публікації: Екстатингвальні чинники в контексті трансформації українського пропріального ландшафту міста XXI ст. (на прикладі урбонімів, ергонімів та прагматонімів), „Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica. Ucrainica”, t. 10 (2023), с. 11–17; *Онiмний ландшафт українського міста XXI століття: нарис проблематики*, Ужгород–Вроцлав 2021; Ukrainian Antroponymy in the Sociopolitical Context of the Post-Totalitarian Period. Anuari de Filologia: llengües i literatures modernes, 2020, № 10, с. 83–92, <https://revistes.ub.edu/index.php/AFLM/article/view/32878>.

oleh.beley@uwr.edu.pl

Bibliografia

- Белей, Л. Л. (2020). Позивні учасників АТО та ООС, *Мовознавство*, 3, с. 49–62 [Beley, L. L. (2020). *Rozyvni uchashnykiv ATO ta OOS, Movoznavstvo*, 3, с. 49–62].
- Белей, О. (1999). *Сучасна українська ергонімія: власні назви підприємств Закарпаття*. Ужгород [Beley, O. (1999). *Suchasna ukrayins'ka erhonimiya: vlasni nazvy pidpryyemstv Zakarpattya*. Uzhhorod].
- Белей, О. (2008). *Трансформація українського ономастикону посттоталітарного періоду на загальнослов'янському тлі*. Wrocław [Beley, O. (2008). *Transformatsiya ukrayins'koho onomastykonu posttotalitarnoho periodu na zahal'noslov"yans'komu tli*. Wrocław].
- Бучко, Д., Ткачова, Н. (2012). *Словник української ономастичної термінології*. Харків: Ранок-НТ [Buchko, D., Tkachova, N. (2012). *Slovník ukraíns'koj onomastichnoj terminologii*. Kharkiv: Ranok-NT].
- Масенко, Л. (2004). *Мова і суспільство: Постколоніальний вимір*. Київ: Видавничий дім «КМ Академія» [Masenko, L. (2004). *Mova i suspil'stvo: Postkolonial'niy vimir*. Kiiv: Vidavnichiy dim «KM Akademiyu»].
- Мацюк, Г. (2009). *Прикладна соціолінгвістика*. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка [Matsyuk, G. (2009). *Prikladna sotsiolingvistika*. L'viv: Vidavnichiy tsentr LNU im. Ivana Franka].
- Михайлов, П. (2016). *Имената на хотелите — между ономастиката и туристическата наука*. Пловдив [Mikhaylov, P. (2016). *Imenata na khotelite — mezhdú onomastikata i turisticheskata nauka*. Plovdiv].
- Москович, В. А. (1969). *Товарные знаки*. Москва: Наука [Moskovich, V. A. (1969). *Tovarnye znaki*. Moskva: Nauka].
- Німчук, В. (1966). *Українська ономастична термінологія (Проект). Повідомлення української ономастичної комісії*, вип. 1 (с. 24–43). Київ: Наукова думка. [Nimchuk, V. (1966). *Ukrains'ka onomastichna terminologiya (Proyekt). Povidomlennya ukraíns'koj onomastichnoj komisij*, vip. 1 (s. 24–43). Kiiv: Naukova dumka].
- Подольская, Н. (1988). *Словарь русской ономастической терминологии*. Москва: Наука [Podol'skaya, N. (1988). *Slovar' russkoj onomasticheskoy terminologii*. Moskva: Nauka].
- Сидоренко, О. (2020). Специфіка іменувань готелів східних регіонів України, *Південний архів (філологічні науки)*, 81, с. 113–116 [Sidorenko, O. (2020). *Spetsifika imenuvan' goteliv skhidnikh regioniv Ukraїni, Pivdenniy arkhiv (filologichni nauki)*, 81, с. 113–116].
- Blanár, V. (2008). *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky*. Bratislava: SJS SAV.
- Furdal, A. (1977). *Językoznawstwo otwarte*. Opole.
- Kowalik, K. (2020). Topograficzno-historyczna geneza nazw własnych krakowskich mostów i innych budowli służących przeprawie, *Studia Linguistica*, 15, s. 131–144.
- Gałkowski, A. (2011). Chrematonomastyka jak oautonomizująca się subdyscyplina nauk onomastycznych. W: *Chrematonimia jako fenomen współczesności*, red. M. Biolik, J. Duma (s. 181–193). Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.
- Handke, K. (2000). *Polskie nazwy przepraw przez rzekę*. W: *Mosty — dzieła sztuki i inżynierii, zabytki. Materiały sesji naukowej*. Warszawa, 25–26 maja 2000, red. B. Wierzbicka (s. 13–22). Warszawa.
- Harvalík, M. (2019). *Mezinárodní slovenská terminologie: Reflexe, realita a vize. Konvergenie a divergenie v propriálnej sfere*. 20. Slovenská onomastická konferencia. Bratislava.
- Imrichová, M. (2002). *Logonymá v systéme slovenčiny*. Prešov: Prešovská univerzita, 2002.
- Odaloš, P. (2015). *Modelovanie a modely chrématonym*. 19. slovenská onomastická konferencia (s. 464–472). Bratislava: Veda vydavateľstvo Slovenskej akademie vied.
- Skljarenko, A., Skljarenko O., (2005). *Interrelationship between common nouns and proper nouns*. Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences, t. 1–2 (s. 277–282). Uppsala: Uppsala Universitet.
- Šrámek, R., Kuba, L. (red.) (1989). *Chrématonyma z hlediska teorie a praxe: sborník z 3. celostátního semináře "Onomastika a škola"*, Ustí nad Lebem 21.-22.6.1988. Brno: Onomastická Komise ČSAV (s. 13–20).

К более точным методам хронологизации лексики русского языка (на материале сервиса „Google Книги”)

➔ Резюме

Предметом статьи является хронологизационный анализ избранных слов и словосочетаний, почерпнутых из одного выпуска серии *Новое в русской лексике* (*Новое в русской лексике. Словарные материалы 1990*), который проводился на материале текстов, имеющих в сервисе „Google Книги”. Цель исследования – проверить полезность сайта „Google Книги” в трудах по хронологизации русской лексики. В результате анализа передатировке подверглось более чем 30% рассмотренных слов и словосочетаний. Автор обсуждает как преимущества, так и недостатки сервиса „Google Книги” с точки зрения его пригодности для проведения хронологизационных исследований. Статья завершается обсуждением путей совершенствования имеющих текстовых ресурсов, которые могут быть использованы в исследованиях хронологии русской лексики.

➔ **Ключевые слова** лингвохронологизация, неологизмы, неосемантизмы, русский язык, „Google Книги”

Towards more accurate methods of chronologizing Russian vocabulary (on the basis of Google Books)

➔ Abstract

The subject matter of this article is a chronologizational analysis of selected words and collocations extracted from one volume of the *Novoye v russkoy leksike* series (*Novoye v russkoy leksike. Slovarnyye materialy 1990*) which was conducted on texts collected by Google Books. The study's aim is to assess the usefulness of Google Books in chronologization of the Russian vocabulary. As a result of the analysis, the dates of the earliest uses of language units were shifted for over 30% of the considered words and collocations. The author describes both the advantages and limitations of Google Books in terms of utilizing it for research purposes. The paper closes with a discussion on ways to improve the existing text resources so that they could be used in research on the chronologization of Russian lexis.

➔ Keywords

linguochronologization, neologisms, neosemanticisms, Russian, Google Books

Введение

Целью данной статьи является проведение хронологизационного анализа избранных слов и словосочетаний, почерпнутых из одного выпуска серии *Новое в русской лексике*, с использованием текстов, имеющих в сервисе „Google Книги“. Исследование направлено на проверку полезности сервиса в трудах по лингвохронологизации¹.

В начале рассуждений следует обсудить понимание термина „неологизм“, поскольку предметом настоящего исследования являются слова и словосочетания, считающиеся неологизмами 1990 года². Итак, в польской *Энциклопедии общего языкознания* неологизмы толкуются как „единицы, недавно введенные в языковую систему“ и подразделяются на лексические, фразеологические и семантические (т. н. неосемантизмы) (Polański, 1999, с. 392). Н. З. Котелова, в свою очередь, считает, что неологизмы — это „слова, значения слов, идиомы, узואально существующие в определенный период, в определенном языке, подъязыке, языковой сфере и не существующие в определенным образом ограниченный предшествующий период в том же языке, подъязыке, языковой сфере“ (Котелова, 1978, с. 22, за: Fedorushkov, 2008, с. 40). Автор выделяет такие категории неологизмов, как: лексические, семантические, неологизмы-заимствования и неологизмы-идиомы (единицы фразеологического уровня) (см. Fedorushkov, 2008, с. 40–41)³.

Исследования неологического материала тесно связаны с лингвохронологизацией. Далее под термином „хронологизация“ нами подразумевается „приписывание дат языковым единицам“ (Wierzchoń, 2010, с. 106). При этом нужно уточнить, что „Датировка языковой единицы равна дате публикации текста, из которого она была почерпнута“ (Wierzchoń, 2010, с. 106). До сих пор вопросу хронологизации лексики уделялось сравнительно большое внимание в лингвистических трудах. В России авторы серии *Новое в русской лексике* занимались хронологизацией новых слов, находящихся в прессе конца XX – начала XXI века (подробнее об этой теме см. далее во введении). В Польше первые исследования лингвохронологизационного характера проводились авторами серии *Nowe Słownictwo Polskie*, также содержащей

1 Следует отметить, что сервис „Google Книги“ уже использовался (хотя в очень ограниченной степени) для хронологизации польской лексики (см. Dzienisiewicz, Graliński, Wierzchoń, 2017).

2 Выбор неологизмов 1990 года объясняется тем, что они охватывают времена перестройки (1985–1991). Таким образом, проведенный нами анализ может способствовать уточнению знаний о лексике, использовавшейся и/или вошедшей в употребление в этот период.

3 Более подробная классификация неологизмов была предложена А. И. Рахмановой и В. Н. Суздальцевой (Рахманова, Суздальцева, 1997, с. 162–166). Обширную историю вопроса о неологизмах в русском языке см. в работе Fedorushkov, 2008.

неологизмы, извлеченные из прессы (см., напр., Smółkowa, 1998). Однако результаты работы этого коллектива неоднократно подвергались критике со стороны Яна Вавжинчика, который находил более ранние примеры употребления слов, зафиксированных авторами данной серии материалов (см., напр., Wawrzyńczyk, 1999, 2011). Необходимо отметить, что Я. Вавжинчик проводил свои исследования мануально, т.е. путем чтения текстов с целью найти в них самые ранние употребления определенных слов. Первым автором, использовавшим цифровые технологии в лингвохронологизационных трудах, был Петр Вежхонь. Метод П. Вежхоня заключался в полнотекстовом поиске слов в оцифрованных публикациях, имеющихся в польских электронных библиотеках (в связи с этим см., напр., Wierzchoń, 2008a, 2008б, 2009a, 2009б, 2010). П. Вежхонь представлял результаты своих исследований в виде фотографий фрагментов текстов с целью сохранить первоначальную графическую форму слов. Кроме того, автор разработал теорию лингвохронологизации, также известную как хронологизационная грамматика, тем самым придав процедурам датировки слов теоретические основы (см. Wierzchoń, 2010).

Предметом настоящей статьи являются избранные слова и словосочетания, помещенные в 14-ом выпуске *Новое в русской лексике. Словарные материалы*, составленном по материалам прессы 1990 года⁴ (Буцева, 2004). Необходимо отметить, что проведенный нами анализ охватывает лишь список, состоящий из 278 слов и словосочетаний, который имеется во введении к выпуску. В данном списке представлены категории новых слов, зарегистрированных в выпуске (Буцева, 2004, с. 3–5). Предлагаемое решение обусловлено тем, что анализ всех новых слов, зафиксированных авторами, превышает рамки статьи, так как в целом выпуск насчитывает более 6000 слов и словосочетаний (Буцева, 2004, с. 2). Таким образом, настоящая статья является лишь отправной точкой для более широкого лингвохронологизационного исследования, направленного на изучение различных пластов русской лексики второй половины XX века.

Использование авторами выпусков *Новое в русской лексике* газет и журналов в качестве исследовательского материала объясняется тем, что тексты прессы чаще всего содержат общеупотребительную лексику, поскольку они адресованы широкому кругу читателей⁵ (Fedorushkov, 2008, с. 26). Употребление

4 Каждый выпуск данной серии посвящен новой лексике, извлеченной из газетных текстов в определенный год (см., напр., Котелова, Денисенко, 1996, Денисенко 2006). Авторы серии мануальным способом выписывали из текстов слова, не зарегистрированные в толковых, грамматических, орфографических, энциклопедических и других словарях русского языка. Все выпуски доступны на сайте: <https://iling.spb.ru/dictionaries/neology/yearly.html.ru> (дата обращения: 27.12.2022). Подробное описание критериев отбора лексического материала, использованных авторами серии, представлено в работе Буцева, 2004, с. 7–9; см. Fedorushkov, 2008, с. 25–26).

5 Однако, на наш взгляд, данное замечание является спорным, поскольку во времена СССР публиковалось довольно много популярных журналов,

новых слов и словосочетаний в газетных текстах может свидетельствовать о том, что они вышли из сферы специального языка и стали использоваться достаточно широким кругом лиц⁶. В связи с этим стоит подчеркнуть, что предлагаемый нами подход отличается от методов, примененных вышеупомянутыми авторами, поскольку цель настоящего исследования — проверить наличие примеров более раннего употребления рассматриваемых слов в любых письменных источниках, не ограниченных рамками прессы. В статье ставится вопрос, использовалась ли раньше лексика, воспринимаемая авторами рассматриваемого выпуска как «новая» в 1990-ом году. В целом анализ направлен на проверку эффективности менее времязатратных способов экскерпции, чем мануальная выписка. На наш взгляд, данный подход может способствовать совершенствованию методов, используемых в области хронологизации русской лексики второй половины XX века, и, как следствие, — разработке более точной истории слов в русском языке⁷.

Учитывая цель настоящей статьи, стоит также охарактеризовать сервис „Google Книги“⁸, ранее известный как *Google Book Search* и *Google Print*. Сервис определяется его создателями как „самая большая библиотека в мире“ и содержит книги, имеющиеся в крупнейших мировых библиотеках и книжных магазинах, переданные в рамках партнерской программы *Google* или через т. н. *Library Project*. По состоянию на октябрь 2019 года „Google Книги“ насчитывали более 40 миллионов книг на более чем 400 языках⁹. Сайт снабжен поисковой системой, которая предоставляет фильтры, позволяющие просматривать любые документы, а также сужать поиск исключительно до книг, журналов или газет. Возможно также определить время публикации искомого текста посредством установки диапазона дат¹⁰. С точки зрения данного исследования большого внимания заслуживает тот факт, что сервис

в которых использовалась специальная терминология. К ним относятся, например, «Юный техник», «Спутник» или литературно-художественный журнал «Новый мир». Это показывает, что широкая популярность изданий не обязательно означает исключение специальной лексики из текстов в пользу общеупотребительных слов.

6 Данный подход использовали и авторы серии *Nowe słownictwo polskie* (Smólkowa, 2001, с. 6).

7 Следует упомянуть, что ранее П. Вежхонь подверг передатировке избранные слова, помещенные в одном из выпусков серии *Новое в русской лексике* (Wierchoń, 2008a, с. 427–438). Однако анализ П. Вежхоня был проведен лишь с целью проиллюстрировать возможность расширения метода фотодокументации на другие языки.

8 См. <https://books.google.com/> (дата обращения: 27.12.2022).

9 См. <https://www.blog.google/products/search/15-years-google-books/> (дата обращения: 18.01.2023).

10 Подробную информацию о сервисе „Google Книги“, в том числе о его истории и функциональностях, см. на сайте: <https://books.google.pl/intl/ru/googlebooks/about.html> (дата обращения: 27.12.2022).

предлагает доступ к большому количеству текстов, опубликованных во второй половине XX века. Предполагаем, что эти ресурсы позволят датировать хотя бы часть рассматриваемой нами лексики.

Несмотря на представленные выше преимущества, у сервиса есть и многочисленные недостатки. К ряду дефектов сайта относится возможность просматривать лишь некоторые фрагменты отсканированных текстов (по поводу защиты авторских прав), что иногда вызывает трудности в определении контекста употребления искомого слова. Бывает и так, что результат поиска не соответствует запросу, т.е. отображается фрагмент текста, не содержащий искомого слова. В других случаях поисковик выдает результат, указывающий на наличие искомого слова в конкретной публикации, причем фотография фрагмента текста отсутствует. Иногда данная ситуация приводит к тому, что в сервисе имеется информация об использовании слова, например, в 1969 году, но не представляется возможным проверить этот факт. В рамках проведенного исследования в таких случаях мы решили регистрировать более поздние употребления слов, при условии, что они сопровождаются соответствующими фрагментами текста, поскольку именно реальный текст является наиболее достоверным свидетельством функционирования слова как единицы лексикона. Очередной проблемой являются случаи ошибочной датировки публикаций, которые заставляют каждый раз проверять библиографические данные текстов и не принимать информацию, содержащуюся в „Google Книгах”, на веру¹¹.

Анализ исследовательского материала

Как уже упоминалось, нами был проанализирован список 278 слов, помещенных во введении к 14-му выпуску серии *Новое в русской лексике* (Буцева, 2004, с. 3–5). Вначале отметим, что рассматриваемые слова разделены авторами на шесть категорий: 1) новые слова (новообразования или перемещенные), 2) новые значения известных слов, 3) новые устойчивые словосочетания разных типов, 4) новые значения известных словосочетаний, 5) новые слова однократного употребления (окказионализмы), 6) новые словосочетания однократного (окказионального) употребления. Далее представлены слова, принадлежащие

11

Стоит отметить, что критика вышеупомянутых проблем уже раньше направлялась в адрес сервиса „Google Книги”. Критиковались, в частности, ошибки в сканировании и метаданных (неверные данные об авторе и дате публикации). В связи с этим см., напр., <https://www.timeshighereducation.com/news/major-errors-prompt-questions-over-google-book-searchs-scholarly-value/408085.article> (дата обращения: 18.01.2023). Стоит указать также на наблюдения американского лингвиста Джеффа Нанберга относительно многочисленных ошибок в метаданных сервиса „Google Книги”: <https://archive.ischool.berkeley.edu/nunberg/GBook/GoogBookMetadataSh.pdf> (дата обращения: 18.01.2023).

ко всем вышеуказанным категориям, разделенные на две группы в рамках каждой категории: 1) слова, которые не встречаются в текстах, опубликованных до 1990 года, имеющих в сервисе „Google Книги”, и 2) слова, для которых были обнаружены более ранние употребления в „Google Книгах”. Слова разыскивались во всех типах публикаций, т.е. в книгах, газетах и журналах. В связи с ограничениями размера статьи ссылки на подстраницы сервиса „Google Книги”, содержащие употребления отдельных слов, не предоставлены (заинтересованный читатель может ввести запрос данных языковых единиц самому)¹². Исключение делается лишь для некоторых слов, контекст употребления которых может указывать на значение, отличное от отмеченного в рассматриваемом выпуске. Ссылки приводятся также в случае обнаружения более ранних выступлений слов и словосочетаний, считающихся семантическими неологизмами, с целью предоставления возможности сравнить их значения в контексте.

Новообразования

Проведенный анализ выявил, что среди 130 новообразований 77 единиц не были обнаружены в текстах, опубликованных до 1990 года, имеющих в сервисе „Google Книги”¹³. См.: *авиасемейство, агроулаг, административно-затратный, админнадзор, айфовец, акватренинг, АНА, антиприватизационный, антирэкет, АОД, АОДовец, апатизация, армрестлинг, бардовец, бескупонный, бизнес-туризм, бич-волей, валютоёмкость, весси, видеопират, ВС, горби-бум, демальянс, демблок, демблоковец, департизация, деревнянизация, ДПП, закономания, инваклуб, кабаре-дуэт, кикбоксер, кикбоксинг, коллективно-деловой, кольцевуха, командно-принудительный, коммерционизация, конкурсно-контрактный, контактёр, купонизация, купоновый, межрегионал, немецко-немецкий, неокапиталисты, окупонить, омоновец, осси, парпант, поп-певица, порноиздание, порнооткрытие, постперестроечный, равнодневка, разгосударствливать, РУХ, руховец, саюдист, саюдистский, секс-меньшинства, совбез, совимперия, совковый, совок, спецназовский, спидопозитивный, стретчинг, стэп-аэробика, Татарстан, татарстанец, таэквондист, теневик, теневишка, транссексуал, транссексуалист, фитнесс, фитосанаторий, штази.*

12 Обращаем, однако, внимание, что исследование проводилось 27–30 декабря 2022 года, в связи с чем полученные результаты достоверны только для этого периода и по понятным причинам не учитывают возможного расширения или сокращения ресурсов „Google Книг”.

13 Следует еще раз подчеркнуть, что в статье анализируются только те слова, которые были нами обнаружены в текстах сервиса „Google Книги” в указанный период, т. е. 27–30 декабря 2022 года. Поскольку ресурсы сайта постоянно пополняются новыми текстами, полученные результаты нельзя считать окончательными, так как они могут подвергаться дальнейшим передатировкам.

В свою очередь, в ходе исследования передатировались 53 слова, к которым относятся: *административно-репрессивный* (1989), *акционеризация* (1989), *американо-иракский* (1961), *антирыночник* (1989), *балтийско-черноморский* (1953), *бартер* (1978), *бартеризация* (1984), *бизнес-тур* (1981), *видеоарт* (1985), *вич-инфицированный* (1988), *гидроаэробика* (1986), *горбомания* (1988), *демдвижение* (1977), *демократизатор* (1975), *десоветизация* (1984), *диссида* (1989), *долларизация* (1986), *дошкоковый* (1986), *евротоннель* (1988), *евротуннель* (1989), *инкомбанк* (1989), *ирако-кувейтский* (1982), *иракско-кувейтский* (1986), *картридж* (1989), *коллективно-частный* (1988), *левореформаторский* (1988), *левоцентрист* (1973), *ливанизация* (1989), *молдаванизация* (1968¹⁴), *монодиета* (1988), *национал-патриот* (1971), *нектарин* (1966), *неокоммунизм* (1973), *нефтерубли* (1989), *партбюрократ* (1964), *партократ* (1986), *пловная* (1970), *плоттер* (1976), *пflugарить* (1987), *постперестройка* (1985), *противоинфляционный* (1966), *разгосударствить* (1989), *рекапитализация* (1976), *репрессивно-командный* (1988), *сверхинфляция* (1970), *секретарь-референт* (1969), *секретоноситель* (1988), *суверенизация* (1989), *тамиздатский* (1985), *технопарк* (1988), *фермеризация* (1987), *фрестайлист* (1986), *фьючерсный* (1965).

Новые значения известных слов

Большинство из 26 семантических неологизмов не наличествуют в текстах, опубликованных до 1990 года (22). См.: *адъютант* ('тот, кто постоянно следует за кем-л.¹⁵'), *амнистировать* ('простить, пощадить — о сопернике'), *атомы* ('спортсмены, выступающие в возрастной группе до 10 лет'), *бисквитный* ('белый и воздушный, легкий'), *блиц* ('об укороченной партии, матче в волейболе или в другой спортивной игре'), *ботаник* ('человек со странностями'), *велосипед* ('вид садистского издевательства'), *волк* ('тот, кто имеет нетрудовые доходы'), *выстреливаться* ('катапультироваться'), *выходец* ('тот, кто вышел из рядов КПСС'), *деревянный* (1) 'неконвертируемый', 2) 'обесцененный'), *донор* ('тот, кто дает взятку'), *доска* ('виндсерфер, парусная лодка'), *дуэлянт* ('соперник — в спорте'), *забор* ('зубчатый край скального гребня'), *зачищать* ('сбирать оставшееся на полях после уборки урожая'), *крокодил* ('вертолет прикрытия'), *многоцветный* ('пестрый в политическом отношении'), *москиты* ('спортсмены, выступающие в возрастной группе до 12 лет'), *пожелтение* ('появление черт, свойственных желтой прессе'), *озвучивать* ('высказывать что-л. во время публичного выступления'), *прессовать* ('оказывать давление

14 См. <https://books.google.pl/books?id=VHY8AAAAAAAJ&q=»молдаванизация»&dq=»молдаванизация»&hl=pl&sa=X&ved=2ahUKewj-9uzyhJb8AhWEpYsKHYYoDMcQ6AF6BAgGEAI> (дата обращения: 27.12.2022).

15 Здесь и далее в скобках даются значения, приводимые авторами рассматриваемого выпуска.

на кого-л.’). Анализ показал, что лишь 4 слова из данной группы подверглись передатировке. См.: *аховый* (‘очень высокий — о цене’) [1988¹⁶], *всклянь* (‘полностью, совершенно’) [1988¹⁷], *лоскутный* (‘лишенный цельности, единства’) (1989¹⁸), *нафталиновый* (‘устаревший’) [1987¹⁹].

Новые устойчивые словосочетания разных типов

Среди 57 устойчивых словосочетаний 32 единицы не наблюдаются в текстах, опубликованных до 1990 года. См.: *арабский дом*, *бархатная революция*, *тихая революция*, *новые беженцы*, *белые каски*, *белые молнии*, *вторая власть*, *внутренние беженцы*, *руками водители*, *война постановлений*, *выйти на волну*, *голубое письмо*, *горло рвать за что*, *гранд мастер*, *давать маяка*, *дети Арбата*, *детская дипломатия*, *джазовая гимнастика*, *заказывать погоду*, *игра в роли*, *из общей квашни кто*, *красные береты*, *под крышу*, *молодые тигры*, *без нафталина*, *новая неграмотность*, *парад суверенитетов*, *попасть под колесо*, *провести черту на песке*, *ракетно-костыльные войска*, *соскочить с какой орбиты*, *черный тюльпан*. В свою очередь, передатировке подверглось 25 словосочетаний. К данной группе принадлежат: *авторское телевидение* (1969), *аэродром подскока* (1967), *нежная революция* (1976), *экономические беженцы* (1962), *вакуумная бомба* (1982), *быстрые деньги* (1988), *третья власть* (1980), *война законов* (1987), *война памятников* (1984), *война суверенитетов* (1986), *не вписаться в пейзаж* (1981), *вторая культура* (1984), *вторая экономика* (1983), *гнуть палку в одну сторону* (1982), *груз 200* (1989), *двойное гражданство* (1987), *двойной агент* (1984), *уличная демократия* (1988), *семейный детдом* (1987), *жареный лед* (1983), *интеллектуальная собственность* (1983), *малая приватизация* (1989), *разбежаться по национальным квартирам* (1989), *третья сила* (1986), *трубы горят у кого* (1986).

- 16 См. <https://books.google.pl/books?id=62dgAAAAMAAJ&q=»аховая»&dq=»аховая»&hl=pl&sa=X&ved=2ahUKewimkKK57Jf8AhXMwosKHcLDY0Q6AF6BAgFEAI> (дата обращения: 27.12.2022).
- 17 См. <https://books.google.pl/books?id=Y5sgAAAAMAAJ&q=»всклянь»&dq=»всклянь»&hl=pl&sa=X&ved=2ahUKewiDmZuKofj8AhVY-IsKHSgDCokQ6AF6BAgFEAI> (дата обращения: 27.12.2022).
- 18 См. <https://books.google.pl/books?id=115CAQAAlAAJ&q=»лоскутный»&dq=»лоскутный»&hl=pl&sa=X&ved=2ahUKewiryffmoZj8AhVrsYsKHTYb-BLUQ6AF6BAgEEAI> (дата обращения: 27.12.2022).
- 19 См. <https://books.google.pl/books?id=Z3NIAAAAAMAAJ&q=»нафталиновый»&dq=»нафталиновый»&hl=pl&sa=X&ved=2ahUKewjszuCbo5j8AhWkV4sKHdPQCcA4ChDoAXoECAkQAg> (дата обращения: 27.12.2022).

Новые значения известных словосочетаний

Во введении к рассматриваемому выпуску указаны лишь три словосочетания с новыми значениями. Два из них не были обнаружены в текстах, опубликованных до 1990 года: *бракоразводный процесс* ('о стремлении бывших республик СССР к суверенитету, об их выходе из состава СССР'), *настенная живопись* ('о хулиганском надписывании, разрисовывании стен домов, помещений'). Исключительно выражение *сесть на иглу* ('попасть в зависимость от чего-л., испытывать постоянную потребность в чем-л.') было отмечено в тексте, выпущенном на два года раньше по сравнению с информацией, помещенной в выпуске (1988²⁰).

Новые слова однократного употребления (окказионализмы)

В целом во введении к выпуску зафиксировано 57 окказионализмов. Большинство из них (53) не имеется в текстах с датой ранее 1990 года. В эту группу зачислены следующие слова: *абалканизация, автовоздухоплаватель, аэропозор, БМВиада, вещероб, видео-кое-что, видеонаводнение, видеоневинность, всебятина, всебятно, высокосугубохудожественный, вьюго-западный, ГАТТастрофа, гипножулик, гневно-пятнадцатилетний, государственно-торгово-уголовный, гриппози, дамопогубитель, деснионизатор, доминантно-партийный, дорубежье, землянавтика, идеоложество, изошпана, инженернофиктивный, ино, исповесть, киноштирлицы, космомолодость, ласкомер, литценоз, любвеограф, мак-несун, мехи-бюст, МИДведь, мимо-культурный, мини-вечный, партноздрёв, по-колбасному, полубеременность, полторалитературный, принобель, прозастоить, рахитектура, рыноносный, сальто-смотале, самвовсемвиноватый, себебюстоустановление, советско-чингачгукский, таксебелиберальный, телевидиот, трезвятники, флюсоносец. В текстах, выпущенных до 1990 года, были обнаружены лишь 4 слова: *бермудиада* (1981), *гениалиссимус* (1971), *гениалиссимусиана* (1986), *госужас* (1952).*

Новые словосочетания однократного (окказионального) употребления

Авторы 14-ого выпуска перечисляют всего лишь 5 окказиональных словосочетаний. Обзор результатов поиска показал, что 4 словосочетания не употреблялись в текстах, опубликованных до 1990 года. См.: *гарриевая*

20

См. https://books.google.pl/books?id=y_tRAQAAlAAJ&q=»сесть+на+иглу»&dq=»сесть+на+иглу»&hl=pl&sa=X&ved=2ahUKewjR9dCM6pf8AhU-vCVAIHcfxBVYQ6AF6BAgEEAI (дата обращения: 27.12.2022).

дорожка, гидрант контрреволюции, дрызги шампанского, разутый социализм. В результате исследования лишь одно выражение (*ненаглядная агитация*) было обнаружено в тексте из 1970 года.

Выводы

Проведенный анализ показал, что из общего количества 278 рассмотренных слов 88 (более 34%) зафиксировано в текстах, выпущенных до 1990 года. Большинство передатировок относится к 1988 и 1989 годам (32 слова). В целом в текстах 1980-х годов было обнаружено 61 слово, в текстах 1970-х годов — 13 слов, в текстах 1960-х годов — 10 слов, в текстах 1950-х годов — 2 слова. В основном передатировкам подверглись неологизмы неокказионального характера (53) и устойчивые словосочетания (25), в то время как передатировки окказионализмов и неосемантизмов намного реже (всего 10).

Следует, однако, отметить, что вышеприведенные результаты не учитывают ошибки в метаданных, в основном в датах публикаций, которые являются самым главным недостатком сервиса „Google Книги“. Несмотря на то, что беглое сравнение результатов поиска с данными, содержащимися в библиотеках и на сайтах книжных магазинов, не выявило ошибок в этом отношении, не исключено, что из-за проблем, связанных с датировкой текстов, некоторые из указанных дат неверны. В ряде случаев затруднения вызывает и невозможность проанализировать весь контекст употребления слова или полное отсутствие фотографии текста.

Как вытекает из вышеизложенного, сервис „Google Книги“ предоставляет большие возможности для проведения лингвохронологизационного анализа, так как иногда он позволяет выявить более ранние (по сравнению с результатами других исследований) примеры использования слов. Однако из-за ошибок он не может считаться вполне достоверным источником информации о самом раннем употреблении слов в русском языке. Тем не менее следует отметить, что сервис позволяет быстро формулировать хронологизационные гипотезы, которые затем могут быть проверены с использованием других ресурсов. На наш взгляд, увеличение числа текстов, размещенных на сайте „Google Книги“, может привести к повышению качества результатов в плане аккуратности и точности хронологической информации. Кроме того, большее количество оцифрованных текстов поможет ответить на вопрос, неужели слова, считающиеся окказионализмами, отмечаются в единичных текстах, или являются более частотным элементом лексики определенного периода.

В целом стоит обратить внимание, что полученные результаты могут стать отправной точкой для более широких исследований, направленных на уточнение знаний о лексике, использовавшейся в период перестройки. В связи с этим важно отметить, что некоторые из проанализированных слов, ассоциирующихся с перестроечным периодом, напр., *партбюрократ*

(‘партийный работник, чья деятельность имеет ярко выраженный бюрократический характер’ — НРА), *фьючерсный* (‘предполагающий уплату денег через определенный срок после заключения сделки, совершения операции’ — НРА), *противоинфляционный* (‘направленный против инфляции, имеющий целью ослабить инфляцию’ — НРА), употреблялись уже в 60-х и 70-х годах XX века. В общем, анализ показывает, что многие слова, отнесенные авторами серии *Новое в русской лексике* к числу неологизмов 1990 года, окказионально использовались и раньше, однако в конце прошлого века исследователи не обладали техническими средствами проверить содержание всех или хотя бы большинства более ранних публикаций. В качестве примера можно привести слово *балтийско-черноморский*, обнаруженное в тексте, опубликованном в 1953 году. Другие примеры включают прилагательные, называющие отношения между государствами, которые также употреблялись до 1990 года, напр., *иракско-кувейтский* (1982) и *иракско-кувейтский* (1986). К тому же, общеизвестно, что термин *груз 200*, обозначающий перевозку тел погибших при исполнении служебных обязанностей солдат в гробах, отмеченный нами в тексте из 1989 года, использовался уже на протяжении всей Афганской войны (1979–1989 гг.). Таким образом, полученный нами результат, по всей вероятности, является предварительным и имеет определённую степень погрешности. Не исключено, что он может нуждаться в корректировке после оцифровки более раннего документа, в котором данный термин использовался впервые²¹.

Итак, возникает вопрос: есть ли более эффективные инструменты для хронологизации лексики русского языка, чем сервис „Google Книги”? К сожалению, в настоящее время на этот вопрос, вероятно, нельзя дать положительный ответ. Мы полагаем, что в ресурсах, созданных для хронологизационных целей, должна быть предоставлена функция полнотекстового поиска по большим текстовым корпусам, а также функция просмотра более крупных фрагментов публикаций, чем это имеется в сервисе „Google Книги”. Кроме того, инструменты такого рода должны характеризоваться большей точностью метаданных. На сегодняшний день лучшим ресурсом для хронологизационных исследований является система *Odkrywka* (Обнаружка), которая позволяет осуществлять полнотекстовый поиск среди нескольких миллионов оцифрованных публикаций, помещенных в польских электронных библиотеках

21

В связи с вышеприведенными рассуждениями необходимо отметить, что отсутствие определенных слов и словосочетаний в отдельных выпусках серии *Новое в русской лексике*, посвященных лексике периода до 1990 года, может наталкивать на некоторые выводы о причинах данного явления. К примеру, возможно, что некоторые слова редко употреблялись в печатных изданиях из-за цензуры и/или секретности вопросов, к которым они относились. Такие единицы стали свободно использоваться в средствах массовой информации только ближе к распаду СССР. В связи с этим можно предполагать, что список неологизмов отдельных годов времен СССР будет постепенно увеличиваться.

и других онлайн-базах данных, а также создавать диаграммы частотности слов и словосочетаний (см., напр., Dzieńisiewicz, Wierzchoń, Galiński, 2016; Galiński, Dzieńisiewicz, Wierzchoń, 2017; Galiński, 2019). К сожалению, до сих пор не существует аналогичная система для русского языка, которая позволила бы вывести хронологизационные исследования на новый уровень. Ее создание, однако, представляется востребованным и перспективным, поскольку, как правильно отмечал Я. Вавжинчик, „Важна «жизнь слов», т.е. языковых единиц, с момента их рождения до полного восстановления их активности (не смерти). Каждая когда-либо существовавшая [языковая — Д. Д.] единица является постоянным знаком и в то же время фрагментом Реальности, доступной нам, наделенным языком существам” (Wawrzyńczyk, 2015, с. 5–6).

Daniel Dzieńisiewicz (ORCID: 0000-0003-0400-5143)

кандидат гуманитарных наук в области языкознания, доцент Факультета этнолингвистики Университета им. Адама Мицкевича в Познани. Член Польского общества русистов. Научные интересы: этнолингвистика, прагматическая лингвистика, жанры речи, социолингвистика и русско-польское сравнительное языкознание. Избранные публикации: *Struktura i funkcje komunikacyjne postscriptum w polskojęzycznych wiadomościach przesyłanych na kartach pocztowych*, „Poradnik Językowy” 9, 2022, s. 28–47; *Zwroty adresatywne w polsko- i rosyjskojęzycznej korespondencji pocztówkowej*, „Językoznawstwo” 2, 2022, с. 57–80.

dzienis@amu.edu.pl

Библиография

- Буцева, Т. Н. (2004). *Новое в русской лексике. Словарные материалы 1990*. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин [Butseva, T. N. (2004). *Novoye v russkoy leksike. Slovarnyye materialy 1990*. Sankt-Peterburg: Dmitriy Bulanin].
- Денисенко, Ю. Ф. (ред.). (2006). *Новое в русской лексике. Словарные материалы 1994*. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин [Denisenko, Yu. F. (red.). (2006). *Novoye v russkoy leksike. Slovarnyye materialy 1994*. Sankt-Peterburg: Dmitriy Bulanin].
- Котелова, Н. З., Денисенко, Ю. Ф. (ред.). (1996). *Новое в русской лексике. Словарные материалы 1987*. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин [Kotelova, N. Z., Denisenko, Yu. F. (red.). (1996). *Novoye v russkoy leksike. Slovarnyye materialy 1987*. Sankt-Peterburg: Dmitriy Bulanin].
- Рахманова, Л. И., Суздальцева, В. Н. (1997). *Современный русский язык. Лексика. Фразеология. Морфология: Учебное пособие*. Москва: Издательство Московского Государственного Университета [Rakhmanova, L. I., Suzdal'tseva, V. N. (1997). *Sovremennyy russkiy yazyk. Leksika. Frazeologiya. Morfologiya: Uchebnoye posobiye*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo Gosudarstvennogo Universiteta].
- Dzienisiewicz, D., Wierzchoń, P., Graliński, F. (2016). K вопросу о хронологизации русских заимствований в польском языке. *Studia Rossica Gedanensia*, 3, s. 100–121 [Dzienisiewicz, D., Wierzchoń, P., Graliński, F. (2016). K voprosu o khronologizatsii russkikh zaimstvovaniy v pol'skom yazyke. *Studia Rossica Gedanensia*, 3, s. 100–121].
- Dzienisiewicz, D., Graliński, F., Wierzchoń, P. (2017). Archikastrat, emancypaństwo i krytykretyni – głos lingwochronologizatorów w sprawie kreatywności językowej Adolfa Nowaczyńskiego. W: B. Cieśla (red.), *Kreatywność językowa w literaturze i mediach* (s. 173–188). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Fedorushkov, Y. (2008). *Metody ekscerpcji neologizmów języka rosyjskiego (na materiale współczesnej prasy rosyjskiej)* [rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem Piotra Wierzchońia]. Poznań: Wydział Neofilologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Graliński, F. (2019). *Against the Arrow of Time. Theory and Practice of Mining Massive Corpora of Polish Historical Texts for Linguistic and Historical Research*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Graliński, F., Dzienisiewicz, D., Wierzchoń, P. (2017). U bram lingwistycznej szczęśliwości, czyli kulisy projektu Odkrywka: cyfrowe zasoby kultury jako źródło mas danych językowych. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Sociologica*, 9, s. 51–62. DOI: 10.24917/20816642.9.1.3.
- Polański, K. (1999). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Smółkowa, T. (2001). *Neologizmy we współczesnej leksyce polskiej*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Smółkowa, T. (red.). (1998). *Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy lat 1985–1992. Cz. I: A–O*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Wawrzyńczyk, J. (1999). *Nowe słownictwo polskie. Fikcje i fakty*. Warszawa: Instytut Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wawrzyńczyk, J. (2011). *Słownictwo nowopolskie. Redatacje*. Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wawrzyńczyk, J. (2015). *Fotocytatografia polska (2). Koniec XVIII – początek XXI w.* Warszawa: BEL Studio.
- Wierzchoń, P. (2008a). *Fotodokumentacja. Chronologizacja. emendacja. Teoria i praktyka weryfikacji materiału leksykalnego w badaniach lingwistycznych*. Poznań: Instytut Językoznawstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Wierzchoń, P. (2008b). *Kotus. „Verba polona abscondita...” (w fotodokumentacji). Szkic lingwochronologiczny. Centuria pierwsza*. Poznań: Instytut Językoznawstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Wierzchoń, P. (2009a). *Dlaczego fotodokumentacja? Dlaczego chronologizacja? Dlaczego emendacja?: instalacja gazowa, parking podziemny i „odległość niezerowa”*. Poznań: Instytut Językoznawstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Wierzchoń, P. (2009b). *Fotodokumentacja 3.0. Język. Komunikacja. Informacja*, 4, s. 63–80.
- Wierzchoń, P. (2010). Torując drogę teorii lingwochronologizacji. *Investigationes Linguisticae*, 20, s. 105–185.

→ Agata Jankowicz

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
(University of the National Education Commission, Kraków)

Dekonstrukcja rytualnych wypowiedzi z rosyjskiego dyskursu politycznego w parodiach internetowych

➔ Abstrakt

Artykuł dotyczy zjawiska dekonstrukcji rosyjskiego dyskursu politycznego we współczesnych parodiach audiowizualnych. Podstawowym celem tekstu jest identyfikacja i analiza technik stosowanych przez parodystów w celu dekonstrukcji wybranych środków językowych wykorzystywanych w wypowiedziach rytualnych pochodzących z rosyjskiego dyskursu politycznego. Za materiał posłużyły rosyjskojęzyczne audiowizualne utwory parodystyczne publikowane na YouTube. Badanie polega na wyjawieniu intertekstualnych powiązań pomiędzy oryginalnymi wypowiedziami rosyjskich polityków i tekstami parodystycznymi, określeniu cech dyskursu politycznego poddanych parodii, analizie technik modyfikacji i określeniu funkcji tych transformacji. Artykuł obrazuje sposób, w jaki parodie odzwierciedlają idee ukryte pod warstwą werbalną wypowiedzi, uczestnicząc w konstruowaniu krytyki politycznej.

➔ Słowa kluczowe

dyskurs polityczny, funkcja rytualna, dekonstrukcja, parodia polityczna, intertekstualność

Deconstruction of ritual utterances from Russian political discourse in internet parodies

→ Abstract

The article highlights the phenomenon of deconstruction of political discourse in contemporary audiovisual parodies. Its primary objective is to identify and analyze the techniques used by parodists to deconstruct selected linguistic means that build ritual utterances that make up political discourse. The research material consists of Russian-language audiovisual parody works published on YouTube. The research process consists in revealing the intertextual connections between the original utterances of Russian politicians and the texts of the parodies, determining the features of the political discourse that are subject to parodic revision, analyzing the techniques of modifying the given features and defining the functions of the analyzed transformations. The study indicates the way in which parodies reveal the ideas hidden behind the verbal layer of political utterances and contribute to constructing political criticism.

→ Keywords

political discourse, ritual function, deconstruction, political parody, intertextuality

Wstęp

Wraz z rozpoczęciem operacji wojskowej na terytorium Ukrainy w Rosji nasiliły się działania zmierzające do nałożenia cenzury na pozarządowe środki masowego przekazu oraz ograniczenia wolności słowa w przestrzeni internetowej. Świadczy o tym między innymi zamknięcie niezależnych mediów — radia Echo Moskwy i telewizji Dożd' oraz zablokowanie wybranych zagranicznych portali społecznościowych. W wyniku nacisku ze strony rosyjskich władz liczne treści opublikowane w serwisach streamingowych, głównie na stronach YouTube oraz RuTube, zostały usunięte. Jednym z typów tekstów, które zostały objęte restrykcjami, są parodie polityczne. Obawy dotyczące ich oddziaływania na opinię publiczną najpewniej nie są nieuzasadnione. Twórcy parodii wykraczają bowiem za ramy komizmu, wchodząc w sferę aktywnej polemiki z przedstawicielami sceny politycznej. Dokonują tego poprzez dekonstrukcję oryginalnych wypowiedzi, polegającą na identyfikacji stosowanych przez polityków środków językowych, a następnie ich przeniesieniu (najczęściej powiązanego z przekształceniami) do nowego tekstu. Tego typu gra pozwala na uwidocznienie sposobów konstruowania wypowiedzi politycznych oraz demaskację idei kryjących się za warstwą językową przekazów.

1. Parodia a dyskurs

Aby zrozumieć przekaz zawarty w utworach parodystycznych, należy rozpatrywać je w kontekście odwołań zewnętrznych. Parodie zasadniczo nie są tworamami samodzielnymi. Ich interpretacja jest uzależniona od znajomości pierwowzoru, którego wyróżniki w mniej lub bardziej zdeformowanej postaci zapożyczane są do tekstu wtórnego. Utwory te wchodzą w przestrzeń powiązań intertekstualnych, rozumianych w węższym znaczeniu jako bezpośrednie interakcje znaczeniowe i strukturalne pomiędzy tekstami, wytwarzane w obrębie jednego wytworu (Markiewicz, 1989, s. 198). Relacje te obiektywizują się w poszczególnych strategiach intertekstualnych, do których zaliczyć można między innymi cytaty, parafrazę i aluzję.

Parodia może nawiązywać do konkretnego prototekstu, ewokując jego wybrane elementy. Jednak często przedmiotem parodystycznych transformacji stają się bardziej złożone formy: gatunki, style czy zbiory wypowiedzi o wspólnych cechach. Tego typu intertekstualność wyróżniał między innymi Stanisław Balbus w kontekście badań nad *Trans-Atlantyką* Witolda Gombrowicza:

Parodia przebiega tu nie na pięttrze czysto intertekstualnym (tj. nawiązań do określonych wypowiedzi), ale dotyczy pewnego zespołu „językowych” zasad — wziętych w aspekcie ich wewnętrznych światopoglądów i posiadających ogólne wyznaczniki zewnętrzne [...]. (Balbus, 1996, s. 388)

Rozumienie parodii jako formy nawiązującej do schematu reguł oraz praktyk językowych ukazuje jej szerszy wymiar. Dla wytworzenia sytuacji imitującej rzeczywistość parodyści często odwołują się do zasad, które determinują sposób komunikowania się określonych grup społecznych w wyznaczonym kontekście. Tego typu parodie tworzone są na bazie nawiązań nie tyle do poszczególnych tekstów, ile do wybranego dyskursu.

Na potrzeby badań nad specyfiką utworów parodystycznych pojęcie *dyskurs* będzie konceptualizowane w oparciu o tradycję francuską. W ujęciu jednego z czołowych badaczy tego nurtu Dominique'a Maingueneau dyskurs jest postrzegany jako społeczno-językowa aktywność w wybranej sferze życia społecznego (Maingueneau, 2005). Wytwarza się w wyniku interakcji osób w ramach wspólnoty dyskursywnej, w której obowiązują określone reguły konstruowania wypowiedzi. Forma oraz temat wypowiedzi są ściśle uzależnione od warunków, w jakich ta powstaje, a także od miejsca, jakie jednostka zajmuje w systemie społecznym. Dyskurs w takim rozumieniu jest polem pośrednim pomiędzy *langue* a *parole*. Pojęcie to mieści w sobie zarówno użycie języka uzależnione od kontekstu, jak i zbiór reguł, które stoją za kształtem powstających tekstów i wypowiedzi (Grzmil-Tylutki, 2012, s. 49–50).

Konstruując swoje utwory, parodyści posługują się wyróżnikami imitowanego dyskursu: zapożyczają schemat relacji pomiędzy członkami wspólnoty dyskursywnej, charakterystyczny styl wypowiedzi, a także wybrane środki językowe. Te elementy są włączane do tekstów parodii z zastosowaniem rekontekstualizacji, hiperbolicznej ekspozycji oraz transformacji strukturalno-semantycznych. Cele parodystycznej gry z dekomponowanymi dyskursami są złożone. Na pierwszy plan wysuwa się jednak wymiar krytyczny, który wyróżnia parodię na tle innych gatunków o charakterze intertekstualnym.

2. Parodystyczna krytyka

Parodie przyjęto traktować jako utwory o dominującej funkcji ludycznej, czyli jako teksty humorystyczne mające na celu przede wszystkim dostarczenie rozrywki. Jednak za parodystycznym komizmem kryje się znacznie szerszy wymiar polemiczny. Wybór formy groteskowej pozwala parodyście na wyrażenie dezaprobaty w sposób niejawnym, unikając bezpośredniej konfrontacji z obiektem krytyki. Dzieje się to poprzez wykreowanie w tekście świata, w którym wybrane elementy rzeczywistości podlegają rewartościowaniu. W parodiach obecny jest obrazoburczy żywioł karnawału, o którym pisał Michaił Bachtin. W tekstach tych podważane są powszechnie przyjęte prawa oraz normy, a obowiązujące hierarchie podlegają inwersji. W centrum zainteresowań parodystów znajdują się formy wysokie — ich deformacja nierzadko przybiera postać profanacji (Бахтин, 1990).

Parodia nie zawsze ma na celu kompromitację wzorca, niekiedy dąży do ujawnienia jego właściwości. Jest to szczególnie istotne w przypadku, gdy obiektem parodystycznej reinterpretacji stają się dyskursy, w których dominują komunikaty

o funkcji nakłaniającej. Oddziaływanie na poglądy i zachowania adresatów może dokonywać się w nich poprzez zabiegi perswazyjne, zakładające wpływ jawny, oparty na argumentacji, oraz manipulacyjne, czyli utajone, często niezgodne z interesem odbiorcy. O demaskatorskiej funkcji parodii pisano między innymi w kontekście języka władz totalitarnych, tak zwanej nowomowy. Michał Głowiński zaznacza, że utwory parodystyczne uczą krytycznego stosunku wobec nowomowy, ujawniają jej mechanizmy oraz ukazują nadużycia (Głowiński, 2009, s. 32). Podobną opinię wyraża Andrzej Markowski, który określa barwny i prześmiewczy język komizmu swoistym antidotum na manipulacyjną siłę nowomowy (Markowski, 2005, s. 95). Parodia przełamuje skostniały język partii totalitarnych i pozwala spojrzeć na rzeczywistość z perspektywy innej niż ta prezentowana przez przedstawicieli władz. Wydaje się, że w kontekście ustrojów demokratycznych parodia nie utraciła swojego znaczenia i wciąż służy demaskacji nadużyć. Jej obiektem są obecnie wypowiedzi i teksty polityków, których intencje nie zawsze wyrażane są eksplicitnie.

Mimo że parodie stanowią swoistą reakcję na wypowiedzi przedstawicieli władz, przekaz nie odbywa się w nich wyłącznie na płaszczyźnie parodysta–polityk. Zarówno w wypowiedziach politycznych, jak i tekstach parodystycznych występuje ten sam odbiorca masowy, którym w ideale jest całe społeczeństwo. Wyznaczając reguły gry z adresatami, parodyści bazują na zasadzie konstruowania „wspólnego świata” opartego na podobieństwie przekonań oraz wspólnej wiedzy językowej i kontekstualnej (Szczerbowski, 1994, s. 27–29). Jest to tak zwany świat „swoich”, znanych i akceptowanych, niekiedy przeciwstawiany światu „obcych”, kierujących się odmiennymi wartościami. Parodyści, wchodząc w bliskie relacje z widzami, tworzą koalicję przeciw osobom trzecim, jakimi są politycy, których język i działania poddawane są krytyce. Wykorzystanie tej binarnej opozycji zapewnia parodii znaczną siłę perswazyjną.

3. Rytualność dyskursu politycznego w kontekście parodii

Parodia opiera się na charakterystycznych cechach pierwowzoru, wobec którego zachowuje krytyczny stosunek. Im bardziej powtarzalne, łatwo rozpoznawalne formy źródłowe, tym prościej przeprowadzić parodystyczną dekonstrukcję. W przypadku dyskursu politycznego stopień skonwencjonalizowania wypowiedzi i tekstów jest stosunkowo wysoki. Wpływa na to jedna z ważniejszych cech danego dyskursu, jaką jest rytualność.

Wiele komunikatów politycznych opiera się na przyjętym wzorcu oraz utrwalonych regułach określających kształt produktów mownych. Powielanie tego wzorca w odpowiednim kontekście sytuacyjnym przybiera postać rytuału, przywołującego na myśl deklamację tekstów ceremonialnych i liturgicznych (Bralczyk, 2007, s. 57). Konwencjonalność wytworów dyskursu politycznego może przejawiać się na

poziomie struktury, tematyki oraz doboru poszczególnych środków językowych. Rytualne wypowiedzi cechują się powtarzalnością, najczęściej występują cyklicznie w możliwym do przewidzenia czasie.

Niekiedy przestrzeganie konwencji w generowaniu wypowiedzi stanowi warunek powodzenia aktu komunikacji. W wypadku takich aktów mowy jak mianowanie na urząd czy przysięga prezydencka treść oraz okoliczności wypowiedzi są narzucone z góry. Zmiany w formie komunikatu mogłyby doprowadzić do zakwestionowania prawomocności aktu lub podważenia autorytetu mówcy.

Rytualność przejawia się w stałych gatunkach wypowiedzi realizowanych według ściśle określonych schematów. Gatunki te wyróżnia wąskość tematyczna, powtarzalność formy, sztapmowość sformułowań, zachowanie jednolitego stylu. Do tej grupy należą między innymi przemówienia inauguracyjne, jubileuszowe oraz noworoczne. O kanoniczności orędzi noworocznych pisała między innymi Marta Noińska. Badaczka podkreśla, że wysoka rozpoznawalność ich formy „implikuje powstawanie tekstów wtórnych, realizowanych głównie w kluczu komicznym, parodyjnym” (Noińska, 2018, s. 102–103).

Wypowiedzi rytualne cechują się silną fatycznością oraz dominacją liczby mnogiej (*my*). Nadawca, występujący jako nośnik wspólnej idei, wypowiada się w nich jako przedstawiciel grupy bądź całego społeczeństwa. Poprzez uczestnictwo w rytuałach politycy kreują wspólnotę (na wzór religijnych), zespoloną przez jedność idei, wartości oraz celów.

Rytualność jest cechą dyskursu politycznego, która znacznie ułatwia parodystyczną rewizję. Sukces parodii zależy bowiem od tego, czy sytuacja źródłowa zostanie prawidłowo rozpoznana przez odbiorcę. W przypadku gatunków rytualnych, wyróżniających się wysoką konwencjonalnością oraz cyklicznością, wyznaczenie cech charakterystycznych nie jest trudnym zadaniem. Wykorzystując ogólną ramę oryginału, parodysta wyodrębnia pewne środki językowe służące do budowania tych gatunków i dokonuje ich dekonstrukcji, demaskując mechanizmy ich działania.

4. Materiał badawczy i metody analizy

Intertekstualną grę z dyskursem politycznym warto prześledzić na przykładzie parodii internetowych. W niniejszym badaniu analizie zostały poddane rosyjskojęzyczne audiowizualne utwory parodystyczne wybrane spośród tekstów publikowanych na portalu YouTube od 2012 roku. Wyznaczenie cezury czasowej determinowane jest reelekcją Władimira Putina na stanowisko prezydenta Federacji Rosyjskiej (po czteroletniej kadencji Dmitrija Miedwediewa) i związanymi z tym wydarzeniem zmianami politycznymi, które w wielu przypadkach posłużyły jako temat dla rozpatrywanych parodii. Prymarnym celem badania jest analiza stosowanych przez parodystów technik dekonstrukcji środków językowych charakterystycznych dla rytualnych wypowiedzi dyskursu politycznego.

Dla wskazania intertekstualnych powiązań pomiędzy komentowanym protokółem a utworem parodystycznym w analizie przywołane zostały fragmenty oryginalnych wypowiedzi przedstawicieli rosyjskiej sceny politycznej. Proces badawczy polegał w pierwszej kolejności na identyfikacji środków językowych wypowiedzi politycznych, do których nawiązują parodyści, a następnie na wyznaczeniu metod transformacji danych środków w tekstach parodii. W badaniu, opartym na metodologii pragmatycznej, uwzględniono funkcje parodystycznych zabiegów dekonstrukcyjnych oraz rolę parodii w kreowaniu krytyki politycznej.

5. Analiza i rezultaty

5.1. Miranda

Fundamentalnym składnikiem rytualnych wypowiedzi politycznych są powtarzalne symbole, które często wchodzi w skład haseł i sloganów politycznych, przez co nazwane są również słowami sztandarowymi. Wśród nich Walerij Pisarek wyróżnił miranda (symbole nacechowane pozytywnie) oraz kondemnanda (symbole o negatywnych konotacjach) (Pisarek, 2014, s. 11). Wyrazy te najczęściej prezentują pojęcia abstrakcyjne, które łatwo można dostosować do dowolnej doktryny politycznej. Ich szablonowość i nieostrość znaczeniowa determinują aktywizację parodystycznych transformacji.

Przykładem utworu zawierającego nawiązania do politycznych symboli pozytywnych jest parodia *Идеальный кандидат* opublikowana na kanale *ValorMainStream*. Dekonstrukcji poddana zostaje w niej wypowiedź Julii Wołkowej, kandydata do Dumy Państwowej Federacji Rosyjskiej w wyborach w 2021 roku. W swoim spoście wyborczym była piosenkarka zespołu *Tatu* skupia się na negatywnych aspektach życia społecznego i nakreśla pozytywną wizję przyszłości kraju w przypadku objęcia przez nią funkcji deputowanej.

[Tekst oryginału:] Я иду в Думу, чтобы обеспечить защиту интересов одиноких женщин, в том числе Ивановской области, чьи мужья должны скитаться по стране, чтобы обеспечить свои семьи. Я знаю, вам трудно поверить в искренность. Я знаю, что многие потеряли веру в справедливость, в справедливость власть имущих. Беспросветность омрачает наши души, но наш путь — путь в мир. И мир становится прекрасней. Нам всем нужна надежда и вера в лучшее. (Gazeta.ru, 2021)

Parodia *Идеальный кандидат* stanowi swoisty kolaż składający się z poszczególnych fragmentów przemówienia Julii Wołkowej. Ta metoda reorganizacji oryginalnej wypowiedzi, przypominająca dadaistyczne eksperymenty z formą, znana jest pod nazwą *YouTube Poop*. Jest to technika polegająca na remiksowaniu lub reedycji

istniejących wcześniej źródeł, w wyniku czego z wycinków oryginalnych materiałów generowany jest nowy tekst o odmiennej treści (Eugster, 2014, s. 110–111).

[Tekst parodii:] Мои замечательные! Я пела, отупела и теперь я иду в Госдуму от Единой России в поисках возможности заработать. Я иду в Думу, чтобы обеспечить боль, слезы, страдания большинства граждан страны, что, кстати, является целью Единой России. (ValorMainStream, 2022)

Parodia zawiera elementy charakterystyczne dla spotów wyborczych: zwrot do zbiorowego adresata, prezentację sylwetki kandydata, umotywowanie udziału w wyborach, złożenie obietnic wyborczych. Tego typu teksty przeważnie zawierają symbole pozytywne o abstrakcyjnym znaczeniu, takie jak dobrobyt, sprawiedliwość, szczęście itp. W analizowanym utworze wyrazy te zostają poddane całkowitej inwersji: stosowane przez kandydatkę do Dumy Państwowej *miranda* (*справедливость, мир, надежна, вера*) zostają zastąpione przez kondemnanda (*боль, слезы, страдания*). Odniesienie symboli negatywnych do postulatów wyborczych dominującej partii Rosji powoduje naruszenie relacji przyczynowo-skutkowych, ponieważ wymienione zjawiska negatywne należałoby rozpatrywać jako rezultaty niewłaściwie prowadzonej polityki, nie zaś jako zamierzenia działań politycznych. Jednocześnie, zamieniając przeciwstawne symbole, parodysta demaskuje schematyczność wypowiedzi politycznych, w których z reguły to, co jednoznacznie pejoratywne, odnosi się do polityki przeciwników, natomiast zjawiska pozytywne — do działań autora wypowiedzi.

5.2. Przymiotniki wartościujące

Wśród stałych środków językowych stosowanych w wypowiedziach politycznych znajdują się także przymiotniki jakościowe. Dane wyrazy stanowią podstawowe narzędzie wartościowania, które zgodnie z definicją Jadwigi Puzyniny polega na przyporządkowaniu określonemu obiektowi wartości rozciągających się na skali pomiędzy dwoma biegunami: pozytywnym i negatywnym (Puzynina, 2004, s. 180). Ten potencjał do wyrażania ocen wynika z cech semantycznych przymiotników jakościowych. Należą one do leksemów ewaluatywnych, które — wskazując na pewną cechę przedmiotu — eksplicytnie lub implicytnie określają stosunek mówcy do opisywanego obiektu. W komunikowaniu politycznym użycie wyrazów wartościujących najczęściej opiera się na opozycji *my — oni*: przymiotniki wyrażające pozytywną ocenę odnoszą się do osiągnięć mówcy, jego partii czy zwolenników, natomiast słowa o negatywnej waloryzacji — do postaw, czynów bądź idei przeciwników politycznych.

Przymiotniki wartościujące zostały użyte między innymi w przemówieniu wyborczym Aleksieja Nawalnego, który ubiegał się o prawo do kandydowania w wyborach prezydenta Federacji Rosyjskiej w 2018 roku. W danym wystąpieniu zostały wygłoszone następujące postulaty:

[Tekst oryginału:] Мы победим неравенство и победим коррупцию. Мы возродим и улучшим здравоохранение и образование. У нас будет сильная армия и достойная жизнь для всех, кто трудится. (Aleksey Naval'nyu, 2016)

Przemówienie Aleksieja Nawalnego stało się podstawą parodii pt. *Пора выбирать: «Неуверенная Россия» идёт на выборы президента России*, której autorem jest rosyjski komik o pseudonimie Dienis Czuzhoj.

[Tekst parodii:] Кстати, у нас будет сильная армия. Не, ну это как посмотреть. Как бы на фоне меня наша армия уже сейчас сильная. И медицина... И некоторые педагоги... (Denis Chuzhou, 2016)

W powyższym przykładzie dekonstrukcyjna gra z oryginałem polega na relatywizacji wyrazu *сильный*, który zarówno w tekście źródłowym, jak i w utworze parodystycznym odnosi się do rosyjskiej armii. Parodysta przedstawia ocenę wyrażoną za pomocą danego przymiotnika jako względną, zależną od obranej perspektywy. Do określenia siły wojska wykorzystuje nieadekwatny punkt odniesienia: porównuje moc armii do mocy jednostki (w tym wypadku bohatera parodii). Stosując dane zestawienie, parodysta ukazuje, w jaki sposób politycy manipulują informacją przekazywaną za pomocą przymiotników wartościujących, które rzadko służą do określenia faktycznego stanu rzeczy, częściej zaś — do wyrażenia subiektywnej oceny.

5.3. Formy pluralne

Inną ważną cechą wypowiedzi rytualnych jest stosowanie form pluralnych. W komunikowaniu politycznym zaimek osobowy *мы* i powiązane z nim formy czasowników najczęściej przybierają postać *мы инклюзивного*, obejmującego zarówno nadawcę, jak i adresatów komunikatu (Łysakowski, 2005, s. 40). Formy pluralne, wykorzystywane do kreowania obrazu wspólnoty, stanowią nieodłączny składnik przemówień noworocznych. Za przykład tekstu wykorzystującego tę technikę może posłużyć orędzie W. Putina na 2018 rok.

[Tekst oryginału:] Дорогие друзья! На пороге новый, 2018 год. Конечно, этот праздник приходит к нам каждый год, но все равно мы воспринимаем его как новый, добрый, желанный; верим, что все загаданное в эти минуты, все наши надежды исполнятся. Новый год у нас — это, прежде всего, семейный праздник. Мы отмечаем его, как было в детстве: с подарками и сюрпризами, с особой теплотой, с ожиданием важных перемен [...]. Мы вместе в эту прекрасную новогоднюю ночь. Мы вместе и в наших общих повседневных делах [...]. Пусть доверие и взаимопонимание всегда сопутствуют нам. (Первому канал, 2017)

Dekonstrukcja *my inkluzywnego* stosowanego w przemówieniach noworocznych została przedstawiona w parodii opublikowanej 31.12.2018 roku na kanale *Zapovednik*, zatytułowanej *Традиционная новогодняя речь президента России Владимира Путина*.

[Tekst parodii:] Здравствуйте, дорогие друзья! Наступает Новый год. Мы вместе в эту прекрасную новогоднюю ночь, и пусть вас это не пугает. Новый год, в который мы до рези в глазах всматриваемся с оптимизмом, — семейный праздник. Поэтому, как порядочный человек, хочу пожелать процветания родным и близким. Есть ощущение, что мои пожелания сбудутся [...]. Пусть удача сопутствует тем, кто нам сопутствует, и отсутствует у тех, кто нам препятствует. (*Zapovednik*, 2022)

W przywołanym fragmencie można odnaleźć klasyczne wyróżniki noworocznego orędzia prezydenckiego, do których zaliczane są między innymi stałe formuły powitalne, odwołania temporalne, ekspozycja tradycyjnych wartości, życzenia na nadchodzący rok. Te powtarzalne elementy zostają jednak wprowadzone przez parodystów do obcego im kontekstu komunikacyjnego. Klucz do zrozumienia przedstawionej w utworze sytuacji kryje się w planie wizualnym. Multiplikowana postać odwzorowująca prezydenta Federacji Rosyjskiej W. Putina kieruje bowiem swoje słowa do przedstawicieli globalnej sceny politycznej na czele z ówczesnym prezydentem Stanów Zjednoczonych Donaldem Trumpem. Dochodzi więc do przekształcenia adresata masowego *my jako obywatele jednego kraju* do węższej grupy odbiorców powiązanych ze sobą na płaszczyźnie profesjonalnej: *my jako politycy*.

Zawężenie grupy odbiorców w danym przykładzie stanowi realizację podstawowej strategii komicznej, tak zwanego zawiedzionego oczekiwania. Powyższy mechanizm opiera się na stosowaniu stałych struktur umożliwiających odbiorcy antycypację dalszej treści przekazu. Jednakże końcowy, „prognozowany” element podlega substytucji przez inny, nieoczekiwany, w wyniku czego następuje odstępstwo od logiki narracji (Леонтьева, 2007, s. 91). W przywołanym przykładzie odbiorca parodii na podstawie znajomości rytualnego gatunku przemówień noworocznych oraz rozpoznania jego charakterystycznych struktur w tekście parodiującym może suponować, że słowa głównego bohatera utworu kierowane są do społeczeństwa rosyjskiego. To założenie okazuje się jednak fałszywe w obliczu kolejnych kadrów przedstawiających wąskie grono adresatów przemówienia — reprezentantów światowej sceny politycznej.

Poprzez ograniczenie referencji zaimka *my* demaskowana jest koncentracja polityków na osiągnięciu prywatnych celów i zapewnieniu dobrobytu wyłącznie sobie i własnym rodzinom. Co więcej, w parodii orędzia noworocznego, które z założenia ukierunkowane jest na integrację z potencjalnymi wyborcami, dochodzi do podziału świata na dwa odrębne obozy: grupę uprzywilejowaną (polityków, niezależnie od kraju sprawowania swojej funkcji) oraz pozostałą, przeważającą część społeczeństwa.

5.4. Апострофы

W rytualnych wypowiedziach politycznych, których adresatem jest społeczeństwo wybranego kraju, ważną rolę odgrywają także apostrofy. Pełnią one funkcję facytyczną: pozwalają na nawiązanie oraz podtrzymanie kontaktu między politykiem a odbiorcami komunikatu. Określają także rodzaj relacji łączących uczestników komunikacji. Typowe apostrofy stosowane w rosyjskim dyskursie politycznym można znaleźć w przemówieniu wyborczym W. Putina wygłoszonym 16 marca 2018 roku.

[Tekst oryginału:] Уважаемые граждане России! Дорогие друзья! В ближайшее воскресенье, 18 марта, состоятся выборы Президента России. Как действующий глава государства считаю важным обратиться к вам накануне голосования. (Prezident Rossii ofitsial'nyy sayt, 2018)

W powyższym przykładzie prezydent zwraca się do mieszkańców Rosji, stosując dwie konstrukcje: *уважаемые граждане России* oraz *дорогие друзья*. Pierwsza z nich podkreśla podniosły charakter przemówienia i szacunek nadawcy wobec odbiorców. Druga pozwala na nakreślenie obrazu wspólnoty opartej na przyjaźni, czego celem jest zmniejszenie dystansu między politykiem i jego potencjalnymi wyborcami.

Powyższe środki językowe zostały poddane modyfikacji w parodii kanału *ONEFOX* pt. *ПУТИН ПЕРЕД ВЫБОРАМИ 2018 [RYTP]*.

[Tekst parodii:] Неуважаемые, но дорогие козлы России. 18 марта состоится шняга. В ближайшее воскресенье воля народа никому не нужна. Определяющий выбор будет сделан без учета вашего мнения. (ONEFOX, 2018)

W danym tekście stosowane przez W. Putina konstrukcje zostały połączone w jedno zdanie ze spójnikiem przeciwstawnym *но*. Wyraz *уважаемые* został poddany antonimicznej inwersji, w wyniku której powstał leksem *неуважаемые*. Do najważniejszych transformacji należy zamiana określeń *граждане России* i *друзья* rzeczownikami potocznym *козлы* w liczbie mnogiej, który oznacza osobę bezmyślną, o ograniczonym intelekcie (Dmitriyev, 2003, s. 473). Poprzez wprowadzenie danego leksemu do przemówienia prezydenta parodysta zmienia stosunek mówcy do odbiorców: ukazuje polityka jako osobę arogancką, odnoszącą się do społeczeństwa rosyjskiego z lekceważeniem. Sami Rosjanie przedstawiani są w tekście jako osoby bezwolne, niemające realnego wpływu na sytuację polityczną w kraju. Wydaje się, że zastosowanie określenia *козлы* w analizowanym tekście sugeruje nie tylko brak szacunku polityka wobec mieszkańców Rosji, ale także umniejszanie ich roli w życiu politycznym, traktowanie ich jako osoby bez prawa głosu w decydowaniu o losach państwa (w tym o wynikach wyborów).

5.5. Ogólniki

W dyskursie politycznym odwołanie do rytualnych, ogólnie przyjętych szablonów stanowi przejaw kontynuacji tradycji politycznej. Jednocześnie repetytywność formy w znacznym stopniu osłabia treść komunikatu, a brak znaczącego wkładu własnego mówcy zmniejsza autentyczność wypowiedzi. Konwencjonalne sformułowania często przyjmują postać ogólników, które wypełniają luki w wypowiedzi, nie niosąc szczegółowego znaczenia.

Ogólnikowość jest cechą wypowiedzi przejawiającą się w stosowaniu nieostrych stwierdzeń o ograniczonej treści oraz unikaniu konkretnych sądów czy deklaracji. Stanowi przede wszystkim naruszenie maksymy sposobu Paula Grice'a, która zakłada konstruowanie komunikatu w sposób jasny, zrozumiały, bez wprowadzania elementów wieloznaczności. W dyskursie politycznym ogólniki często używane są celowo, co wynika na przykład z konieczności zabrania głosu przy braku zamiaru przedstawiania konkretnych zobowiązań.

Ogólnikowość wypowiedzi politycznych znalazła odzwierciedlenie w parodii kanału *Usy Pieskowa* pt. *Медведев призвал отменить бедность*. Utwór nawiązuje do deklaracji ówczesnego premiera D. Miedwiediewa wygłoszonej podczas spotkania w sprawie realizacji krajowych celów rozwojowych w lipcu 2019 roku. Oryginalna wypowiedź koncentruje się na prezentacji podstawowego zadania polityki wewnętrznej, jakim jest zmniejszenie liczby osób o dochodach nieprzekraczających poziomu minimum egzystencji (ros. *прожиточный минимум*). Obok prymarnego celu działań politycznych na najbliższe lata w wypowiedzi pojawiają się również zadania poboczne skupiające się wokół powszechnych wartości, takich jak satysfakcjonująca praca czy dobre wykształcenie.

[Tekst oryginału:] Нужно создавать условия, чтобы каждый человек мог найти в ней [в экономике России – А.Ж.] свое место, достойную работу, получить качественное образование, освоить востребованную специальность, начать свое собственное дело и так далее так далее [...]. К 2024. году людей, чьи доходы остаются ниже прожиточного минимума, должно стать вдвое меньше. (Pravitel'stvo Rossii ofitsial'nyy sayt, 2019)

W parodii słowa D. Miedwiediewa wprowadzane są w formie parafrazy. Parodysta koncentruje się nie tyle na istocie samej koncepcji polityka, ile na braku wskazania środków do realizacji założonego celu.

[Tekst parodii:] Я тут грутально и жестко призвал к 2024 году снизить вдвое число людей с доходами ниже прожиточного минимума. Сразу скажу, я сам не до конца понимаю, кого именно я призываю, и кто это должен делать, но речь не об этом. Если вдруг у меня спросят, что надо делать тем, кого я призвал, я скажу вот что: мы что-нибудь обязательно до 2024 года

нарастим, улучшим и ускорим [...]. Так что не надо сомневаться в том, что мы можем, будем и сделаем, а там, глядишь, догоним и перегоним. (Usy Peskova, 2019)

W utworze parodystycznym wypowiedź D. Miedwiediewa zostaje rozszerzona o zdania dopełnieniowe, dotyczące adresatów wezwania, a więc osób odpowiedzialnych za wykonanie zadań („кого именно я призываю, и кто это должен делать”), oraz zakresu planowanych działań („что надо делать тем, кого я призвал”). Poprzez przywołanie tych szczegółowych pytań, na które nie zostaje udzielona odpowiedź, parodysta wskazuje na brak refleksji nad procesem realizacji projektu.

W dalszej części autor parodii przeprowadza grę językową polegającą na hiperbolicznym nagromadzeniu czasowników z zaimkiem nieokreślonym *что-нибудь* („что-нибудь нарастим”, „улучшим и ускорим”) oraz czasowników pozbawionych dopełnienia („можем, будем и сделаем”, „догоним и перегоним”). Ze względu na brak rozwinięcia czasowniki te nie przekazują żadnej szczegółowej informacji. Zastosowana redukcja składniowa ma na celu ukazanie ubóstwa treściowego wypowiedzi politycznych. Parodysta demaskuje ich ogólnikowość poprzez przedstawienie samego szkieletu składającego się z orzeczeń — mogłyby one zostać uzupełnione o dowolne pojęcia. Kreowany jest w ten sposób obraz rzeczywistości, w której zapewnienia polityków tracą swoje znaczenie, stają się jedynie realizacją werbalizmu — w nim liczy się nie tyle treść, ile sam fakt wypowiedzania.

Co ciekawe, parodia zawiera również nawiązania do dyskursu władz ZSRR. Wskazują na to czasowniki „догоним и перегоним” powiązane asocjacyjnie z rywalizacją pomiędzy Rosją a krajami zachodnimi zapoczątkowaną w okresie komunizmu. Wyrazy te wchodziły w skład stałych połączeń „догнать и перегнать развитые капиталистические страны”, różnie „догнать и перегнать Америку”. Po raz pierwszy fraza ta pojawiła się w książce Włodzimierza Lenina *Groźąca katastrofa i jak z nią walczyć*, a następnie była aktualizowana w wypowiedziach Nikity Chruszczowa. Włączenie powyższej frazy w tekst parodii może sugerować bliskość radzieckiej nowomowy i współczesnego dyskursu politycznego Rosji oraz kontynuację zamierzeń polityki radzieckiej przez obecne władze Federacji Rosyjskiej.

Inna metoda dekonstrukcji ogólnikowych wypowiedzi politycznych została przedstawiona w parodii zatytułowanej *ВВ. Путин говорит молча Пародия Speechless Speech WLADIMIR PUTIN*, opublikowanej na kanale *CHARLITYMEN*. Filmik składa się z fragmentów nagrania orędzia W. Putina przed Zgromadzeniem Federalnym z 12 grudnia 2013 roku (Президент России официальный сайт, 2013). Tego typu przemówienia, wygłaszane corocznie (z kilkoma wyjątkami), dotyczą strategicznych kierunków rozwoju Rosji na najbliższą przyszłość. W parodii dochodzi do całkowitej dewerbalizacji wypowiedzi W. Putina. W wystąpieniu polityka zaprezentowanym w tekście parodystycznym pojawiają się jedynie nieartykułowane dźwięki paralingwistyczne (mlaskanie, chrząkanie, pociąganie nosem), artykułowane niezleksykalizowane (np. *ym, yyy, hm, hop*), a także wtrącenia (*да*). Odpowiadają

im podobne dźwięki pochodzące z widowni (na przykład ziewanie, wzdychanie, muzyka z telefonu) (CHARLITYMEN, 2015). Milczenie polityka, przerywane kilkoma dźwiękami nielekcyjnymi, stanowi przeciwieństwo werbalizmu. Zastąpienie ponadgodzinnego przemówienia trwającym około półtorej minuty filmikiem, w którym polityk nie konstruuje żadnych zdań, ukazuje wypowiedź W. Putina jako pozbawioną treści, nieprzekazującą jakichkolwiek informacji.

Podsumowanie

Podstawę parodii politycznych stanowi metajęzykowy komentarz, w ramach którego dokonuje się dekonstrukcja poszczególnych elementów dyskursu politycznego. Szczególnie często obiektem parodystycznych transformacji stają się wypowiedzi rytualne, które cechują się wysoką konwencjonalnością formy i treści.

Dekonstruuując oryginalne wypowiedzi polityków, parodyści wyodrębniają z nich określone środki językowe, identyfikują ich funkcje, a następnie wprowadzają je do nowego tekstu. Stosują przy tym wybraną operację intertekstualną: inwersję, częściową modyfikację bądź przeniesienie w oryginalnej formie, lecz ze zmianą składników otoczenia. Pierwsza z nich polega na zastąpieniu oryginalnych środków ich przeciwieństwami (na przykład symboli pozytywnych — negatywnymi, słów wyrażających pozytywną ocenę — wyrazami o negatywnej waloryzacji, werbalizmu — milczeniem). Druga dotyczy zmian w obrębie struktury bądź (i) semantyki zapożyczonych form (na przykład rozbicie standardowych połączeń wyrazowych). Ostatnia zakłada modyfikacje wokół zapożyczeń, w szczególności transformacje elementów oryginalnego kontekstu (na przykład zmiana referencji zaimków osobowych związana ze zmianą odbiorców komunikatu politycznego) bądź przeniesienie perspektywy (na przykład relatywizacja przymiotników wartościujących).

Ważną rolę w parodiach odgrywają także cytaty i parafrazy pochodzące z innych dyskursów. I tak przywoływanie fraz wywodzących się z dyskursu radzieckiego pozwala na przeprowadzenie paraleli pomiędzy totalitarną nowomową a językiem współczesnych władz.

Naczelną funkcją parodystycznych przekształceń jest demaskacja. W parodiach cechy dyskursu władzy ulegają uwypukleniu, a kryjące się za nimi idee — wyjawieniu i zanegowaniu. Utwory parodystyczne eksponują ważne cechy wypowiedzi rytualnych, takie jak szablonowość i ubóstwo treściowe. Wychodząc ponad refleksję językową, utwory te wkraczają w obszar krytyki politycznej, nakreślając aktualne problemy życia społeczno-politycznego w Rosji.

Agata Jankowicz (ORCID: 0000-0001-9346-4899)

magister, doktorantka Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Obszary zainteresowań badawczych obejmują: analizę dyskursu, gry językowe, parodie polityczne.

Publikacje: Książek A., *Dekonstrukcja dyskursu politycznego w parodii noworocznych przemówień Władimira Putina*. „Przegląd Rusycystyczny” 2022, nr 2 (178); Książek A., *Dwie przestrzenie wojennej propagandy. Język utworów moskiewskich Okien TASS*, „Studia Ros-sica Posnaniensia” 2021, 46 (2).

agata.jankowicz@doktorant.up.krakow.pl

Bibliografia

- Balbus, S. (1996). *Między stylami*. Kraków: Universitas.
- Bralczyk, J. (2007). *O języku propagandy i polityki*. Warszawa: Wydawnictwo Trio.
- Eugster, B. (2014). Random Access Montage. How Online Access Has Changed Amateur Video Editing. *Acta Universitatis Sapientiae, Film and Media Studies*, 9, s. 107–124.
- Głowiński, M. (2009). *Nowomowa i ciągi dalsze*. Kraków: Universitas.
- Gmil-Tylutki, H. (2012). Francuska analiza dyskursu i jej recepcja w Polsce. *Oblicza Komunikacji*, 5, s. 45–59.
- Łysakowski, T. (2005). *Wpływy osoby. Gramatyka i perswazja*. Warszawa: Academica.
- Maingueneau, D. (2005). L'analyse du discours et ses frontières. *Marges Linguistiques*, 9, s. 64–75.
- Markiewicz, H. (1989). *Literaturoznawstwo i jego sąsiedztwa*. Warszawa: PWN.
- Markowski, A. (2005). *Kultura języka polskiego*. Warszawa: PWN.
- Noińska, M. (2018). Co roku to samo... Z historii orędzia noworocznego w Polsce, Niemczech i Rosji. *Przegląd Wschodnioeuropejski*, 9 (2), s. 95–104.
- Pisarek, W. (2014). Symbol, WIZERUNEK, narracja — trzy poziomy perswazji. *Studia Filologiczne Uniwersytetu Jana Kochanowskiego*, 27, s. 9–25.
- Puzynina, J. (2004). Problemy wartościowania w języku i w tekście. *Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury*, 16, s. 179–190.
- Szczerbowski, T. (1994). *O grach językowych w tekstach polskiego i rosyjskiego kabaretu lat osiemdziesiątych*. Kraków: Polska Akademia Nauk. Instytut Języka Polskiego.
- Бахтин, М. М. (1990). *Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса*. Москва: Художественная литература [Bakhtin, M. M. (1990). *Tvorchestvo Fransua Rable i narodnaya kul'tura srednevekov'ya i Rennanssa*. Moskva: Khudozhestvennaya literatura].
- Леонтьева, Т. И. (2007). Способы создания эффекта обманутого ожидания в литературном произведении. *Труды Дальневосточного государственного технического университета*, 146, s. 91–94 [Leont'yeva, T. I. (2007). *Sposoby sozdaniya efekta obmanutogo ozhidaniyav literaturnom proizvedenii. Trudy Dal'nevostochnogogosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta*, 146, s. 91–94].
- Дмитриев, Д. В. (red.). (2003). *Толковый словарь русского языка*. Москва: Астрель,

ACT [Dmitriyev, D. V. (red.). (2003). *Tolkovyy slovar'russkogo yazyka*. Moskva: Astrel', AST].

Źródła internetowe

- ValorMainStream (2021). *Идеальный кандидат / RYTP*. Pobrane z: <https://www.youtube.com/watch?v=C7e4IDfNdT0> (dostęp: 15.11.2022) [ValorMainStream (2021). *Ideal'nyy kandidat / RYTP*].
- Газета.ru (2021). *Опубликовано видео предвыборной речи Юлии Волковой*. Pobrane z: https://www.gazeta.ru/culture/news/2021/05/13/n_15974546.shtml?utm_source=yxnews&utm_medium=desktop (dostęp: 12.12.2022) [Gazeta.ru (2021). *Opublikovano video predvybornoy rechi Yulii Volkovoy*].
- Заповедник (2018). *Традиционная новогодняя речь президента России Владимира Путина — «Заповедник», выпуск 56, сюжет 1*. Pobrane z: <https://www.youtube.com/watch?v=K7XAo8nnz7E> (dostęp: 05.11.2022) [Zapovednik (2018). *Traditsionnaya novogodnyaya rech' prezidenta Rossii Vladimira Putina — „Zapovednik”, 56, syuzhet 1*].
- Первый канал (2017). *Новогоднее обращение президента России Владимира Путина. 2018 год*. Pobrane z: <https://www.1tv.ru/shows/novyy-god-2018/novyy-god-na-pervom-2017/novogodnee-obrashenie-prezidenta-rossii-vladimira-putina?ysclid=lbokmm0hq529298255> (dostęp: 1.12.2022) [Pervyy kanal (2017). *Novogodneye obrashcheniye prezidenta Rossii Vladimira Putina. 2018 god*].
- Правительство России официальный сайт (2019). *О достижениях национальных целей развития в части устойчивого роста реальных доходов граждан*. Pobrane z: <http://government.ru/news/37212/> (dostęp: 7.12.2022) [Pravitel'stvo Rossii ofitsial'nyy sayt (2019). *O dostizhenii natsional'nykh tseley razvitiya v chasti ustoychivogo rosta real'nykh dokhodov grazhdan*].
- Усы Пескова (2019). *Медведев призвал отменить бедность*. Pobrane z: https://www.youtube.com/watch?v=H_fnrUvxlac (dostęp: 28.11.2022) [Usy Peskova (2019). *Medvedev prizval otmenit'bednost'*].
- Денис Чужой (2016). *Пора выбирать: «Неуверенная Россия» идёт на выборы президента России*. Pobrane z: <https://www.youtube.com/watch?v=ki8ETrhKPQE> (dostęp: 15.11.2023) [Denis Chuzhoy (2016). *Pora vybirat': «Neuverennaya Rossiya» idët na vybory prezidenta Rossii*].

- Алексей Навальный (2016). *Пора выбирать: Алексей Навальный — кандидат в президенты России*. Pobrane z: <https://www.youtube.com/watch?v=wkN8sSrUbdY> (dostęp: 15.11.2023) [Aleksey Naval'nyy (2016). *Pora vybrat': Aleksey Naval'nyy — kandidat v prezidenty Rossii*].
- Президент России официальный сайт (2018). *Обращение Президента к гражданам России*. Pobrane z: <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/statements%20/57077> (dostęp: 15.11.2023) [Prezident Rossii ofitsial'nyy sayt (2018). *Obrashcheniye Prezidenta k grazhdanam Rossii*].
- ONEFOX (2018). *ПУТИН ПЕРЕД ВЫБОРАМИ 2018 [RYTP]*. Pobrane z: <https://www.youtube.com/watch?v=ggQW3kOZggQ> (dostęp: 15.11.2023) [ONEFOX (2018). *PUTIN PERED VYBORAMI 2018 [RYTP]*].
- CHARLITYMEN (2015). *ВВ.Путин говорит молча Пародия Speechless Speech WLADIMIR PUTIN*. Pobrane z: <https://www.youtube.com/watch?v=g5O55Ysm5VE> (dostęp: 16.11.2023) [CHARLITYMEN (2015). *VV.Putin govorit molcha Parodiya Speechless Speech WLADIMIR PUTIN*].
- Президент России официальный сайт (2013). *Послание Президента Федеральному Собранию*. Pobrane z: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/19825/videos> (dostęp: 16.11.2023) [Prezident Rossii ofitsial'nyy sayt (2013). *Poslaniye Prezidenta Federal'nomu Sobraniyu*].

Składniowo niesamodzielne syntagmatyczne części mowy we współczesnym śląskim języku literackim (przyimki, spójniki, relatory, partykuły)

→ Abstrakt

Celem artykułu jest przedstawienie i krótkie omówienie wybranych składniowo niesamodzielnych części mowy współczesnego języka śląskiego — przyimków, spójników, relatorów i partykuł. Za materiał badawczy do zaprezentowania poszczególnych części mowy posłużył korpus językowy (453 000 słów), na który składają się pełne teksty jedenastu noweli i zbiorów opowiadań opublikowanych śląszczyzną po 2016 roku. Analiza pozwoliła na stwierdzenie częstego występowania homonimii, szczególnie wśród relatorów i spójników. Zauważono również, że dużo częściej spotyka się formy używane wspólnie przez śląskich pisarzy niż indywidualizmy i efemerydy (około 85%). Badanie potwierdziło odrębny charakter śląskiej leksyki, wciąż bazującej na dialektach lokalnych. Wpływ standardowej polszczyzny na system śląskich przyimków, spójników, relatorów i partykuł jest niewielki.

→ Słowa kluczowe

polszczyzna, śląszczyzna, dialekt śląski, część mowy

Syntactically independent syntagmatic parts of speech in the contemporary Silesian literary language (prepositions, conjunctions, relators, particles)

➔ Abstract

The article presents and briefly discusses selected syntagmatic parts of speech occurring in the contemporary Silesian language — prepositions, conjunctions, relators and particles. The linguistic material used to present individual parts of speech was extracted from the lexical corpus (453,000 text words), which consists of the complete texts of eleven Silesian-language novels and short story collections published after 2016. The analysis made it possible to determine the commonness of homonymy, especially among relators and conjunctions. It was also established that the range of forms used jointly by Silesian creators is clearly greater than individualisms and ephemera (approximately 85% of coherence). Research has proven the distinctiveness of Silesian language forms, which are still based on the local dialectal background. The influence of standard Polish language on the system of Silesian prepositions, conjunctions, relators and particles is minuscule.

➔ Keywords

Polish language, Silesian language, Silesian dialect, part of speech

Wstęp

Jednym z najciekawszych zjawisk mających obecnie miejsce w słowiańskim obszarze językowym jest dynamiczny rozwój literackiego języka śląskiego. Śląszczyzna, w przeciągu ostatnich dwóch dekad, zdołała wykształcić w swoim obrębie względnie jednorodny model ortograficzno-gramatyczny, który znalazł zastosowanie w gatunkowo i tematycznie różnorodnej literaturze. Po roku 2000 na rynku wydawniczym ukazało się przeszło sto śląskojęzycznych dzieł — w tym powieści, tomów opowiadań, zbiorów esejów, tomików wierszy oraz tłumaczeń literatury polskiej i światowej. Co istotne, język śląski przeniknął również do różnych sfer życia publicznego — był wykorzystywany na scenach teatralnych Górnego Śląska, w lokalnych stacjach radiowo-telewizyjnych, w wielkoformatowych reklamach ulicznych, tablicach informacyjnych umieszczonych w sieciowych supermarketach spożywczych, a nawet w oprogramowaniu komputerowym i smartfonowym (szerzej na przykład Hadasz, 2017; Mętrak, 2017). Istotnym wydarzeniem stało się przyjęcie w 2009 roku normy piśmienniczej, która doczekała się obszernej elaboracji ortograficzno-gramatyczno-leksykalnej w opublikowanych w 2022 roku *Zasadach pisowni języka śląskiego* (Jaroszewicz, 2022a). Wszystkie te fakty — wbrew tradycyjnym ujęciom typologicznym — pozwalają mówić Ślązaków traktować w kategoriach samodzielnego języka literackiego, systemowo i leksykalnie bliskiego jednak polszczyźnie ogólnej (standardowej)¹.

¹ W niniejszej pracy pod pojęciem „języka literackiego” rozumiany jest kod mający formę pisaną, rozwiniętą literaturę oraz pełniący w określonej wspólnocie komunikatywnej część funkcji stawianych zwykle językowi standardowemu (np. funkcja kulturotwórcza, prestiżowa, integracyjna). W odróżnieniu od języka standardowego język literacki ma jednak pewne ograniczenia funkcjonalne, strukturalne, normatywne (np. brak pełnego wachlarza stylów funkcjonalnych, bliski związek z podłożem gwarowym, niepełna kodyfikacja — szersze omówienie terminów „język standardowy” oraz „język literacki” zob. Jaroszewicz, 2004, s. 23–28). Argumentacja za przyjęciem tezy o istnieniu śląskiego języka literackiego (nie: standardowego) została obszernie przedstawiona w pracy Jaroszewicza (2019a). Wskazano tam m.in. cztery główne przesłanki świadczące o „językowości” śląszczyzny: (1) obecność blisko półmilionowej rzeszy użytkowników definiujących swoją mowę jako samodzielny język (wg danych ze spisu powszechnego z 2021 r.), (2) funkcjonowanie śląszczyzny w przestrzeni publicznej, (3) istnienie bogatego piśmiennictwa śląskiego, zróżnicowanego gatunkowo i tematycznie, (4) istnienie zaawansowanego stopnia kodyfikacji. Warto zauważyć, że językowy status śląszczyzny — a przynajmniej ideę podniesienia tego etnolektu do rangi języka regionalnego — wspiera grupa polskich językoznawców, m.in. A. Czesak, T. Wicherkiewicz, K. Kłosińska, J. Tambor. Rzecz jasna w niektórych polskich środowiskach naukowych kwestionuje się odrębność językową śląszczyzny, klasyfikując ją jako jeden z dialektów języka polskiego, por. na przykład stanowisko B. Cząstki-Szymon, I. Nowakowskiej-Kempnej, F. Marka, A. Markowskiego, J. Miodka, H. Synowiec, J. Wronicz. Wyczerpująca elaboracja wspomnianych ujęć badawczych została przeprowadzona w odrębnych, obszernych rozprawach: Jaroszewicz, 2019b oraz tenże, 2019c.

Pomimo tak dynamicznego rozwoju kodu językowego Górnślązaków jego nowe strukturalne właściwości nie zostały do tej pory zadowalająco omówione. Gramatycznemu kształtowi literackiego języka śląskiego poświęcono w pracach lingwistycznych zaledwie kilkanaście artykułów i rozdziałów monografii. W zdecydowanej większości przypadków mowa o pracach, które koncentrowały się na pojedynczych zagadnieniach fonetyczno-ortograficznych i jedynie incydentalnie poruszały problematykę fleksyjną czy składniową (por. Czesak, 2002, tenże, 2004, tenże, 2007, tenże, 2015; Jaroszewicz, 2020, tenże, 2021–2022, tenże, 2022b, tenże, 2022c; Wyderka, 2008, tenże, 2017; Jocz, Ruda, Wanot, 2022).

Celem niniejszej rozprawy jest więc próba — częściowego przynajmniej — zniwelowania deficytu wiedzy na temat kształtu współczesnej śląszczyzny. Podstawowym zadaniem stawianym poniższemu opracowaniu jest prezentacja oraz zwięzłe omówienie syntagmatycznych części mowy występujących we współczesnym śląskim języku literackim. Obiektem zainteresowania stają się więc jednostki językowe, które mogą wchodzić z innymi leksemami w związki składniowe, tworząc wspólnie z nimi złożone konstrukcje składniowe. Z przyczyn natury technicznej (ograniczona objętość tekstu) przedstawione zostaną w niniejszym tekście jedynie niesamodzielne składniowo części mowy. Mowa o leksemach mających funkcję łączącą i pełniących rolę wskaźników relacji syntaktycznych — przyimkach, spójnikach, relatorach oraz o leksemach pozbawionych funkcji łączącej, cechujących się ograniczoną swobodą szyku w wypowiedzeniach — partykułach (por. szerzej Grzegorzczkowska, Laskowski, Wróbel, 1999, s. 55–56, 64–65)².

Materiał językowy służący do prezentacji poszczególnych typów części mowy — wraz ze zdaniowym kontekstem — został wyekscerpowany z elektronicznego korpusu leksykalnego (453 tys. wyrazów tekstowych), do którego analizy wykorzystano oprogramowanie AntConc. Na korpus złożyły się kompletne teksty jedenastu, opublikowanych po 2016 roku śląskojęzycznych powieści i zbiorów opowiadań,

2 Na potrzeby poniższego opracowania podział na poszczególne części mowy został zaprowadzony wg kryterium syntaktycznego, zgodnie z ujęciem Romana Laskowskiego, zastosowanym w *Gramatyce współczesnego języka polskiego. Morfologii* z 1998 r. (Grzegorzczkowska, Laskowski, Wróbel, 1998). Wedle tego ujęcia wyróżnia się dwanaście części mowy: czasowniki, rzeczowniki, przymiotniki, liczebniki, przysłówki, modalizatory, przyimki, relatory, spójniki, partykuły, dopowiedzenia i wykrzykniki (por. Grzegorzczkowska, Laskowski, Wróbel, 1998, s. 56–65). Niniejsza praca nie pretenduje do bycia przeglądowym, teoretyczno-gramatycznym studium poświęconym sposobom klasyfikacji leksemów na poszczególne części mowy. Tym samym autor czuje się zwolniony z konieczności obszerniejszej polemiki z innymi stosowanymi we współczesnym językoznawstwie sposobami podziału części mowy. Mowa zarówno o tradycyjnych klasyfikacjach semantycznych (por. na przykład Milewski, 1976, s. 97–115; Bąk, 1993, s. 160–191; Nagórko, 2002, s. 112–155), morfologicznych (por. Jodłowski, 1977, s. 18–24) czy — konkurencyjnych wobec przyjętego ujęcia — innych klasyfikacjach składniowych (por. na przykład Grochowski, 1986, s. 35–62; Wróbel, 2001, s. 73–81; Żmigrodzki, 2007–2023).

zarówno dzieł oryginalnych, jak i przekładów (zob. niżej: *Korpus i rozwiązania skrótów*). Dokonany wybór prezentuje idiolekty literackie współcześnie najaktywniejszych i najbardziej znanych górnośląskich twórców, w większości prozaików, między innymi Grzegorza Kulika, Marcina Melona, Alojzego Lyski.

1. Przyimki

Przyimki to składniowo niesamodzielne części mowy, których zadaniem jest łączenie składników grupy imiennej czy też — precyzyjniej ujmując — wskazywanie na zależności istniejące pomiędzy takimi składnikami. Przyimki rządzą przypadkiem rzeczownika (rzadziej przymiotnika), z którym wchodzi w związek składniowy. Zachowują stałą pozycję linearną, poprzedzając w wypowiedzeniu rządzony człon imienny. W odróżnieniu od spójników oraz relatorów przyimki nie mogą łączyć składników zdania złożonego (por. Grochowski, 1986, s. 44; Wróbel, 2001, s. 80; Grzegorzczkova, Laskowski, Wróbel, 1999, s. 58). W polskiej tradycji językoznawczej skład leksemów tworzących tę klasę części mowy jest względnie stały i niezależny od stosowanego kryterium klasyfikacji — semantycznego, morfologicznego (syntaktyczno-morfologicznego) czy syntaktycznego³.

Do podstawowego zasobu przyimków funkcjonujących w korpusie należą jednostki:

bez¹ ('bez') — Ale wtynczos Blom bez żodnych mecyjōw wziōn i ściōngnōl z Pippi sztepdeka. (PIP)⁴

bez² ('przez') — Narōz czerwōne światło zabłyskało bez asty niydaleko przed niymi. (HOB)

blisko¹ — Trefiōl w cosik blisko nos. (MUM)

co¹ — Co pora lot brōl i jechōl na polednie z byzuchym do Bo we Guangzhou. (STY)

dlō ('dla') — Niyemcy to bōl sam dlō wszystkich pozytywny pōnkt ōdniesiyniō, barzij pozytywny aniżeli Polska. (KAJ)

do¹ ('dla') — Prawie wtynczos ōdciongli na bok płōciynno zopora ze wyjście do artystōw. (PIP)

do² ('do') — Wszyjscy jeżdżōm do Afryki, yno niy jo. (MIC)

3 W polskim językoznawstwie interesującym novum teoretycznym, wprowadzonym pierwotnie przez Marię Szuprzyczyńską, a potem przyjętym przez M. Grochowskiego (szerzej: Grochowski, 1986, s. 45), było uznanie za przyimki leksemów z rządem mianownikowym, typu: *aniżeli, co, jako, niż, niżeli*, występujących głównie w porównaniach i traktowanych tradycyjnie jako spójniki.

4 W zdaniach prezentujących użycie poszczególnych przyimków, spójników, relatorów i partykuł zachowano oryginalną ortografię. W pozostałych fragmentach tekstu formy śląskie zapisywane są zgodnie z rozstrzygnięciami zawartymi w *Zasadach pisowni języka śląskiego* (Jaroszewicz, 2022a). Objaśnienie użytych odsyłaczy znajduje się w *Korpusie i rozwiązaniu skrótów*.

- dokoła** — Kozali nōm polować na wszystko, co żyło w tych dzikich dokoła lasach. (KOŁ)
- dziynki**^t — Dyc to dziynki nōm dostała gratulacje a wszystkim nōm kozała zostać po szkole. (MIK)
- jak**^t ('jak') — Tommy bōł już czorny jak kōminiorz. (PIP)
- jako**^t ('jako') — Jako sztajger doś gibko doszeł do piniyndzy. (KOŁ)
- kole**^t ('obok') — Bōł już kole Beethovena, jak ôboczōł Doris. (LEA)
- krōm**^t ('oprócz') — Sam tyż było blank cima, krōm malučkigo, miesiōnczkowego prōmiynia, co świyciōł na delōwa. (LEA)
- ku** — Wstoł, nale niy poszoł ku dźwiyrzōm, yno zaczōn szpacyrować po ôgrōdku. (MIC)
- miyndzy** — Ale jak poszła godka miyndzy ludziami, że go we Warszawie Poloki ôtruły, toch zaczōn rozmyślać. (KOŁ)
- na** — Można by my pojechali na jakoś rajza? (MUM)
- na postrzodku** ('w środku', 'wewnątrz') — Pokulali sie do przodku, bez trōwa, ku betōnowym platōm na postrzodku srogigo, prōznego placu. (LEA)
- nad** — Mosz take piykne wosy, chciōł bych je yno widzieć w blysku naszego słońca, kajś nad Adriatykym. (MIC)
- naôbkoto**^t — Zarōz zapōli cołki las naôbkoto brzegōw i zwarzy każde pole i paswisko. (HOB)
- naprzeciw**^t — Yno naprzeciw nas w ajnfarcie stoł jakiś młody synek, co sfijoł se cygareta. (DAN)
- naprzeciwo**^t — Ônego dōm naprzeciwo naszego durch stoi, ale ôpuszczōny, niszczuje, ôdkōnd pamiyntōm. (KAJ)
- niźli** — Piyrszy roz podziwoł sie na mie dłōgszy, niźli sekunda. (DAN)
- ô**^t — Niy chca już ô tym godać, ôstowmy przeszłość za sobōm. (MIC)
- ôd** — Gandalf, co bōł moc wyższy ôd reszty, znōd strōm, co na niego niy mogli sie wepiōnić. (HOB)
- po** — Poszkroboł mie po gowie a padoł, że mama niy chce psa w dōma. (MIK)
- pod** — Nale im wyżyj spinali sie pod gōra, tym mynij stworokōw widzieli. (MUM)
- podug** ('według') — Wiele to podug ciebie je ôsiym a sztyry? (PIP)
- podle**^t ('według') — Mie je ganc egal, dobiercie se ludzi a klamoty podle uznania. (DAN)
- postrzōd** ('pośród') — Tarzan to bōł karlus, kery chowōł sie postrzōd afōw. (MUM)
- poza** — Jo niy mōm nic, co mōg byś mi ôdebrać poza psinco wertym żywotym. (DAN)
- pōnad**^t ('ponad') — Bengalske fojery napoczły tańcować hań pōnad strōmami. (MUM)
- przeciw** — Niy wiym, nale niy chca sie strzylać przeciw wszystkim. (DAN)
- przeciwo** — Ône by były darymne przeciwko strzālōm ôd elfōw. (HOB)
- przed** — Wziōn go na swe krzidla i zaniōs przed Boży trōn. (KOŁ)
- przez** ('poprzez') — No i tyn ajnfart, kery zasmyczyli aże do Chorzowa, terozki przez niego włazi sie rajn do ZOO. (SZN)

- przi** — Zaczynało sie przi ausgusie, a jak sie za tela wyciōngło nogi, to szło przelyżć na piec. (PIP)
- skirz** (‘wskutek’, ‘z powodu’) — Wchodu dō nij niy szło widzieć z dołu skirz urwiska, co wystōwało. (HOB)
- skuli** (‘wskutek’, ‘z powodu’) — Mama znerwowała sie i niy była rada skuli kartek, po kerych zech rysowoł. (MIK)
- spod** — A można uratowoł mie ciyń spod filorōw. (DAN)
- sprzed** — Flaszka wina, sprzed wojny, do popicio i krancki świżyżego mango na szpajza. (STY)
- u** — Ludzie wykludzali sie ze szopōw u nos we wiosce, coby wkludzić sie do budōw. (STY)
- w** — Rozsodzała mie radość, kiero zech musioł w sobie gasić. (KOŁ)
- we** — Ôn sie we świetle ôgnia świyciōł jak strzybro, we słońcu jak woda, pod gwioźdzami jak śniyg. (HOB)
- wele** (‘obok’) — Jak zech z rana uwidziała Paola ślimtać wele autoka, to fest mi sie go zrobiyło żol. (MIC)
- wzduż** — Kiej było fertich, wszyscy ôbrōciyli sie i sztartli swōj szpacyr na dōł, wzduż glazjōw. (LEA)
- z** — Niy mieli my z Achimym wyjście, musieli my sie sami brać za robotę. (KOŁ)
- za** — Chyciylech go za rozepnyty szkrawikel jednōm rynkōm. (DAN)
- ze** — A idzie mieć ze sobōm kōnia w tym waszym dziecińcu? (PIP)
- znad** — Tym fto to pedzioł bōł panoczek Porwolik, kery zaglōndoł sie znad żywo-płota. (MIK)
- zza** — Zoboczyl policyjny autok wyjeżdżać zza winkla. (SZN)

Prócz wymienionych form w korpusie odnaleziono też kilka innych przyimków (wariantów przyimków), które cechują się niską frekwencją, a ich użycie zwykle właściwe jest dla pojedynczego idiolektu. Mowa o jednostkach: *ōkrōm* (‘oprócz’), *wobec* używanych wyłącznie przez G. Kulika, formie *podle* (‘obok’) właściwej jedynie idiolektowi M. Melona oraz *niż* (‘zanim’) używanej przez G. Buchalika. Część form przyimkowych odnotowano w korpusie rzadziej niż pięciokrotnie: *koło*, *według*, *wokół* (wszystko po jednym pojawieniu u A. Lyski), *podczas*, *pōmiyndzy*, *wedle* (‘obok’, ‘według’). Zdecydowana większość tych leksemów to jednostki nieznanne w śląskich gwarach, uznać je więc należy za pożyczki z polszczyzny ogólnej (standardowej). Podobnej proveniencji jest też prawdopodobnie — wymieniona w zasadniczym korpusie przyimkowym — forma *przez* (por. Wyderka, 2019, s. 413).

Analizując zgromadzony materiał, dostrzec można, że we współczesnym śląskim piśmiennictwie zachowały się liczne archaiczne formy, występujące w dawnych etapach rozwoju ogólnopolskiej i śląskiej przestrzeni językowej. Wiele z nich formalnie jest bardzo bliskich analogicznym spójnikom występującym w języku czeskim (*koło*, *krōm*, *podle*, *postrzōd*, *skirz*, *skuli*, *wele*; por. czes. *kolem*, *kromě*, *podle*, *střed*, *skrz*, *kuůli*, *vedle*), co sprawia, że dość często trudno jednoznacznie rozstrzygnąć pochodzenie

poszczególnych śląskich leksemów⁵. Na marginesie można zauważyć, że bardzo wysoka frekwencja śląskiego *ku* (aż 854 pojawienia w korpusie, obecność we wszystkich idiolektach) może być nie tylko dowodem żywotności dawnego, polskiego *ku*, ale także efektem wpływu dobrze zachowanego w czeszczyźnie przyimka *k*.

W klasie przyimków uwagę zwraca dominacja odmianek przyimkowych *we*, *ze* nad *w*, *z*, także w pozycjach, gdzie ich zastosowania nie można uzasadniać dążeniem do rozbicia artykulacyjnie złożonej zbitki spółgłoskowej (3606 pojawień *ze* oraz 2476 pojawień *we*, na przykład: *we Afryce*, *we drōdze*, *we lazarycie*; *ze apfelmusym*, *ze chłōdnyj*, *ze krzokōw*).

Ostatecznie warto wskazać na fakt występowania homonimii cechującej liczne przyimki. Mowa o jednostkach, których odpowiedniki odnaleźć można wśród innych nieodmiennych części mowy: przysłówków (między innymi: *blisko*², *naōbkolo*², *naprzeciw*²), spójników (*co*², *jako*², *zamiast*²), relatorów (*co*³, *jak*³, *jako*³), partykuł (*co*⁴, *kole*², *pōnad*²), modalizatorów (*choby*²), wykrzykników (*dziynki*², *ō*²)⁶. Wewnątrzprzyimkowa homonimia dotyczy jednostek *bez*, *do*, które równocześnie wnoszą znaczenia: ‘bez’ lub ‘poprzez’ oraz ‘dla’ lub ‘do’.

2. Spójniki

Spójniki to składniowo niesamodzielne części mowy, których podstawowym zadaniem jest łączenie składników zdania złożonego. Część spójników może też łączyć grupy imienne lub składniki grupy imiennej. W odróżnieniu od przyimków spójniki pozbawione są rzędu przypadkowego. Od relatorów różni je natomiast to, że nie są częścią składową żadnego z łączonych wyrażen zdaniowych. Obecność spójnika implikuje więc istnienie dwóch pozycji syntaktycznych dla wyrażen językowych — zdań lub składników zdań (por. Grochowski, 1986, s. 48; Wróbel, 2001, s. 80; Grzegorzczkova, Laskowski, Wróbel, 1999, s. 58).

Do podstawowego zasobu spójników funkcjonujących w korpusie należą jednostki:

a¹ (‘natomiast’, ‘następnie’, ‘podczas gdy’) — Zymby aże zazwōniły, a chop ōbalōł sie na zol. (MIC)

a² (‘i’, ‘oraz’) — Można yno pōbowała w taki sposōb wypełnić jakoś pustka a samotność? (DAN)

abo¹ (‘lub’) — Ty, Indianer, cicho bydź, abo dōm ci kopa w kuper. (MIK); Niykerzi ukrajińscy, biołoruscy abo armyńscy wojōcy robiōm rzeczy straszne. (KAJ)

5 W wypadku śląskiego przyimka *skirz* nie ma wątpliwości, że mowa o zapożyczeniu z języka czeskiego (por. czes. *skrz* — Wyderka 2008, s. 256; Klemensiewicz, Lehr-Splawiński, Urbańczyk, 1981, s. 70–71).

6 Pomija się inne przejawy homonimii występujące pomiędzy przyimkami i pojedynczymi formami fleksyjnymi odmiennych części mowy, por. *dziynki* (‘podziękowanie’), *krōm* (‘kram’), *do* (‘da’), *spod* (‘spadł’), *pod* (‘padł’).

- ale**¹ ('jednak') — Niy widziały Bilba, ale mogły sie dōmyślić kerōnku, co ś niego kamiynie leciały. (HOB)
- ani** — Niy mogły dotrzeć wysoko do jejich miyjsc, ani wygnać ich z gōr. (HOB); Niy było śmiychu, śpiywu ani źwiynku harfōw. (HOB)
- aniźeli** — Dziołcha zaryagowała trocha inakszyj aniźeli sie tego spodziywoł. (KOŁ); Tam wiyncyj było kulanio aniźeli grapplingu. (MIC)
- aź** — Smykoł sie i smykoł, aź słońce wziōnło ôpadać na zachōd, za gōrami. (HOB)
- aże**¹ — Tak to źech lecioł, aże dotar źech pod chałpa Alcesta. (MIK)
- bele**¹ ('byłe') — Polityka dō mie niy ma interesantnō, bele mie było dobrze. (LEA)
- bezto** ('dlatego') — Miyszkali do kupy w jednyj izbie, bezto nojwiyncyj wiedziōł ô tym, jako to dogadowały sie ôbydwe dziouchy. (LEA)
- beztōż** ('dlategoż') — Zrobiliy juź srogi kyns drogi, beztōż byli fest zmachane i musieli sie trocha dychnōnć. (MUM)
- bo** — Ta jedna kastla do gōry nogami wiyź, bo mo dekel uszkodzōny. (DAN)
- choby** ('jak gdyby') — Dyrechtōr przejechoł se yno rynkōm po gymbie, choby sie uciyroł z potu. (MIK); Krōlewski Rubin je wielgi choby gowa ôd Czornyj Pantyry. (MUM)
- choćby** ('jak gdyby') — Jak ino sie zrobiyło jasno, mogli dojrzyć las zbliżać sie, choćby mioł sie ś niymi trefić. (HOB); Weterany źle zrobili wtynczos, że pospołu siedzieli cicho choćby trusie. (KOŁ)
- chociōż**¹ ('choćaż') — Napoczła udōwać, że dōwō mu kusiki, chociōż tyn leser ani na nia niy wejrzoł. (LEA)
- choć**¹ ('choć') — Ôjciec sie znōd, choć mioł sie znojs inakszyj. (KAJ)
- co**² ('że') — Conchita miała ciynżko spokopić, pojakymu ftoś pedziōł, co Adolfo je „zdolny do noszynio brōni”? (STY)
- coby** ('aby') — Ludzie co szli drōgōm zwyrwali sie ulachani coby dziwać sie na Porwolika. (MIK)
- czy**¹ — A chcesz sy mnōm godać, czy bydziesz mie ôcynioł? (DAN)
- czyli** — Zaczli miasto cernować, czyli bronić przed insurgyntami. (KOŁ)
- dyc**¹ ('wszak', 'przecież') — Mōmy z tego yno wydatki, dyc auto na woda niy jeździ. (MIC)
- eli**¹ ('jeśli') — Muminek zicnōł sie z przodku i filowōł na woda, eli kajś niy ma jakichś kamiyni. (MUM)
- i** ('oraz') — Podciep siodoł ś nimi i groł za trzecigo. (MIC); To bōł kōniec Smauga i Esgarotu, ale niy Barda. (HOB)
- ino**¹ ('ale') — Niy rozglōndej sie, ino tańcuj! (KOŁ); Przegodali mu, co niy śmiy godać „rijeka”, ino „reka”. (STY)
- iże** — Zgodziyli sie, iże Annika tyż miała trocha pōniys pakiet. (PIP)
- jak**² ('jeśli') — Można jo dużyj pożyja, jak mie niy bydziesz nerwować. (MIC)
- jakby**¹ — Niy dowierzała mi, jakby wietrzyła jakiś podstymyp. (KOŁ)
- jako**² ('jak') — Nie było we miasteczku żodnego, fto by niy wiedziōł, jako była niysamowicie siylno. (PIP)

- jednak** — Pora marek tego było, jednak z biegiem dni piniondz tracił na wertności. (KOŁ)
- jeźli** ('jeśli') — Kapka piwa by mi barzij ôdpowiadała, jeźli do wös to niy ma różnica. (HOB)
- kedy**^t ('kiedy') — Chciała już iś na autobus, kedy dwa motorcyklisty dźwigli jôm bez pytanie i posadziyli na zic. (MIC)
- kej** ('gdy') — Prawie zech je odmykōł, kej jakiś chop gibko je zatrzasnōł nazod. (STY)
- kejby** ('gdyby') — Pewnikym ôstała bych tak leżeć, kejby niy Marika, kero dźwigła mie z tretuaru. (MIC)
- na dyc** ('wszak', 'przecież', 'jednak') — To ni ma tako ôstuda jak ze zeslym, na dyc mōmy wyncyj tłōstych kurek niż zesłōw. (MIK)
- niż** — Furgali gibcij, niż furgō światło. (MUM); Miesiōnczek je biylszy niż strzybne talary. (HOB)
- podwiela**^t ('dopóki') — Matka z niymowlyńciym gōni sie, coby popasować jak nojwyncyj łachōw, podwiela bajtel śpi. (LEA)
- podwiela**² ('zanim') — Musiała mu sie do porzōndku przijzdrzeć, podwiela uwierzyła w to, co widzi. (MIC)
- przecā**^t ('przecież') — To była moja wina, przeca ôna dō nōs wszystkich warzyła! (LEA)
- stōnd**^t — Znodła zech wasza wizyt-karta leżeć na siyni, stōnd mōm wasz numer. (SZN)
- tōż** ('więc') — Chop bōł fest przejynty, tōż posznupoł za ladōm i doł mi małe autko. (MIK)
- zaczym** ('zanim') — Frōnkała po cichu sama do sia, zaczym do porzōndku sie obudziyla. (STYK)
- zamiast** — Bōł taki bałamōntny, że zjod swoje jajca, zamiast nimi wyszmarować włosy. (PIP); Mogymy wziōnc cuma zamiast sznōry. (MUM)
- zanim** ('zanim') — Wynōs sie, a drab, zanim poska niy ściōngna. (KOŁ)
- że** — Sznupek pedzioł mu przōdzij, że Achim Hanusik to je nojlepszy ślōnski policaj. (SZN)
- żeby**^t — Niy szukali my wygōd, ino wleźli do ciasnej dziury, żeby być blisko dźwiy-rzi. (KOŁ)

Oprócz wymienionych wyżej form w korpusie odnaleziono kilkanaście innych, rzadszych spójników, które zwykle są właściwe językowi pojedynczego twórcy: *atoli*, *by*, *ledwo*^t używane wyłącznie przez G. Kulika, *natōmiast*, *ledwie* (po jednym pojawieniu u A. Lyski), *chociōżby* stosowany tylko przez R. Szymę, *ledwa*^t (jedno pojawienie u M. Szewczyka), *skoro* używane tylko przez A. Lyskę, *inakszyj*^t ('w przeciwnym razie' — jedno pojawienie u M. Melona), *ażeby*, *inaczyj*^t ('w przeciwnym razie'), *iż* (jedno użycie u R. Szymy, dwa użycia u A. Lyski).

Podobnie jak miało to miejsce w wypadku przyimków, także część spójników ma swoje homonimiczne odpowiedniki wśród innych, nieodmiennych części mowy:

przymków (między innymi *co*¹, *jako*¹, *zamiast*¹), relatorów (*co*³, *co*⁴, *czy*²), partykuł (*ale*², *abo*², *bele*²), modalizatorów (*aże*², *chocióż*², *choć*²), przysłówków (*inakszyj*², *inaczyj*², *stōnd*²). Przykładem wewnątrzspójnikowej homonimii są formy *a* oraz *podwiela*, mogące równocześnie wnosić znaczenie ‘i’ lub ‘natomiast’ oraz ‘dopóki’ lub ‘zanim’.

Jak już wspomniano, wśród spójników występują jednostki mogące łączyć nie tylko części zdania, ale także składniki grupy imiennej. Tę drugą funkcję mogą spełniać formy: *abo*, *ani*, *aniżeli*, *choby*, *choć*, *choćby*, *i*, *ino*, *niż*, *zamiast*.

Analizując repertuar śląskich spójników, można zauważyć, że także tutaj obecna jest w użyciu grupa frekwentownych jednostek wykształconych w odległych epokach rozwoju językowego. Zwykle są one zbieżne z jednostkami występującymi w dialektach współczesnej polszczyzny, np. *aże*, *bezto*, *ize*, *co*², *ino* (stpol. *jeno*), *tōż* (stpol. *tōż*), w rzadszych przypadkach mowa o jednostkach właściwych dla obszaru śląsko-małopolskiego lub wyłącznie śląskiego (*kej*, *podwiela*, *przecā*, *zaczym* — por. Klemensiewicz, Lehr-Spławiński, Urbańczyk, 1981, s. 471, 475, 477; por. też Wróbel, 2010). Warto przy tym zwrócić uwagę, że współczesny standardowy język polski w niewielkim stopniu zmodyfikował system śląskich spójników — dowodzi tego nieobecność w korpusie potencjalnych form typu: *dlatego*, *gdzie*, *gdy*, *lecz*, *pōnadto*, *pōniywōż*, *tylko*, *tymczasym*. Znaczący jest też wąski zakres użycia spójnika *jeżli*, uznawanego za efekt „wpływu [polskiego] języka literackiego” (Klemensiewicz, Lehr-Spławiński, Urbańczyk, 1981, s. 498), zaledwie kilkukrotne użycie przymka *iż* przy 1036 (!) pojawieniach konkurencyjnego *ize* czy w końcu przewaga formy *aże* (391 pojawień) nad właściwym standardowej polszczyźnie *aż* (203 pojawienia, z czego 173 pojawienia w idiolekcie G. Kulika). (O zasięgu użycia licznych spójników w śląskich gwarach, między innymi *abo*, *chocióż*, *eli*, *jak*, por. Zaręba, 1969–1989, mapy 1013, 1014, 1018, 1019).

3. Relatory

Relatory to składniowo niesamodzielne części mowy, których zadaniem jest łączenie składników zdania złożonego. W tradycyjnej, semantycznej klasyfikacji części mowy tożsame są one z grupą „zaimków względnych” (por. Bąk, 1993, s. 174; Milewski, 1976, s. 112–113). W odróżnieniu od funkcjonalnie im bliskich spójników, relatory otwierają tylko jedną pozycję syntaktyczną, będąc częścią składową jednego z komponentów zdania złożonego (por. Grochowski, 1986, s. 46–47; Wróbel, 2001, 79–80; Grzegorzczkova, Laskowski, Wróbel, 1999, s. 58).

Do podstawowego zasobu relatorów funkcjonujących w zbadanym korpusie należą jednostki:

*co*³ (‘co’) — Byli tyż tacy, co ani żodnyj dorady ôd Podciepa niy chcieli. (MIC)

*co*⁴ (‘który’) — Robili my tam to, czego chciało nasze dzieciństwo i wolność. (KOŁ)

*czy*² — Powiydzcie mi, czy kerys jeszcze szartowôł w tej licytacji? (DANS)

- czymu*¹ ('dlaczego') — Nojbarzij chcieli wiedzieć, czymu drach zrobił take straszne larmo. (HOB)
- eli*² ('czy') — Przisiednymy sie, eli niy mocie nic przeciwko. (DAN)
- fto*¹ ('który') — Hned niy szło znojś żodnego, fto by sie opowózyl go uczyć. (STYK)
- jak*³ ('jak') — Beztōż tyż żodyn niy widziol, jak Franc zakludziol nos do zegrōdki Wycisłokōw. (KOŁ)
- jako*³ ('jak') — Ale wejdrzizjie ino, jako Malin była szprytno! (PIP)
- jakō*¹ ('jaka') — Familijo od Boqina fest było gańba skuli ostudy, jakij napochōł. (STYK)
- jeźli*² ('czy') — Tommy zaczōn medykować, jeźli niy byłoby lepij ôstać na dole. (PIP)
- kaj*¹ ('gdzie') — Kerys inkszy musiol sie jakoś wywiedzieć, kaj go trzimia. (DANS)
- kedy*² — Jednā ze fotografii zech znoł dobrze, choć niy wiy ani, kedy ôna była zrobiōnō. (KAJŚ)
- kej*² ('gdy') — Niy poradza sie spōmnieć, kej wczānij mielimy tako fajno niydzia. (STYK)
- kerō*¹ ('która') — Nojprzōd prziszol mu do gowy Jorg Buchalik, kery niydowno fajerowol abrahama. (SZNUP)
- po co*¹ ('dlaczego') — Nō, to godej chopie, po co żeś licytowol te Kochowe Cygarownie? (DANS)
- pojakyму*¹ ('dlaczego') — Ino niy poradza spokopić po jakymu prawie terazki ci sie spōmniała. (MUM)
- skōnd*¹ — Zaczōn zech se myśleć skōnd idzie wziōnś piniōndze. (MIK)
- wiela*¹ ('ile') — Niy pamiyntōm, wiela zech siedziol zawarty. (LEAN)

Szczególłą cechą, która wyróżnia relatory, jest wyjątkowa otwartość tej klasy części mowy na homonimie. Wszystkie śląskie relatory odnalezione w korpusie mają bowiem swoje homonimiczne odpowiedniki — niektóre wśród przyimków (*co*¹, *jako*¹), inne wśród spójników (*co*², *czy*¹, *eli*², *jak*¹, *jako*², *jeźli*¹, *kedy*¹, *kej*¹)⁷ lub partykuł (*co*³, *czymu*², *fto*², *jak*³, *jakō*², *kaj*², *kerō*², *po co*², *pojakyму*², *skōnd*², *wiela*², *wiela*³). Inną, ważną właściwością relatorów, na którą warto zwrócić uwagę, jest względnie heterogenny skład tej klasy części mowy. Choć większość form jest nieodmienna, kilka relatorów: *co*³, *fto*¹, *jakō*¹, *kerō*¹ zachowało właściwości fleksyjne⁸.

Analizując zasób śląskich relatorów, można dostrzec fakt szerokiego użycia polifunkcjonalnej, nieodmiennej formy *co*⁴, obecnej także w licznych polskich gwarach i dialektach (por. Klemensiewicz, Lehr-Splawiński, Urbańczyk, 1981, s. 459–460). Jest to uniwersalny element składniowy, który staje się częścią wprowadzanego zdania

7 O metodologii dyferencjonowania homonimicznych form *kedy*, *kej*, *jak*, *jako* itp. na relatory i spójniki por. Grochowski, 1986, s. 46–47.

8 Warto zwrócić uwagę, że autorzy *Gramatyki współczesnego języka polskiego. Morfologii* implicytnie wskazują na homonimie analogicznych polskich form *co*, *kto* (por. Grzegorzczkova, Laskowski, Wróbel, 1999, s. 58, 62, 334).

podrzednego przydawkowego, zastępując wszystkie formy fleksyjne konkurencyjnego, odmiennego relatora *kerō* (*kere, keryj, kery, kerzi, kere, kerego, kerych* itp.). Inną interesującą jednostką jest — tym razem charakterystyczny wyłącznie dla obszaru gwarowego Śląska (por. Klemensiewicz, Lehr-Splawiński, Urbańczyk, 1981, s. 498; Wronicz, 2010, s. 62) — relator *eli*, powstały wskutek przekształcenia pierwotnego *jeśli* (← **jestv li*). Ta homonimiczna forma, mogąca pełnić funkcję relatora lub partykuły, jest dość frekwentyczna, pojawiając się w korpusie 273 razy. Wśród badanych form warto ostatecznie wyróżnić relator *wiela*⁹, który całkowicie wyparł właściwy polszczyźnie ogólnej odpowiednik *ile* (forma *ile* nie została odnaleziona w korpusie)⁹.

4. Partykuły

Partykuły to niesamodzielne składniowo części mowy, które — w odróżnieniu od przyimków, spójników i relatorów — nie mają właściwości łączących. Specyficzną cechą składniową partykuł jest ich stała pozycja w wyrażeniu bądź w grupie nominalnej — w większości wypadków jest to pozycja inicjalna, zdecydowanie rzadziej finalna. Wśród śląskich partykuł przeważają formy nietworzące wypowiedzeń oznajmujących, wchodzące w związek składniowy z czasownikami (między innymi *czy³, eli³, nych, pojakymu², żeby³*) lub współtworzące orzeczenia imienne (*ale²*). Nieco rzsadsze są partykuły występujące w zdaniach oznajmujących i łączące się z grupą imienną (między innymi *ale², bele², kole², może¹, pōnad²* — por. Grzegorzczkova, Laskowski, Wróbel, 1999, s. 65).

Warto podkreślić, że w odróżnieniu od przyimków czy spójników ramy definicyjne klasy partykuł są dość rozbieżnie wyznaczane w polskich ujęciach teoretycznych. Nierzadko omawiana tu część mowy dzielona jest na kilka odrębnych części mowy, czemu zwykle towarzyszy zacieranie granicy pomiędzy samymi partykułami i modalizatorami (por. na przykład Bąk, 1993, s. 189–191; Grochowski, 1986, s. 49–58; Wróbel, 2001, s. 80–81). Choć w niniejszym opracowaniu zasadniczo stosuje się rozwiązania teoretyczne wprowadzone w *Gramatyce współczesnego języka polskiego. Morfologii*, w wypadku klasy partykuł zdecydowano się na pewną innowację. Za partykuły uznano bowiem jednostki *co⁵, fto², jakō², kerō², wiela²*, których polskie odpowiedniki występujące w zdaniach pytajnych (*co, kto, jaka, która, ile*) tradycyjnie klasyfikuje się jako zaimki pytajne bądź specyficzną odmianę rzeczowników, przymiotników lub liczebników (por. Bąk, 1993, s. 174; Grzegorzczkova, Laskowski, Wróbel, 1999, s. 335, 342). O włączeniu do klasy partykuł wymienionych wyżej form (a także jednostek: *czymu², kaj², kedy³, po co², pojakymu², skōnd²*) zdecydowano, biorąc pod uwagę ich właściwości funkcjonalno-składniowe. Nie ulega bowiem wątpliwości, że wszystkie

9 Jednostkę *wiela*, zgodnie z metodologią stosowaną w *Gramatyce współczesnego języka polskiego. Morfologii*, można traktować nie tylko jako relator, ale także liczebnik partytywny, odpowiednik polskiego *ile* (zob. Grzegorzczkova, Laskowski, Wróbel, 1999, s. 342).

wymienione jednostki — *co*⁵, *czymu*², *fto*², *jak*², *ker*², *kaj*², *kedy*³, *po co*², *pojaky*², *skōnd*², *wiel*² — zajmują charakterystyczną dla partykuł stałą, inicjalną pozycję w wyrażeniu. Formy te wchodzą ponadto w związek syntaktyczny z czasownikiem i obecne są wyłącznie w zdaniach nieoznajmujących. Dzięki tym cechom spełniają formalno-syntaktyczne kryteria stawiane partykułom w przywoływanej *Gramatyce współczesnego języka polskiego. Morfologii* oraz w monografii M. Grochowskiego *Polskie partykuły. Składnia, semantyka, leksykografia*¹⁰.

Do podstawowego zasobu partykuł funkcjonujących w korpusie należą jednostki:

*ale*² ('ależ') — Ale my się polachali! (MIK); To bōł ale pierōn z tego chopa, byś niy uwierzōł. (LEA)

*bele*² — Niy bydzie choby gupie ōwce, kierych bele pacholek zakludzi na strziżynie. (LEA)

*co*⁵ — Czym tam handlujōm? (DAN)

*czy*³ — Czy mōm mu wierzić? (KOŁ)

*czymu*² ('czemu?') — Czymu żeście go prziwiyżli prawie dō nos, na Fytel, a niy kaj indziej? (MIC)

*eli*³ ('czy?') — Eli tukej miyszko pani Edeltraud Piōntek abo Freitag? (SZN)

*fto*² — Kogo jeszcze zakatrupiył nasz mordyrz? (DAN)

*ja*¹ ('czyż nie?', 'prawda?') — Sztyrnōstō tajla chyba abo coś kole tego, take były warōnki, ja? (HOB)

*jak*³ ('jak?') — Jak sie bydzie mianować wasz bajtel? (STY)

*jak*⁴ ('jakże') — Jak jo ci przaja! (MUM)

*jako*⁴ ('jak?') — Jako ty se to forsztelujesz? (DAN)

*jako*⁵ ('jakże') — Jako jo je rada! (MUM)

*jak*² — Jake to mo znacynie? (MIC)

*kaj*² ('gdzie?') — Kaj żeś teroz jest, ty pieronie z piekła rodim? (KOŁ)

kajs ('około', 'mniej więcej') — Rozczasu kajs pod kōniyc lipca do Muminkowij Doliny prziszła fest hica. (MUM)

katać ('jakże', 'gdzieżby') — Katać bych śmiōł mitryńczyć wōm czas skuli gupot? (STYK)

*kedy*³ ('kiedy?') — Kedy to yntlich szartnie? (MIC)

*ker*² — Kere to było powstanie, kaj bōł gynau — niy wiy nic. (KAJ)

*kole*² ('prawie') — We cołkij Rzeszy mieli zbudować kole 400 amfityjatrōw. (KAJ)

*może*¹ ('około', 'mniej więcej') — Żeby tymu jako zaradzić, wybrali nos może dwudziestu chytrzejszych. (KOŁ)

niy^{ch} — Niy tam bydzie, jak mo być z tymi godnimi feryjami. (PIP)

*po co*² ('dlaczego?', 'w jakim celu?') — Po co ty sie sam stykosz? (MIK)

- pojakymu²** ('dlaczego?') — Pojakymu niy miōłbych nynać hań, kaj Wandrusek? (MUM)
- pōnad²** ('przeszło', 'więcej niż') — Czekali my tak pōnad dwie godziny. (DAN)
- pra** ('czyż nie?', 'prawda?', 'tak?') — Ôn to je grzeczny, pra? (MIK)
- prōwda** ('czyż nie?') — Kōnrad ci je, prowda? (KOŁ)
- skōnd²** ('skąd?') — Skōnd ty, synek, mōsz tyn apfelmus? (MUM)
- wiela²** ('ile?') — Wiela lot to sam tak fōngowało? (DAN); Wiela jo bych dōł, cobych poradził sie przekludzić na tamtyn Ślōnsk, kerego już niy ma. (SZN)
- zarōż** ('tuż') — Niy dziw — prawiyli — jak wyeklerowanie stoi zarōż kole ciebie we zbanie! (HOB)
- zarōżki** ('tuż') — Bez wojna miyszkała zarōżki kole jego alpejskij siedziby. (LEA)
- żeby²** ('niech') — Żeby sie już chciała skończyć, bo ōgupieja... (KOŁ)

W korpusie odnaleźć można też kilka partykuł będących cechą pojedynczych idiolektów: mowa o formie *abo²* ('czyż'), występującej wyłącznie w pracach M. Melona, *aby¹* ('niech'), stosowanej przez R. Szymę, oraz partykułach *tuż*, *blisko²*, *lada*, ewidentnych zapożyczeniach ze standardowej polszczyzny obecnych w tłumaczeniach G. Kulika.

Podobnie jak w przypadku relatorów, zjawisko homonimii obejmuje niemal wszystkie partykuły. Homonimicznie odpowiedniki tychże form odnaleźć można zarówno wśród przyimków (między innymi *ale²*, *co¹*, *jako¹*), spójników (*bele²*, *co²*, *czy¹*), relatorów (*co³*, *co⁴*, *czy²*), ale także modalizatorów (*ale³*, *może²*), przysłówków (*blisko²*) czy dopowiedzeń (*ja²*). Klasę partykuły łączy z relatorami także heterogeniczny skład — choć większość partykuł jest nieodmienna, kilka zachowało fleksję: *co⁵*, *fto²*, *jakō²*, *kerō²*.

Badany materiał pozwala stwierdzić, że w śląskim języku literackim — z formalnego punktu widzenia — nieobecny jest odpowiednik polskich cząstek wzmacniających -że, -ż. Niedobór ten wydaje się być rekompensowany obecnością kilku śląskich partykuł wnoszących znaczenie emfatyczne. Najważniejszą z nich jest forma *ale²* ('ależ'), występująca w pozycji inicjalnej wypowiedzi lub bezpośrednio przed orzecznikiem w strukturze orzeczenia imiennego. Innymi są leksemy: *jak⁵* ('jakże'), *jako⁵* ('jakże'), *wiela³* ('ileż'), występujące wyłącznie w pozycji inicjalnej wypowiedzi.

Wśród partykuł uwagę zwracają charakterystyczne dla śląskiego obszaru językowego formy *pra* oraz *ja¹*, mające znaczenie retorycznej prośby o potwierdzenie ('prawda', 'czyż nie'). Pierwszy z leksemów jest najprawdopodobniej ściągnięciem od *prōwda*, drugi zaś bez wątplenia pochodzi od niemieckiego dopowiedzenia *ja* ('tak'). Zarówno *pra*, jak i *ja¹* są względnie frekwentywne — w korpusie częściej spotykane *pra* (157 pojawień, obecnych we wszystkich idiolektach), rzadziej *ja¹* (64 pojawienia). Są to jedyne partykuły, które występują w finalnej pozycji wypowiedzi. (O niektórych partykułach występujących w gwarach śląskich, między innymi *co⁵*, *fto²*, *kerō²*, por. Bąk, 1974, s. 135–136 oraz Nitsch, 1939, s. 124–125).

Wnioski końcowe

Analiza zebranego materiału językowego pozwala na wyciągnięcie kilku ogólnych wniosków i spostrzeżeń. Jednym z najbardziej rzucających się w oczy faktów jest szeroka obecność zjawiska homonimii, szczególnie wśród relatorów, partykuł i spójników. Nierzadko homonimiczne odpowiedniki poszczególnych leksemów (na przykład *co, jak, jako*) występują w każdej z omówionych w niniejszej pracy części mowy. Wydaje się zresztą, że możliwe jest postawienie roboczej tezy, iż jedna z głównych różnic semantycznych, która przebiega pomiędzy składniowo samodzielными częściami mowy (szczególnie czasownikami, rzeczownikami, przymiotnikami, liczebnikami) a częściami niesamodzielnymi (szczególnie relatorami, partykułami i spójnikami), polega na tym, że homonimia w pierwszej z wymienionych grup jest zjawiskiem rzadkim, czasem incydentalnym, w drugiej zaś grupie zjawiskiem powszechnym, wręcz typowym.

Nietrudno też dostrzec, że choć na badany korpus złożył się materiał prezentujący idiolekty siedmiu twórców, zakres wspólnie używanych spójników, przyimków, partykuł i relatorów jest wyraźnie większy od indywidualizmów i efemeryd. Na łączną sumę 168 form jedynie 27 (około 16%) to jednostki użyte przez pojedynczego twórcę lub pojawiające się w korpusie incydentalnie (rzadziej niż pięciokrotnie). W większości przypadków rzadsze formy to kalki z polskiego języka standardowego, obecne głównie w idiolekcie Grzegorza Kulika, nieco rzadziej Alojzego Łyski. Wspomniana dysproporcja pomiędzy wspólnym zasobem leksykalnym a indywidualizmami i efemerydami wspierać może tezę mówiącą o postępującej stabilizacji śląskiej leksyki literackiej.

Na podstawie oglądu ogółu form wyekscerpowanych z korpusu można stwierdzić, że system przyimków, spójników, relatorów i partykuł występujący w nowej śląskiej literaturze zachował swoją odrębność i pierwotną strukturę. Samodzielność tego systemu dostrzegalna jest nie tylko na płaszczyźnie fonetycznej (*pōmiyndzy*), ale także morfologicznej (*zarōżki*), leksykalnej (*podle¹*) czy semantycznej (*bez²* = 'przez'). Choć oczywiście zauważalne są wpływy polszczyzny ogólnej (*przez*), wśród śląskich form zdecydowanie dominują jednostki bezpośrednio związane z lokalnym podłożem gwarowo-dialektalnym. W wielu wypadkach są to relikty językowe, właściwe dawnym etapom rozwoju językowego i występujące w starszym polskim piśmiennictwie (*ino, krōm, tōż*), ale także jednostki przejęte bezpośrednio z czeszczyzny bądź pozostające pod jej wpływem (*kole, skirz, postrzōd*). Warto zauważyć, że wśród badanych form germanizmy są wyjątkowo rzadkie (*ja¹*).

Ogląd leksyki zgromadzonej w badanym korpusie pozwala też dostrzec — podejmowaną przez śląskich twórców — próbę świadomego afirmowania śląskich odrębności językowych. Dyferencyjne zabiegi realizują się głównie poprzez konsekwentne użycie form tradycyjnie uznawanych za charakterystyczne dla śląskiego obszaru językowego — mowa o przyimkach, spójnikach, relatorach i partykułach typu *aże, co⁴, bez², eli³, ja¹, do¹, iże, ku, pra, ze* (por. między innymi Cząstka-Szymon,

Ludwig, Synowiec, 2010, XL-XLII; Klemensiewicz, Lehr-Spławiński, Urbańczyk, 1981, s. 457). Taka praktyka, bez wątpienia przeciwdziałająca erozji śląszczyzny, prowadzi równocześnie do pogłębienia dyferencjacji istniejącej pomiędzy standardową polszczyzną a śląskim językiem literackim¹¹.

- 11 Kwestia kreacyjnego wymiaru użycia określonych form leksykalnych nie została w pracy obszerniej podjęta. Jednoznaczne uznanie określonych śląskich form np. za archaizmy obce żywej mowie Ślązaków wymagałoby bowiem przeprowadzenia zakrojonych na szeroką skalę badań terenowych, które pozwoliłyby ustalić autentyczny, oralny uzus. Badania takie nie zostały jednak przeprowadzone, a obszerny materiał językowy zebrany chociażby na potrzeby *Atlasu językowego Śląska* Alfreda Zaręby (Zaręba, 1969–1989) liczy sobie pół wieku. Trudno go więc uznać za reprezentatywne świadectwo dzisiejszego stanu mówionej śląszczyzny.

Henryk Jaroszewicz (ORCID: 0000-0003-2840-355X)

doktor habilitowany, profesor Uniwersytetu Wrocławskiego, pracuje w Zakładzie Kroatystyki i Serbistyki Instytutu Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego. Socjolingwista, serbokroatysta, silezjanista, polonista. Wybrane monografie: *Zasady pisowni języka śląskiego. Studium normatywne* (Siedlce 2022), *Derywacja frazeologiczna w języku polskim i serbskim* (Wrocław 2016).

henryk.jaroszewicz@uwr.edu.pl

Korpus i rozwiązanie skrótów

- DAN — Szewczyk, M. (2022). *La danse macabre*. Kotórz Mały: Silesia Progress.
- HOB — Tolkien, J.R.R. (2023). *Hobit abo tam i nazód*, przeł. G. Kulik. Kotórz Mały: Silesia Progress.
- KAJ — Rokita, Z. (2022). *Kajš. Gyszichta ô Gõrnym Šlõnsku*, przeł. G. Kulik. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.
- KOŁ — Lysko, A. (2019). *Duchy wojny. Z Pszczyny do Kołomy*. Cieszyn: Offsetdruk i media.
- LEA — Szyma, R. (2017). *Leanderka*. Kotórz Mały: Silesia Progress.
- MIC — Katrosi, A. (2022). *Utropy Micyny*. Kotórz Mały: Silesia Progress.
- MIK — Goscinny, R. (2023). *Mikołojek*, przeł. G. Buchalik. Kotórz Mały: Silesia Progress.
- MUM — Jansson, T. (2020). *We Muminkowjy Dolinie*, przeł. M. Melon. Katowice: Gryfnie.
- PIP — Lindgren, A. (2022). *Pippi Långstrump*, przeł. R. Szyma. Kotórz Mały: Silesia Progress.
- STY — Kamusella, T. (2019). *Styknie*, przeł. M. Melon. Kotórz Mały: Silesia Progress.
- SZN — Melon, M. (2016). *Kõmisorz Hanusik i Sznupek*. Kotórz Mały: Silesia Progress.

Bibliografia¹²

- Bąk, P. (1993). *Gramatyka języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Bąk, S. (1974). *Mowa polska na Śląsku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Brückner, A. (1989). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Cząstka-Szymon, B., Ludwig, J., Synowiec, H. (2010). *Mały słownik gwary Górnego Śląska*. Katowice: Leksykon.
- Czesak, A. (2002). O *ku* w gwarach śląskich. *Język Polski*, 82, z. 5, s. 349–353.
- Czesak, A. (2004). Ślązacy w poszukiwaniu języka. *Przegląd Polonijny*, 30, 3, s. 105–111.
- Czesak, A. (2007). Współczesne próby tworzenia, opisu i kodyfikacji nowych języków słowiańskich (górnos Śląski, wschodniostowacki, pudłaška mova). W: J. Dudášová-Krišáková (red.), *Slovensko-slovanské jazykové, literarne a kultúrne vzťahy* (s. 246–258). Prešov: Prešovská univerzita v Prešove.
- Czesak, A. (2015). *Współczesne teksty śląskie na tle procesów językotwórczych i standaryzacyjnych współczesnej Słowiańszczyzny*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Grochowski, M. (1986). *Polskie partykuły. Składnia, semantyka, leksykografia*. Wrocław: Ossolineum.
- Grzegorzczkowska, R., Laskowski, R., Wróbel, H. (red.). (1998). *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hadasz, A. (2017). Reklamy po śląsku: światowe koncerty, ale i szkoły czy uczelnie zabiegają o Ślązaków. *Dziennik Zachodni*, 23.07.2017. Pobrane z: <https://dziennikzachodni.pl/reklamy-po-slasku-swiatowe-koncerty-ale-i-szkoly-czy-uczelnie-zabiegaja-o-slazakow/ar/c3-12296565> (dostęp: 1.06.2023).
- Jaroszewicz, H. (2004). *Nowe tendencje normatywne w standardowych językach chorwackim i serbskim*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Jaroszewicz, H. (2019a). Rozwój języka Górnoślązaków w XXI wieku. Szkic socjolingwistyczny. *Zeszyty Łużyckie*, 53, s. 25–42.
- Jaroszewicz, H. (2019b). Krytyka prób emancypacji śląszczyzny. *Płaszczyzna naukowa (lingwistyczna)*. *Slavia Occidentalis*, 76 (1), s. 21–48.
- Jaroszewicz, H. (2019c). Krytyka prób emancypacji śląszczyzny. *Płaszczyzna prawno-ustrojowa*,

- społeczno-polityczna i personalna. *Slavica Wratislaviensia*, 169, s. 137–166.
- Jaroszewicz, H. (2020). Czasowniki współczesnego śląskiego języka literackiego (płaszczyzna semantyczna, etymologiczna i morfologiczna). *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*, 27/2, s. 53–64.
 - Jaroszewicz, H. (2021–2022). Ortografia współczesnego piśmiennictwa śląskiego. *Slavia Occidentalis*, 78 (1)–79 (1), s. 61–77.
 - Jaroszewicz, H. (2022a). *Zasady pisowni języka śląskiego. Studium normatywne*. Siedlce: Wydawnictwo Naukowe IKR[i]jBL.
 - Jaroszewicz, H. (2022b). Leksyka współczesnego śląskiego języka literackiego. *Slavica Wratislaviensia*, 175, s. 77–85.
 - Jaroszewicz, H. (2022c). *Śląska ortografia ślabikōrżowa — status, forma, funkcjonowanie*. *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*, 29 (2), s. 51–61.
 - Jocz, M., Ruda, M., Wanot, B. (2022). Konstrukcje bezosobowe z podmiotem arbitralnym i generycznym w gramatyce kaszubskiej i śląskiej na tle gramatyki polskiej. *Polonica*, 42, s. 95–113.
 - Jodłowski, S. (1977). *Podstawy polskiej składni*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
 - Klemensiewicz, Z., Lehr-Splawiński, T., Urbańczyk, S. (1981). *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
 - Mętrak, M. (2017). Gwara? Godka? Język? Śląska tożsamość językowa w mediach elektronicznych. W: M. Kresa (red.). *Młodzi o języku regionów* (s. 97–109). Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
 - Milewski, T. (1976). *Językoznawstwo*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
 - Nagórko, A. (2002). *Zarys gramatyki polskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
 - Nitsch, K. (1939). *Dialekty polskie Śląska, cz. 1*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
 - Saloni, Z., Świdziński, M. (2007). *Składnia współczesnego języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
 - Wronicz, J. (red.). (2010). *Mały słownik gwar polskich*. Kraków: Wydawnictwo Lexis.
 - Wróbel, H. (2001). *Gramatyka języka polskiego*. Kraków: Od Nowa.
 - Wyderka, B. (red.). (2000–2020). *Słownik gwar śląskich*, tomy 1–17. Opole: Instytut Śląski.
 - Wyderka, B. (2008). Przyimki gwoli, zgwoli, skirz w gwarach śląskich. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 53, s. 253–260.
 - Wyderka, B. (2017). O stylizacji gwarowej dyskusyjnie (na materiale wybranych utworów współczesnej prozy polskiej). *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 64, s. 334–351.
 - Wyderka, B. (2018). O standaryzacji języka śląskiego. *Kwartalnik Opolski*, 1, s. 3–18.
 - Wyderka, B. (2019). Kształtowanie się normy składniowej w pisanej odmianie etnolektu śląskiego. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 17, s. 403–420.
 - Zaręba, A. (1969–1989). *Atlas językowy Śląska, t. 1–7*. Warszawa-Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
 - Żmigrodzki, P. (red.). (2007–2023). *Wielki słownik języka polskiego PAN*. Pobrane z: <https://wsjp.pl> (dostęp: 1.08.2023).

→ **Maria Stryzewska**

Uniwersytet Wrocławski, Polska
(University of Wrocław, Poland)

Przymiotniki odrzeczownikowe z podstawowymi formantami sufiksalnymi w języku rosyjskim, polskim i macedońskim

→ **Abstrakt**

Przedmiotem artykułu są przymiotniki odrzeczownikowe z podstawowymi formantami sufiksalnymi w języku rosyjskim, polskim i macedońskim. Szczególną uwagę poświęcono sufiksom -ny, -ski i -owy oraz ich ekwiwalentom w poszczególnych językach. Przymiotniki z tymi formantami są częste i stanowią produktywną klasę. W językach słowiańskich tworzą szczególną pod względem słowotwórczym klasę. Celem artykułu jest zwarta prezentacja wyników badania porównawczego dystrybucji poszczególnych sufiksów. Pod uwagę wzięto strukturę morfologiczną i semantykę podstaw słowotwórczych. W przypadku każdego z omawianych języków ma miejsce wyraźna preferencja jednego z sufiksów, zaś jego dystrybucja zależy od czynników morfologicznych i semantycznych.

→ **Słowa kluczowe**

słowotwórstwo, przymiotniki relacyjne, badania konfrontatywne

Denominal adjectives with basic formatives in the contemporary Russian, Polish and Macedonian languages

→ Abstract

The article analyzes denominal adjectives with basic formatives in contemporary Russian, Polish and Macedonian languages. The suffixes discussed in the text are -ny, -ski, and -owy, and their respective equivalents in each language. Adjectives with these formants are the most frequent and form very productive classes. The paper is an attempt to concisely present the results of the comparative analysis in terms of the distribution of individual suffixes. I take into account the morphological structure and semantics of the derivational base. In each of the discussed languages there is a strong preference for one suffix, and its distribution depends on both morphological and semantic factors.

→ Keywords

word formation, relational adjectives, confrontative analysis

Niniejszy artykuł poświęcony jest słowotwórstwu synchroniczno-porównawczemu, a zasadniczym przedmiotem są przymiotniki relacyjne z podstawowymi formantami słowotwórczymi: *-ный, -овый* i *-ский* w języku rosyjskim, *-ny, -owy* i *-ski* w języku polskim oraz *-ен, -ов, i -ски* w języku macedońskim¹. Języki będące przedmiotem analizy reprezentują każdą z gałęzi słowiańskiej grupy językowej, a podstawą do badań konfrontatywnych tego typu jest nie tylko wspomniana już wspólna metodologia, ale także wspólny inwentarz środków słowotwórczych tworzących przymiotniki odrzeczownikowe. W centrum badania znalazła się szczegółowa analiza wybranych klas przymiotników we wskazanych językach oraz analiza porównawcza.

Podstawowym celem badania było wykazanie, że omawiane przyrostki są głównymi wykładnikami derywacji przymiotników odrzeczownikowych w każdym z trzech języków, a co za tym idzie, że derywaty utworzone za ich pomocą tworzą klasy najbardziej liczne. Kolejnym zadaniem było ustalenie, jaki jest udział derywatów z poszczególnymi formantami w ogólnej liczbie przymiotników odrzeczownikowych. W niniejszym artykule przedstawię najważniejsze ustalenia oraz wnioski z przeprowadzonej analizy porównawczej.

Przymiotniki odrzeczownikowe w językach słowiańskich tworzą szczególną pod względem słowotwórczym klasę. Większość z nich to wyrazy słowotwórczo motywowane. Odnosi się to także do języków, które są przedmiotem niniejszego artykułu. Powstanie znacznej już liczby opracowań szczegółowych na temat słowotwórstwa synchronicznego dla oddzielnych języków słowiańskich, a także istnienie jednej metodologii ich opisu są dobrymi argumentami dla prowadzenia badań o charakterze porównawczym.

Formacje z interesującymi mnie sufiksami w języku rosyjskim, polskim i macedońskim do tej pory były głównie przedmiotem opracowań szczegółowych. W literaturze wciąż brakuje prac o charakterze konfrontatywnym. Co się tyczy tych pierwszych, to są one poświęcone przede wszystkim przymiotnikom rosyjskim i polskim. O derywatach z formantami *-н-, -ск-, -ов-* w ujęciu synchronicznym pisali między innymi Wiktor Winogradow (1972), Jelena Ziemska (1991), Władimir Łopatin i Igor Ułuchanow (2016), a także poświęcono im sporo miejsca w gramatyce akademickiej języka rosyjskiego (*Русская грамматика*, 1980). Na temat przymiotników odrzeczownikowych w języku polskim pisały między innymi Halina Kurkowska (1954), Krystyna Kowalik (1977), Alicja Nagórko (1987), Krystyna Kallas (GWJPM 1998) oraz Małgorzata Urban (2006), natomiast z diachronicznego punktu widzenia zjawisko przymiotników odrzeczownikowych przedstawiła Krystyna Kleszczowa (2003). Na omówionym tle opracowania tego typu poświęcone językowi macedońskiemu tworzą liczbę niewielką. Zwięzły zarys problematyki opublikował jako pierwszy Błaże Koneski (1954). Zagadnienie to doczekało się także oddzielnego opracowania

1

Artykuł jest nawiązaniem do problematyki podjętej w rozprawie doktorskiej *Przymiotniki odrzeczownikowe w języku rosyjskim, polskim i macedońskim. Studium konfrontatywne*, z której pochodzą dane liczbowe oraz przykłady zawarte w tabelach.

w monografii Borisa Markova (1988), a także zostało opracowane w formie rozdziałów w pracach Kirila Koneskiego (2003) i Slavicy Velevaj (2006). Nieliczne natomiast są prace dotyczące słowotwórstwa konfrontatywnego języków słowiańskich.

Ponieważ celem niniejszego badania jest przede wszystkim opis porównawczy, derywaty zostały opisane z uwzględnieniem parametrów słowotwórczych istotnych zarówno w analizie każdego z języków, jak też z punktu widzenia analizy konfrontatywnej. Materiał każdego z języków sklasyfikowany został w ramach jednego modelu, na który składają się następujące parametry: (1) formant słowotwórczy, (2) charakterystyka ogólna derywatów, w tym ich charakterystyka ilościowa, (3) charakterystyka podstaw słowotwórczych (i pod względem formy, i znaczenia), (4) charakterystyka morfonologiczna derywatów.

Analiza materiału prowadzona była oddzielnie dla każdego z przyrostków będących przedmiotem niniejszego artykułu. Taki opis uwypuklił przede wszystkim różnice między językami w zakresie wykorzystania poszczególnych środków słowotwórczych. Dzięki temu widać wyraźną tendencję każdego z języków do korzystania z jednego określonego formantu: w języku rosyjskim klasę najliczniejszą tworzą przymiotniki z formantem *-ный*, w języku polskim z formantem *-owy*, w macedońskim zaś z formantem *-ски*. Klasy te prezentują się licznie i na tle dwóch pozostałych języków, i w obrębie każdego z języków na tle dwóch pozostałych formantów.

Pod uwagę zostały wzięte dane liczbowe oraz ogólna charakterystyka derywatów z danym formantem, następnie charakterystyka gramatyczna i semantyczna podstaw słowotwórczych, charakterystyka morfonologiczna derywatów oraz dodatkowo specyfika derywatów z formantami rozszerzonymi. Na podstawie tych danych dokonałam analizy konfrontatywnej.

Derywaty wyekscerpowane zostały ze słowników ogólnych języków omówionych w niniejszym artykule. Słowniki te różnią się w zakresie przedstawienia i opisu materiału, wciąż jednak są fundamentem również dla badań porównawczych. Podstawą materiałową wykorzystaną do badań porównawczych są: *Uniwersalny słownik języka polskiego* pod red. S. Dubisza (2003), *Большой толковый словарь русского языка* pod red. S.A. Kuzniecowa (2008) oraz *Толковен речник на македонскиот јазик* pod red. K. Koneskiego (2003–2014). Przeanalizowanych łącznie zostało niemal 25 tys. przymiotników, w tym 9675 przykładów rosyjskich, 9637 polskich oraz 5692 przykłady macedońskie.

1. Derywaty z formantem *-ный/-ну/-ен*

Formant *-ный* jest podstawowym wykładnikiem derywacji przymiotników odrzeczownikowych w języku rosyjskim. W analizowanym materiale 4696 przymiotników zawiera ten przyrostek, co tworzy niemal połowę materiału. Zdecydowana większość — 3853 derywaty — została utworzona za pomocą prostego wariantu tego sufiksu. Pozostałe łączą się z 22 sufiksami złożonymi; typy, które możemy uznać za produktywne, to derywaty z *-онный* (291), *-ичный* (113), *-альный* (99), *-енный* (72),

-ивный (66), -тельный (37), -арный (25), -очный (24), -озный (19). Inne sufiksy złożone są reprezentowane nielicznie, a niektóre tworzą po jednym derywacie. Użycie inwariantnego formantu *-ный* nie jest ograniczone ani znaczeniem, ani budową podstawy słowotwórczej. Wśród podstaw przeważają rzeczowniki o znaczeniu konkretnym (58%). Najliczniej reprezentowane są przymiotniki oparte na nazwach przedmiotów, w tym nazwach broni, instrumentów muzycznych, nazwach narzędzi, urządzeń oraz maszyn i ich części. Dość liczne są przymiotniki mające w podstawie nazwy botaniczne o różnej dalszej semantyce oraz nazwy części żywego organizmu. Rzadziej przymiotniki motywują się nazwami osobowymi, w tym także nazwami zbiorowymi. Pozostałe derywaty od rzeczowników konkretnych w podstawie zawierają między innymi nazwy części materii, pojęcia z zakresu geologii, architektury oraz nazwy materiałowe, nazwy zwierząt, nazwy zjawisk atmosferycznych, nazwy substancji i pierwiastków, a także nazwy miejsc pospolitych. Podstawy o znaczeniu abstrakcyjnym to przeważnie nazwy czynności motywowane czasownikami o różnej budowie słowotwórczej, na przykład *адсорб-ция* > *адсорбционный*, *бомбардиров-ка* > *бомбардировочный* (sufiksacja), *ввод* > *вводной* (formant paradygmaticzny). Pozostałe klasy reprezentowane są przez przymiotniki motywowane nazwami cech, chorób, dziedzin i gałęzi przemysłu, gatunków artystycznych, instytucji, nurtów i doktryn, sportów i gier oraz nazwami temporalnymi². Sufiks dołączany jest do podstaw wszystkich trzech rodzajów, niezależnie od ich budowy morfologicznej.

W materiale języka polskiego występują 3153 derywaty zawierające sufiks *-ny* — to około 30% wszystkich przeanalizowanych przymiotników. Około połowy — 1572 przykłady — zawiera sufiks prosty. Przymiotniki tworzone są za pomocą 21 sufiksów złożonych. Za klasy liczne można uznać derywaty z formantami: *-iczny/-yczny* (988), *-istyczny/-ystyczny* (267), *-alny* (189), *-iwny/-ywny* (32), *-arny* (23), *-onalny* (16), *-atyczny* (14), *-owny* (13) i *-astyczny* (5). Dobór tego formantu w polszczyźnie również nie ma specjalnych ograniczeń, jednak wyraźne są pewne tendencje, oparte zarówno na kryterium semantycznym, jak i morfologicznym:

1) formant *-ny* i jego rozszerzenia łączą się z rzeczownikami o znaczeniu abstrakcyjnym (przede wszystkim rodzaju żeńskiego), ich udział to około 80%,

2) formant *-ny* i jego rozszerzenia łączy się z rzeczownikami zakończonymi na:
— *-cja, -sja, -zja* (770), na przykład *policja* > *policyjny*, *telewizja* > *telewizyjny*, *eksmisja* > *eksmisyjny*, na *-ja (-ia)* po innej spółgłosce (696), na przykład *alchemia* > *alchemiczny*,

— *-izm/-yzm* (409), na przykład *alpinizm* > *alpinistyczny*,

— *-ika/-yka* (270), na przykład *biodynamika* > *biodynamiczny*,

— *-um* (69), na przykład *medium* > *medialny*.

Podstawy słowotwórcze w tej klasie to bardzo często wyrazy pochodzenia obcego, na przykład *halucynacja* > *halucynacyjny*, *finezja* > *finezyjny*, *acydofilia* > *acydofilny* itp.

Jak już było wspomniane, najwięcej jest derywatów opartych na nazwach abstrakcyjnych (ponad 80%). Liczne są przede wszystkim przymiotniki motywowane nazwami czynności, procesów i stanów, nazwami dziedzin i dyscyplin (najczęściej zakończonych na *-ika/-yka*, na przykład *zootechnika* > *zootechniczny*). Pozostałe, nieliczne derywaty motywowane są nazwami zdarzeń, kierunków, doktryn i idei, odcinków czasu, cech oraz chorób. Przymiotniki oparte na rzeczownikach konkretnych są dużo mniej liczne. Wśród nich wyróżnić można derywaty od szeroko pojętych nazw materiałowych, nazw miejsc pospolitych, elementów środowiska naturalnego, nazw botanicznych oraz nazw części żywego organizmu. Mniej liczne są przymiotniki od nazw osobowych, wśród których występują także antroponimy oraz nazwy zbiorowe. W charakterze wyjątków³ występują pojedyncze derywaty odtoponimiczne (tylko w języku polskim): *Arktyka* > *arktyczny*, *Antarktyda* > *antarktyczny*, *Wisła* > *wiślany*.

W materiale języka macedońskiego są 1722 derywaty z formantem *-en*, z czego 1246 z wariantem prostym, pozostałe zaś dołączają 28 różnych wariantów rozszerzonych, jednak do produktywnych zaliczymy tylko formanty *-ичен* (114), *-ален* (78), *-онен* (73), *-ивен* (64), *-овен* (40), *-озен* (19) oraz *-арен* (18). Na łączliwość z danym sufiksem nie wpływają zatem czynniki morfologiczne, tak jak w polszczyźnie. Podobnie jak w języku polskim, także w macedońskim większość podstaw słowotwórczych to rzeczowniki o znaczeniu abstrakcyjnym, jednak ich przewaga nie jest tak zdecydowana (około 60%). Wśród nich przeważają nazwy czynności, procesów i stanów oraz nazwy cech. Ponadto przymiotniki motywują się nazwami chorób, nazwami temporalnymi, nazwami dziedzin działalności, terminami z zakresu ekonomii, a także — rzadko — nazwami uczuć. Przymiotniki od rzeczowników konkretnych dzielą się na kilkanaście klas, przy czym wysoką frekwencję mają derywaty od nazw części organizmu żywego, nazw botanicznych, nazw przedmiotów, elementów środowiska naturalnego, produktów spożywczych oraz nazw materiałowych. Tak jak w pozostałych dwóch językach, także w macedońskim *collectiva* dołączają sufiks *-en*. Dość liczne są także przymiotniki oparte na pospolitych nazwach miejsc oraz na nazwach osobowych⁴.

Cechą derywatów z formantem *-ny* w języku rosyjskim, macedońskim, a zwłaszcza polskim jest tak zwana współpodstawowość, a więc tworzenie derywatów od jednej podstawy słowotwórczej za pomocą dwóch różnych wariantów sufiksu, na przykład:

- ros. *баритон* > *баритонный*, *баритональный*,
- pol. *adaptacja* > *adaptacyjny*, *adaptatywny*,
- mac. *верификација* > *верификационен*, *верификативен*.

3 Derywacja odtoponimiczna w zasadzie w całości zdominowana jest przez sufiks *-ский/-ski/-cki* i jego warianty.

4 Przymiotniki od nazw osobowych są tworzone przede wszystkim za pomocą formantu *-ский/-ski/-cki* oraz jego rozszerzeń.

Tabela 1. Charakterystyka semantyczna podstaw słowotwórczych derywatów z formantem ros. -ный, pol. -ny oraz mac. -ен⁵

	rosyjski	polski	macedoński
rzeczowniki konkretne			
1. nazwy osób	атлетичный экспертный	choleryczny fanatyczny	вазален егоистичен
2. nazwy zwierząt	анчоусный устричный	rybny konny (wyjątki)	пеперужен рибен
3. nazwy roślin	бурачный ячменный	warzywny jęczmienny	доматен овошен
4. nazwy organów i części ciała	бронхиальный шеечный	brzuszny płucny	вагинален желудочен
5. nazwy zbiorowe	бригадный молодёжный	plemienny stadny	колективен фамилен
6. nazwy materiałowe	войлочный гранитный	aksamitny mosiężny	бронзен папирусен
7. nazwy substancji	арманиячный бензинный	żywiczny olejny	восочен јадовен
8. nazwy instrumentowe	аппаратный бетоновозный	plużny piorunochronny	осцилаторен параходен
9. nazwy przedmiotów	амуниционный щёточный	okienny kotwiczny	сиден ламбен
10. nazwy miejsc i pomieszczeń	гардеробный катакомбный	tartaczny atrialny	домашен пазарен
11. nazwy elementów środowiska naturalnego	небесный озёрный	bagienny wyżynny	мочуриштен планетарен
nazwy własne			
12. antroponimy	—	bachiczny	—
13. toponimy	—	arktyczny antarktyczny (wyjątki)	—
14. skrótownice	кагебешный огэпушный	—	—
rzeczowniki abstrakcyjne			
15. nazwy czynności, procesów i stanów	ажитоажный ввозный	agitacyjny dezintegracyjny	акционен интервентен
16. nazwy cech	интуитивный престижный	agresywny altruistyczny	качествен оптимистичен
17. nazwy dziedzin działalności ludzkiej	транспортный научный	motoryzacyjny żurnalistyczny	инфраструктурен наставен
18. nazwy pojęć i terminy	конкордансный предложный	algorytmiczny ergatywny	консонантен партиципен
19. nazwy organizacji i instytucji	партийный милиционный	ministerialny imperialny	совхозен партиен

20. nazwy kierunków, nurtów, doktryn i ideologii	моноцентричный оппортунистичный	bajronistyczny scholastyczny	синкретичен тоталитарен
21. nazwy temporalne	моментальный сезонный	jesienny semestralny	неделен пролотошен

2. Derywaty z formantem *-овый/-ову/-ов*

Formant sufiksalny *-овый/-ову/-ов* również można zaliczyć do podstawowych w omawianych językach, frekwencja jego występowania jednak znacznie się różni w każdym z nich. Charakteryzuje się on wysoką łączliwością z podstawą rzeczownikową niezależnie od jej budowy. Fakt ten wynika z obecności w jego nagłosie samogłoski. Dzięki temu jako jedyny z trzech omawianych formantów występuje wyłącznie w formie prostej. Jednak wysoką łączliwość w pełni wykorzystuje jedynie polszczyzna. Derywaty z formantem *-ову* dominują w materiale języka polskiego i składają się na około 40% wszystkich przymiotników — USJP notuje 4418 formacji z prostym sufiksem *-ову*. Liczba ta nie oddaje rzeczywistej produktywności i ekspansywności tego przyrostka. Przede wszystkim za jego pomocą tworzy się przymiotniki od gerundiów, które z kolei można utworzyć od niemal każdego czasownika (Grybosiowa, 2003, s. 86). Ponadto sufiks ten łączy się z neologizmami i wyrazami obcego pochodzenia niewystępującymi w słownikach ogólnych (Pałka, Żmigrodzki, 2008, s. 93). Formant ten nie ma w polszczyźnie praktycznie żadnych ograniczeń. W odróżnieniu od dwóch pozostałych języków występuje on tylko w jednej formie, choć niegdyś notowany był także wariant oboczny *-еву* (Kleszczowa, 2003, s. 75). Większość podstaw słowotwórczych w materiale języka polskiego to rzeczowniki będące nazwami konkretnymi (66%), wśród nich należy wyróżnić nazwy miejsc, związków chemicznych, nazwy materiałowe, nazwy maszyn i pojazdów, nazwy botaniczne, nazwy części organizmu żywego oraz nazwy zwierząt, a zwłaszcza ryb. Nieliczne natomiast są nazwy osobowe. Tego typu derywaty mają charakter archaiczny, na przykład *ojciec* > *ojcowy* (również antroponimy, na przykład *Hiob* > *hiobowy*). Wysoką frekwencję mają także przymiotniki od różnych nazw przedmiotowych. Przymiotników motywowanych nazwami abstrakcyjnymi jest znacznie mniej. Najczęściej derywują one od nazw czynności, procesów i stanów. Pozostałe podstawy to nazwy temporalne, nazwy cech, jednostek miar, walut, sportów, gatunków, chorób, jednak żadna klasa nie jest reprezentowana licznie.

W języku rosyjskim występują cztery warianty tego sufiksu (*-овый, -евый, -овой* oraz *-евой*), ich dystrybucja zaś zależna jest od czynników morfologicznych oraz fonetycznych. W materiale występują także dublety słowotwórcze, czyli derywaty od jednej podstawy utworzone za pomocą różnych wariantów przyrostka, na przykład *изюбрь* > *изюбровый* : *изюбревый*, a także: *баржа* > *баржевой* : *баржевый*, *гром* > *громовой* : *громовый*. Derywaty z formantem *-овый* w materiale rosyjskim tworzą najmniej liczną z trzech grup, ale formant ten jest produktywny (Лопатин, Улуханов, 2016, s. 624). Nie ma wielu ograniczeń, choć w podstawie przeważają rzeczowniki

konkretne. Szczególnie liczne są derywaty oparte na nazwach botanicznych oraz pospolitych nazwach miejsc. Szeroko reprezentowane są także klasy przymiotników materiałowych opartych na nazwach tkanin, minerałów, materiałów i surowców budowlanych, a także pierwiastków chemicznych. Dość liczne są także przymiotniki od nazw przedmiotów. Mniej liczne nazwy abstrakcyjne w podstawie przymiotnika to między innymi nazwy temporalne, nazwy czynności, procesów i stanów, pojęcia z zakresu ekonomii, a także nazwy jednostek miar oraz walut.

Na tym tle bardzo skromnie prezentują się przymiotniki z formantem *-ов* w języku macedońskim — to niecałe 4% materiału. W TPMJ odnaleźć można zaledwie 248 przymiotników z tym formantem. Choć przyrostek ten w omawianych w niniejszym artykule językach ma zwykle formę prostą, to w materiale języka macedońskiego pojawiło się kilka wyjątków, które dołączają sufix złożony: formant *-инов* dołącza do rzeczownika pochodzenia obcego *самарџија* > *самарџинов* oraz nazwy osobowej *тетка* > *тетинов*, natomiast formant *-анов* do jednosylabowej podstawy *’рж* > *’ржанов*. Zasadniczo sufix *-ов* łączy się z niewieloma rzeczownikami, a większość z nich to nazwy konkretne (229 przykładów), wśród których można zaś wyróżnić przede wszystkim nazwy botaniczne, nazwy zwierząt oraz nazwy osobowe, w tym o charakterze archaicznym.

Formant nie tylko występuje w wariantach prostym, ale także, ze względu na swoją budowę, nie wywołuje alternacji tematowych.

Tablica 2. Charakterystyka semantyczna podstaw słowotwórczych derywatów z formantem ros. *-овый*, pol. *-owy* oraz mac. *-ов*

	rosyjski	polski	macedoński
rzeczowniki konkretne			
1. nazwy osób	<i>бойцовый</i> <i>мальчиковый</i>	<i>dziadkowy</i> <i>mężowy</i> (rzadkie)	<i>ајдуков</i> <i>зетов</i>
2. nazwy zwierząt	<i>язёвый</i> <i>шиншилловый</i>	<i>karasiowy</i> <i>żółwiowy</i>	<i>јастребов</i> <i>тигров</i>
3. nazwy roślin	<i>аконитовый</i> <i>цитрусовый</i>	<i>rozmarynowy</i> <i>brzoskwiniowy</i>	<i>валеријанов</i> <i>дафинов</i>
4. nazwy organów i części ciała	<i>костречовый</i> <i>локтевой</i>	<i>śledzionowy</i> <i>kolanowy</i>	<i>срцев</i> <i>носов</i> (rzadkie)
5. nazwy zbiorowe	<i>групповой</i> <i>кастовый</i>	<i>grupowy</i> <i>kadrowy</i>	—
6. nazwy materiałowe	<i>томпаковый</i> <i>плексигласовый</i>	<i>papierowy</i> <i>marmurowy</i>	<i>мерџанов</i> <i>фајансов</i> (rzadkie)
7. nazwy substancji	<i>ацетоновый</i> <i>бериллиевый</i>	<i>tlenowy</i> <i>siarkowodorowy</i>	<i>јагленов</i> <i>калциумов</i>
8. nazwy instrumentowe	<i>комбайновый</i> <i>шкворневый</i>	<i>ciężarówkowy</i> <i>mikroskopowy</i>	—
9. nazwy przedmiotów	<i>коньковый</i> <i>мачтовый</i>	<i>prysznicowy</i> <i>sarkofagowy</i>	<i>пансуров</i> <i>касов</i> (rzadkie)

10. nazwy miejsc i pomieszczeń	<i>шахтовый лабиринтовый</i>	<i>garażowy jadalniowy</i>	<i>врбјаков боров</i> (rzadkie)
11. nazwy elementów środowiska naturalnego	—	<i>księżycowy meteorowy</i> (rzadkie)	<i>сончев</i> (wyjątek)
nazwy własne			
12. antropimimy	—	<i>hiobowy piotrowy</i>	—
13. toponimy	—	—	—
14. skrótowce	—	—	—
rzeczowniki abstrakcyjne			
15. nazwy czynności, procesów i stanów	<i>боевой сбытовой</i>	<i>wyścigowy napadowy</i>	<i>битов речев</i> (rzadkie)
16. nazwy cech	—	<i>szybkościowy wysokościowy</i>	—
17. nazwy dziedzin działalności ludzkiej	<i>виндсёрфинговый виноторговый</i>	<i>sportowy marketingowy</i>	<i>цезов</i> (wyjątek)
18. nazwy pojęć i terminy	<i>столовой дебетовый</i>	<i>syłabowy arpeggiowy</i>	<i>подметов</i> (wyjątek)
19. nazwy organizacji i instytucji	<i>биржевый</i> (wyjątek)	<i>sądowy sejmowy</i>	—
20. nazwy kierunków, nurtów, doktryn i ideologii	—	—	—
21. nazwy temporalne	<i>четверговой полугодовой</i>	<i>marcowy poniedziałkowy</i>	<i>бадников</i> (wyjątek)

3. Derywaty z formantem *-ский/-ski/-ски*

Każdy z trzech języków wyraźnie preferuje jeden z trzech omawianych w niniejszym artykule formantów, szczególnie znaczną jest jednak przewaga formantu *-ски* w materiale języka macedońskiego. Przymiotniki utworzone za jego pomocą to niemal 3/4 wszystkich zbadanych przykładów. Cechuje go wysoka produktywność oraz łączliwość ze wszystkimi rodzajami podstaw słowotwórczych, bez względu na ich charakterystykę morfologiczną oraz semantyczną. W materiale dwóch pozostałych języków przymiotniki tej klasy są mniej liczne, a w polszczyźnie jej produktywność jest wyraźnie ograniczona do dwóch typów podstaw słowotwórczych: nazw osobowych oraz nazw geograficznych. Łączliwość sufiksu *-ski* z nazwami osobowymi rodzaju męskiego o różnej dalszej charakterystyce semantycznej oraz z nazwami geograficznymi to cecha wyróżniająca tej klasy w każdym z trzech języków. Derywacja otoponimiczna w omawianych językach słowiańskich jest całkowicie zdominowana przez ten formant. Jednocześnie przymiotniki z formantem *-ski* wykazują największe podobieństw pomiędzy analizowanymi językami, a wspomniane dwie klasy derywatów cechuje wysoka regularność.

Tablica 3. Podstawy słowotwórcze przymiotników z formantem ros. -ский, pol. -ski oraz mac. -ски

	rosyjski	polski	macedoński
toponimy	361 (12%)	822 (40%)	887 (24%)
nazwy osobowe	1164 (38%)	994 (48%)	1417 (38%)
pozostałe	1566 (50%)	250 (12%)	1418 (38%)

W materiale języka macedońskiego występują łącznie 3722 przymiotniki z formantem *-ски*. Dominują derywaty z wariantem prostym (około 80%). Ponadto wyróżnić można także 20 sufiksów złożonych, takich jak: *-ички* (146), *-ански* (83), *-овски* (55), *-истички* (43) oraz *-ешки* (24), które cechuje stosunkowo wysoka frekwencja. Formacje pozostałych typów są nieliczne. Dystrybucja inwariantnego formantu *-ски* uwarunkowana jest przez czynniki morfologiczne; poszczególne warianty dołączają do rzeczowników w zależności od ich budowy zgodnie ze schematem:

- *-ија*, na przykład *дијахронија* > *дијахрониски*,
- *-ика*, na przykład *агротехника* > *агротехнички*,
- *-изам*, na przykład *далтонизам* > *далтонистички*.

Poza dwiema wymienionymi już klasami, przymiotniki z sufiksem *-ски* w języku macedońskim tworzone są od rzeczowników należących do niemal wszystkich klas semantycznych, z wyjątkiem nazw roślin (choć i tu pojawia się wyjątek: *афион* > *афионски*).

W materiale języka rosyjskiego występuje 3090 derywatów z formantem *-ский*. Formantów rozszerzonych jest 12, z czego produktywne są *-ический* (898), *-еский* (327), *-овский* (161) oraz *-ческий* (117). Także w języku rosyjskim występuje kryterium morfologiczne. Przymiotniki są tworzone od podstaw zakończonych na:

- *-ия*, zwykle po spółgłosce innej niż *ц, з, с* (435), na przykład *антропология* > *антропологический*,
- *-изм* (286), na przykład *иудаизм* > *иудаистский*,
- *-ика* (160), na przykład *эстетика* > *эстетический*.

Jeśli chodzi o znaczenie podstaw słowotwórczych, to oprócz nazw geograficznych i osobowych w podstawie nielicznie występują także nazwy miejsc, urządzeń, zwierząt. Wśród rzeczowników o znaczeniu abstrakcyjnym występują przede wszystkim nazwy ruchów, kierunków i idei oraz nazwy organizacji, które często są złożeniami i skrótowcami, na przykład *военкомат* > *военкоматский*.

W USJP zanotowano 2066 derywatów z formantem *-ski* oraz jego 18 rozszerzeń, spośród których produktywne są formanty *-owski* (237), *-ijski/-yjski* (80) oraz *-ański* (71), natomiast zdecydowana większość przymiotników utworzona jest za pomocą formantu prostego. W roli podstawy słowotwórczej występują zwykle rzeczowniki konkretne (96%). W polszczyźnie sufiks ten rzadko łączy się z nazwami innymi niż osobowe i geograficzne. Nielicznie reprezentowane są przymiotniki od nazw

zwierząt, miejsc lub przedmiotów. Wśród derywatów opartych na rzeczownikach abstrakcyjnych są głównie przymiotniki od nazw nurtów i kierunków.

Ten typ derywacji we wszystkich trzech językach cechuje dwumotywowość, gdy jeden przymiotnik może być równolegle utworzony od dwóch podstaw, na przykład od nazwy dziedziny oraz nazwy wykonawcy czynności:

- ros. *слесарский* < *слесарство, слесарь*,
- pol. *rzeźbiarski* < *rzeźbiarstwo, rzeźbiarz*,
- mac. *пчеларски* < *пчеларство, пчелар*.

Przymiotniki habitatywne we wszystkich trzech językach tworzone są od nazw krajów, miast, regionów oraz innych obiektów geograficznych.

Ze względu na obecność dwóch spółgłosek w nagłosie formantu derywacji z jego udziałem towarzyszy szereg alternacji tematowych.

Tablica 4. Charakterystyka semantyczna podstaw słowotwórczych derywatów z formantem ros. *-ский*, pol. *-ski* oraz mac. *-ски*

	rosyjski	polski	macedoński
rzeczowniki konkretne			
1. nazwy osób	<i>бабский</i> <i>инженерский</i>	<i>ambadorski</i> <i>dezerterski</i>	<i>адвокатски</i> <i>докторски</i>
2. nazwy zwierząt	<i>каракульский</i> <i>конский</i> (wyjątki)	<i>pieski</i> <i>świński</i> (wyjątki)	<i>кобилски</i> <i>мршојадски</i>
3. nazwy roślin	—	—	<i>бостански</i> <i>афионски</i> (wyjątek)
4. nazwy organów i części ciała	<i>гипоталамический</i> (wyjątek)	<i>lepski</i> (wyjątek)	<i>раменски</i> <i>прешленски</i> (rzadkie)
5. nazwy zbiorowe	<i>аристократический</i> <i>династический</i>	<i>gwardyjski</i> <i>proletariacki</i>	<i>буржоаски</i> <i>тимски</i>
6. nazwy materiałowe	<i>ангорский</i> (wyjątek)	<i>angorski</i> (wyjątek)	<i>кашмирски</i> <i>салонитски</i>
7. nazwy substancji	<i>магматический</i> <i>плазматический</i> (rzadkie)	—	<i>карбидски</i> <i>никотински</i>
8. nazwy instrumentowe	<i>лайнерский</i> <i>динамометрический</i>	<i>mikserski</i> (wyjątek)	<i>микроскопски</i> <i>регулаторски</i>
9. nazwy przedmiotów	<i>орденский</i> <i>цилиндрический</i> (wyjątki)	<i>kanopski</i> <i>gałgański</i> (wyjątki)	<i>креветски</i> <i>тавански</i>
10. nazwy miejsc i pomieszczeń	<i>пампасский</i> <i>санаторский</i>	<i>miejski</i> <i>rajski</i>	<i>интернатски</i> <i>кујнски</i>
11. nazwy elementów środowiska naturalnego	<i>морской</i> <i>океанский</i> (wyjątki)	<i>satelicki</i> (wyjątek)	<i>езерски</i> <i>небески</i>
nazwy własne			
12. antroponimy	<i>гамлетовский</i> <i>нобелевский</i>	<i>chopinowski</i> <i>prometejski</i>	<i>шекспировски</i> <i>платонски</i>
13. toponimy	<i>европейский</i> <i>коринфский</i>	<i>szwajcarski</i> <i>gdański</i>	<i>абхаски</i> <i>гостиварски</i>

14. skrótownice	эсанговский натовский	GOPR-owski PAN-owski	вмровски
rzeczowniki abstrakcyjne			
15. nazwy czynności, procesów i stanów	ревиский дебельский	—	инкубациски ротациски
16. nazwy cech	харизматический эгоистический	elegancki arogancki	—
17. nazwy dziedzin działalności ludzkiej	ботанический легкоатлетический	serowarski trykotarski	авијатички тениски
18. nazwy pojęć i terminy	тавтологический спондеический	cyrylicy głagolicki (wyjątki)	единински трохејски
19. nazwy organizacji i instytucji	комбинатовский парламентский	kombinacki (wyjątek)	републички институтски
20. nazwy kierunków, nurtów, doktryn i ideologii	урбанистический левоцентристский	austrofiłski mazdejski	мазохистички националистички
21. nazwy temporalne	неолитический майский (rzadkie)	plejstoceniński dewoński (wyjątki)	палеозојски зимски

Omawiane w niniejszym artykule formanty można uznać za podstawowe, jeśli chodzi o tworzenie przymiotników relacyjnych w interesujących mnie językach, choć znacząco różnią się dystrybucją. Można zauważyć wyraźną preferencję do korzystania z jednego z nich: *-ный* w języku rosyjskim, *-owy* w języku polskim oraz *-ски* w języku macedońskim. Z przeprowadzonej analizy wynika, że największy wpływ na dobór formantu ma znaczenie podstawy słowotwórczej. Nie jest zatem kryterium pierwszorzędny budowa podstawy słowotwórczej w łączliwości z danym przyrostkiem. Z przeprowadzonej analizy wynika, że formant *-ный/-ну/-ен* jest najbardziej uniwersalnym środkiem słowotwórczym, którego ograniczenia w łączliwości mają charakter formalny (ze wskazaniem na materiał języka polskiego). Opozycję w tym aspekcie tworzą derywaty z formantem *-ский/-ски/-ски*, którego produktywność warunkują podstawy słowotwórcze należące do dwóch klas semantycznych, przede wszystkim w języku rosyjskim i polskim.

Przeprowadzona szczegółowa analiza odrębnych klas przymiotników relacyjnych w trzech językach słowiańskich jest istotna z punktu widzenia nie tylko konfrontacji językowej, ale także uzupełnia istniejący opis tej problematyki w poszczególnych językach, ze szczególnym uwzględnieniem języka macedońskiego, który w zakresie słowotwórstwa znacznie różni się od dwóch pozostałych języków. Opisane derywaty przymiotnikowe wymagają wciąż szczegółowego opracowania, do czego niniejsze badanie może stać się przyczynkiem. Za dodatkową trudność można uznać fakt, że do tej pory przymiotniki odrzeczownikowe w językach słowiańskich nie zostały opisane w ramach jednakowej metodologii, analiza konfrontatywna powinna zatem być prowadzona w oparciu o jedną wybraną koncepcję słowotwórczą.

Maria Stryszewska (ORCID: 0000-0002-2168-5657)

doktor nauk humanistycznych, adiunkt w Instytucie Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego, pracuje w Zakładzie Języka Rosyjskiego. Obszary zainteresowań badawczych obejmują: językoznawstwo porównawcze, słowotwórstwo porównawcze języków słowiańskich, język macedoński w kontekście bałkańskim i słowiańskim, glottodydaktykę polonistyczną. Wybrane publikacje: *Przymiotniki odrzeczownikowe z podstawowymi formantami sufiksalnymi w języku macedońskim*, „Academic Journal of Modern Philology” 12, 2021, Special Issue; *Przymiotniki relacyjne z sufiksem -ski/-cki w języku polskim i macedońskim. Analiza konfrontatywna*, „Slavica Wratislaviensia” 179, 2024.

maria.stryszewska@uwr.edu.pl

Bibliografia

- Велева, С. (2006). *Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик*. Скопје [Veleva, S. (2006). *Tendencii vo zboroobrazuvanjetovo makedonskiot jazik*. Skopje].
- Виноградов, В. В. (1972). *Русский язык (грамматическое учение о слове)*. Москва [Vinogradov, V. V. (1972). *Russkiy yazyk (grammaticheskoye ucheniye o slove)*. Moskva].
- Земская, Е. А. (1991). *Относительные прилагательные как конструктивный элемент номинативной системы языка. В: Грамматические исследования. Функционально-стилистический аспект. Морфология. Словообразование. Синтаксис* (s. 132–164). Москва [Zemskaya, E. A. (1991). *Otnositel'nyye prilagatel'nyyekak konstruktivnyy element nominativnoy sistemy yazyka. V: Grammaticheskiye issledovaniya. Funktsional'no-stilisticheskiy aspekt. Morfologiya. Slovoobrazovaniye. Sintaksis* (s. 132–164). Moskva].
- Конески, К. (red.). (2003–2014). *Толковен речник на македонскиот јазик 1–6*. Скопје: Институт за македонскиот јазик Крсте Мисирков [Koneski, K. (red.). (2003–2014). *Tolkoven rečnik na makedonskiot jazik 1–6*. Skopje: Institut za makedonskiot jazik Krste Misirkov].
- Конески, К. (1995). *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“ [Koneski, K. (1995). *Zboroobrazuvanjetoto vo sovremeniot makedonski jazik*. Skopje: Filološki fakultet „Blaže Koneski“].
- Кузнецов, С. А. (red.). (2008). *Большой толковый словарь русского языка*. Санкт-Петербург [Kuznetsov, S. A. (red.). (2008). *Vol'shoj tolkovyy slovar' russkogo yazyka*. Sankt-Peterburg].
- Лопатин, В. В., Улукханов, И. С. (2016). *Словарь аффиксальных морфем современного русского языка*. Москва [Lopatin, V. V., Ulukhanov, I. S. (2016). *Slovar' affiksalnykh morfem sovremennogorusskogo yazyka*. Moskva].
- Марков, Б. (1988). *Образување на придавките во македонскиот јазик*. Скопје [Markov, B. (1988). *Obrazuvanje na pridavkite vo makedonskiot jazik*. Skopje].
- Шведова, Н. Ю. (red.). (1980). *Русская грамматика*. Москва [Shvedova, N. Yu (red.). (1980). *Russkaya grammatika*. Moskva].
- Dubisz, S. (red.). (2003). *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Grybosiowa, A. (2003). *Język wtopiony w rzeczywistość*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Grzegorzczak, R., Laskowski R., Wróbel H. (red.). (1998). *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kleszczowa, K. (2003). *Staropolskie derywaty przymiotnikowe i ich perspektywiczna ewolucja*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Kowalik, K. (1977). *Budowa morfologiczna przymiotników polskich*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kurkowska, H. (1954). *Budowa słowotwórcza przymiotników polskich*. Wrocław: Zakład im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Nagórko, A. (1987). *Zagadnienia derywacji przymiotników*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Pałka, P., Żmigrodzki, P. (2008). *Z zagadnień opisu leksykograficznego przymiotników relacyjnych (na przykładzie przymiotników z sufiksem -owy)*. W: P. Żmigrodzki, R. Przybylska (red.), *Nowe studia leksykograficzne* (s. 181–195). Kraków: Wydawnictwo Lexis.
- Urban, M. (2006). *Współczesne przymiotniki odrzeczownikowe z wybranymi formantami sufiksalnymi*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Эмоционально-оценочный аспект публицистического стиля советского времени (на материале речей А. Я. Вышинского)

→ Резюме

Статья посвящена исследованию эмоционально-оценочного аспекта публицистического стиля на материале речей прокурора на трех московских процессах 1935–1938 гг. А. Я. Вышинского. Особое внимание уделено особенностям прагмалингвистического подхода, определяющего эффективность пропагандистского языка советской эпохи. Определено, что в речах присутствуют все закономерности прагмалингвистического воздействия: выражение положительной и отрицательной эмоциональной оценки, актуализация оценочной семантики, сенсбилизация, ирония. Отмечены типичные приемы контраста, повторов для усиления иллюкутивного эффекта воздействия. Выявленные прагматико-семантические закономерности могут быть использованы при анализе современного политического дискурса, при разработке концепций стилистики и перевода, а также в лексикографической практике и преподавании русского языка как иностранного.

→ Ключевые слова

русский язык, политический дискурс, советское время, лексика, фразеология, эмоциональная оценка, экспрессивность

Emotional and evaluative aspects of the journalistic style of the Soviet era (based on the speeches of A. Ya. Vyshinsky)

→ Abstract

This article is a study of the emotional and evaluative aspects of the journalistic style based on the speeches of the public prosecutor at the three Moscow trials of 1935–1938, A. Ya. Vyshinsky. Particular attention is paid to the characteristics of the pragmalinguistic approach, which determined the effectiveness of the propaganda language of the Soviet era. It was established that all the regularities of pragmalinguistic influence are present in speeches: expression of positive and negative emotional appraisal, actualization of evaluative semantics, sensitization, irony. The typical methods of contrast, repetitions to enhance the illocutionary effect of exposure are noted. The revealed pragmatic and semantic patterns can be used in the analysis of modern political discourse, in the development of the concepts of stylistics and translation, as well as in lexicographic practice and teaching Russian as a foreign language.

→ Keywords

Russian language, political discourse, Soviet times, vocabulary, phraseology, emotional evaluation, expressiveness

Актуальность исследований, посвященных изучению экспрессивного аспекта лексики и фразеологии, объясняется активно формирующимся в настоящее время категориями лингвокультурологии, при этом растущий интерес к современной политической проблематике объясняет значительное число работ, посвященных этому (Солганик, Дроняева, 2002; Беглова, 2007; Скороходова, 2008).

В настоящее время не требует особых доказательств идея о том, что прагмалингвистический подход, представленный работами Люции Акимовны Киселёвой и других исследователей (Киселева, 1978; Fillmore, 1983; Телия, 1996), позволяет уточнить некоторые семантические закономерности, связанные с экспрессивностью и эмотивной оценочностью. Коммуникативные цели (цели общения в терминологии Льва Петровича Якубинского, выделяющего эмоциональное убеждение [Якубинский, 1986, с. 18]), исследуются самым различным образом на материале русского и других языков. Созданный автором корпус русской эмоционально-оценочной лексики позволяет определить как парадигматические, так и синтагматические закономерности использования языковых оценочных единиц в разных стилях употребления.

Ранее эмоционально-оценочная лексика русского публицистического стиля в прагмалингвистическом аспекте не являлась объектом детального лингвистического исследования, особенно в историческом аспекте советского времени (исключая работы по риторике и юриспруденции). Привлечение внимания к речам Андрея Януарьевича Вышинского, государственного обвинителя на политических процессах 1920–1930 годов, позволяет в некоторой степени закрыть возникшую лауну. Исторический контекст времен создания анализируемых текстов, представляющих собой специфический тип публичных выступлений на сфабрикованных процессах в 30-е годы в СССР, определяет экспрессивность обвинительных заключений. Впоследствии после XX съезда прокурора СССР (1935–1939 гг.) А. Я. Вышинского справедливо стали рассматривать как одного из организаторов и активных участников сталинских репрессий, оправдывавшего террор в своих теоретических трудах.

В целом анализируемый дискурс соответствует нормам публицистического стиля советской эпохи, тем не менее ярко выделяются в речах А. А. Вышинского примеры использования эмоционально-оценочных единиц: «**оголтелый** шум, троцкистские **наймиты**, диверсионные и вредительские **гнезда**, организованная **шайка**, настоящий **маклак**, **гнусные** преступления, **безобразные** и **отвратительные** картины человеческих пороков».

Анализ существующих толковых словарей русского языка позволяет сделать вывод о том, что многие оценочные лексические единицы в своем лексикографическом описании не маркированы в отношении принадлежности к публицистическому стилю, тем не менее именно в публицистическом стиле они используются при эмоциональном оценивании. Безусловно, сравнительный анализ лексикографической фиксации данных единиц в русских

толковых словарях позволяет уточнить изменчивость воздействующей силы лексической или фразеологической единицы, обусловленную временными рамками их использования/употребления.

Так, например, в Словаре Владимира Ивановича Даля не фиксируется прилагательное **оголтелый**, отмечаемое в Словаре Александра Христофоровича Востокова, тем не менее в Словаре Дмитрия Николаевича Ушакова, по времени соотносимом с анализируемым периодом, выделяется именно оценочное публицистическое значение **оголтелый** — «(простореч. неодобрит.). Буйный, несдержанный, потерявший всякое чувство меры. В фашистской Германии царствует оголтелый террор, направленный против рабочего класса» (СУ), в то время как в академических словарях наряду с нейтральным в оценочном отношении значением этого слова **оголтелый** — «Разг. 2. Ничем не сдерживаемый, крайний по силе, степени проявления (о крике, шуме [БАС]). Сорока вспорхнула и замелькала между стволами, оглашая урочище оголтелым криком (М. Алексеев, *Солдаты*)» выявляется публицистическое оценочное значение, отражаемое в приводимых цитатах: «Горемычные наши суды и судьбы. Как они не оглохнут от этого непрерывного дождя мелкого сутяжничества кухонных склок, оголтелой суеты людей, желающих во что бы то ни стало насолить друг другу!» (М. Кольцов, *В самоварном чад*); «После июльских событий в Петербурге — соглашательские газеты в оголтелом антибольшевизме стараются перещеголять кадетские» (Либединский, *Воспитание души*); «— Рабочему классу буржуазные реформы ничего не могут дать, и его дело не в том, чтобы заменить оголтелое самодержавие — республикой для вящего удобства жизни сытеньких, жирненьких» (М. Горький, *Жизнь Клима Самгина*); в конечном счёте определяющее первое оценочное значение **оголтелый** — «Разг. 1. Потерявший всякое чувство меры, крайне разнузданный. Оголтелый враг. Но люди наступают. Через убитых и умирающих бегут новые шеренги оголтелых людей с искаженными лицами, выпученными глазами, открытыми ртами (Луначарский, *Кино и милитаризм*)» (МАС). В еще более подробном лексикографическом описании этой лексической единицы БАС также отмечает принадлежность к разговорному стилю в отличие от просторечного в СУ, выделяя оценочное значение *бранное*: **оголтелый** — 'В бранном выражении' — Дура ты, дура оголтелая! Ты должна спросить добрых людей, где можно пристанище иметь (Решетников, *Где лучше?*) (БАС). Это же оценочное значение фиксируется в Толковом словаре Сергея Александровича Кузнецова: **оголтелый** — «Разг. 1. Потерявший всякое чувство меры, крайне разнузданный. Оголтелый враг. Избавились с трудом от самой оголтелой шпаны. Дура ты оголтелая (бранно)» (БТСРЯ) и Словаре Сергея Ивановича Ожегова: **оголтелый** — «(разг.). Потерявший всякое чувство меры, крайне разнузданный. Оголтелый клеветник. Оголтелая ложь» (СО). Это же разговорное значение отмечается в нашем словаре ЭМОС: **оголтелый** — «прил. (разг.) крайнее неодобр. Потерявший всякое

чувство меры, крайне разнузданный. Оголтелый клеветник. Оголтелая ложь. Оголтелый враг» (ЭМОС). По нашему мнению, существует обусловленность возникновения вторичной оценочной семантики за счёт тематической отнесенности компонентов первичной семантики; именно внутренняя форма единиц, по нашему мнению, определяет эмотивную оценочность как прагматический элемент значения. Этот оценочный компонент 'голое тело' определяет эмоционально-оценочное использование этого прилагательного в речах А. Я. Вышинского: «**Оголтелый** шум, который каждый раз поднимала буржуазная пресса после актов репрессий советской власти против открытых вредителей» (Вышинский, *Дело Промпартии*, 1930).

Аналогичная ситуация с формированием оценочной семантики существительного **наймит**. На основе безоценочного номинативного значения **наймит** — «1. Тот, кто нанят для выполнения какой-л. работы, каких-л. обязанностей, наёмный работник» — сформировалось вторичное эмоционально-оценочное значение **наймит** — «2. кого-чего или какой (обычно пренебр.) То же, что наёмник (в 3 знач). Никогда не пойдёт человечество за наймитами капитала (Шолохов, *Не уйти палачам от суда народов!*) [МАС].

При формировании оценочной семантики номинативное значение 'наёмный работник' переосмысливается на основе негативно оцениваемого признака «продажности» как активно негативно-оцениваемого действия, совмещаемого с уголовно-наказуемыми преступлениями, начиная от спекуляции и заканчивая шпионажем, предательством Родины: «Они пришли на это дело как **стяжатели для барыша**, для личных выгод. На голоде, болезнях, смерти и разрушении они «**зарабатывали**», уводя в свои конюшни из голодного Поволжья по статному жеребцу, а то и по два. Топильский действовал не как меценат, а как **настоящий маклак**» (Вышинский, *Дело Гукон*, 1923); «**Продавались царской охранке** и при которой они только и могли чувствовать себя вне опасности» (Вышинский, *Дело Промпартии*, 1930).

Любопытно, что идея материальной выгоды определяет целый ряд метафорических переосмыслений языковых единиц, приобретающих негативную эмоциональную оценочность: **барыш** — устар. разг. 'Прибыль, материальная выгода. Быть в барыше или барышах' (СО); **стяжатель** — 'Корыстолюбивый, стремящийся к наживе человек' (СО); **барышник** — сущ. с. (устар. разг.) неодобр. перен. 'Своекорыстный торговец, который выше всего ставит свою выгоду, корысть, личный интерес'. Первоначально: перекупщик или торговец лошадьми. Образовано от барыш — 'прибыль, доход'; **маклак** — «1. сущ. м. (устар. и прост.) неодобр. перен. Тот, кто наживается, перепродавая что-л.; спекулянт. 2. сущ. м. (жарг.) неодобр. Мелкий перекупщик, спекулянт, жулик; неуважаемый человек. Первоначально: (устар. и прост.) посредник при мелких торговых сделках; маклер» (ЭМОС).

Иллокутивный эффект воздействия как средства убеждения усиливается также при апелляции к несуществующему прошлому, сравнению

с институтами дореволюционной эпохи: **провокактор** — «сущ. м. неодобр. перен. Тот, кто подстрекает кого-н. к чему-н. нежелательному, неприятному по своим последствиям, действующий с целью предательства. Провокактор ссоры, скандала. Первоначально: тайный агент, действующий путём провокации» (СО); **провокактор** — «м. 1. Тайный агент, действующий путём провокации. — Забрали нас ночью всех сразу, выдал негодяй-провокактор. Н. Островский, *Как закалялась сталь*. 2. Подстрекатель, действующий с целью предательства. (От лат. provocator — бросающий вызов) (МАС); **агент царской охраны от агент 1** — «м. 1. Представитель организации, учреждения и т. п., выполняющий служебные, деловые поручения. Агент по снабжению. Страховой агент»; **охранка** — «разг. Охранное отделение. Царская охранка» (МАС): «Соглашение „право-троцкистского блока” с иностранными разведками также облегчалось и тем, что некоторые из обвиняемых по настоящему делу заговорщиков являлись **провокаторами** и **агентами царской охраны**; «Пробравшись на ответственные посты в Советском государстве, эти **провокаторы**, однако, не переставали опасаться разоблачения своих преступлений против рабочего класса, против дела социализма» (Вышинский, *Дело Промпарии*, 1930).

С другой стороны, создавались новые общественно-политические ярлыки (наименования, оценочные советизмы): **вредитель** — «сущ. м. (публ.) неодобр. Человек, с преступной целью наносящий вред, зло государству (устар.), а также вообще тот, кто сознательно причиняет вред какому-н. начинанию. Первоначально: насекомое, причиняющее вред растениям» (ЭМОС), **вредительский** (публ. советск.) неодобр. Относящийся к вредителю» (ЭМОС); **вредительство, вредить** (сов. навредить) — «глагол. несов., кому-чему. (публ. советск.) неодобр. Тайно причинять вред с преступной целью, заниматься вредительством. Вредить на транспорте. Вредить государству. Первоначально: причинять ущерб, порчу, вред» (ЭМОС); **пораженческий, пораженчество** — «сущ. с. неодобр. Позиция, отражающая неверие в возможность осуществления чего-н., в победу чего-н. Первоначально: во время первой мировой войны политические настроения в некоторых общественных кругах, желающих поражения своего правительства в войне»; **кулацкий** от **кулак** — «2. сущ. м. Богатый крестьянин-собственник, эксплуатирующий батраков, бедняков»; **кулачество** собир., **кулачье** разг. презр.): «Такова была **шпионская** и **пораженческая** работа „право-троцкистского блока”, этих **изменников, продававших** иностранным разведкам советские государственные тайны, **торговавших** свободой народов СССР, независимостью и неприкосновенностью Социалистического государства рабочих и крестьян»; «Заклучив соглашение с фашистскими кругами о **предательском** открытии армиям этих фашистских государств наших фронтов во время войны, участники право-троцкистского заговора готовили **подрыв** материально-технической

базы Красной Армии — оборонной промышленности» (Вышинский, *Дело Промпарии*, 1930).

Происходит переосмысление политических инвективов, созданных ранее: **враг народа** (лат. *hostis publicus* — буквально «враг общества» и лат. *hostis populi Romani*, «враг римского народа») — термин римского права, предполагавший объявление лица вне закона. Позже этот термин получил широкое распространение во времена Французской революции для обозначения противников режима и для обоснования массового террора. С той же целью термин использовался во времена сталинских репрессий. Необходимость усиления борьбы с «врагами народа» правящим режимом обосновывалась сталинским тезисом о том, что якобы по мере строительства коммунизма происходит обострение классовой борьбы и возникают новые «классовые враги»: контрреволюционеры, вредители, шпионы, диверсанты, врачи-убийцы и так далее; что на деле являлось удобным поводом для правящего режима физически уничтожить его противников и инакомыслящих.

Следует отметить, что, по сравнению с современным употреблением, в публицистическом дискурсе А. Я. Вышинского отсутствует негативная коннотация у слова репрессии: «Акты **репрессии** советской власти против открытых вредителей» (Вышинский, *Дело Гукон*, 1923).

Отражением тенденции к избыточности, определяющему фактору реализации прагматической функции языка, является сенсбилизация (усиление) воздействующей силы прагматической информации, реализуемая на языковом уровне при помощи лингвистических сенсбилизаторов (Киселёва, 1978, с. 43, 112–116). Данный фактор идеально отражает феномен воздействия речи государственного обвинения, поэтому типична сенсбилизация при использовании этой лексемы в речах А. Я. Вышинского:

«Однако связями с германским фашизмом **пораженческая** работа **троцкистских наймитов** не ограничивалась. Они вместе с другими участниками антисоветского заговора, в соответствии с линией Л. Троцкого, ориентировались и на другого **фашистского агрессора** — Японию»; «**Наймит** иностранных разведок, **враг народа** Троцкий, как это установлено следствием, в ряде своих писем и личных указаний руководящим участникам антисоветского заговора в СССР, требовал усиления **вредительской** и **диверсионной** деятельности внутри Советского Союза». В современном употреблении отрицательная эмоциональная оценка стала более интенсивной: **наймит** — «сущ. м. (разг. публ.) презр. То же, что наёмник. Продажный наймит» «Никогда не пойдёт человечество за наймитами капитала» (Шолохов, *Не уйти палачам от суда народов!*) [ЭМОС].

Принцип сенсбилизации отражается также комбинацией синонимичных оценочных прилагательных: **гнусный** — «1. прил. крайнее неодобр. Внущающий отвращение, омерзительный. Гнусная клевета»; **безобразный** — «1. прил. неодобр. Крайне некрасивый. Безобразный вид. 2. прил.

неодобр. перен. Непристойный, возмутительный. Безобразный поступок. Безобразное поведение»; **отвратительный** — «1. прил. крайнее неодобр. Вызывающий отвращение. Отвратительный запах. 2. прил. (разг.) крайнее неодобр. Очень плохой, скверный, гадкий. Отвратительный поступок. Отвратительное настроение»; **подлый** — «1. прил. (разг.) неодобр. Низкий в нравственном отношении, бесчестный. Подлый человек. Подлый поступок. 2. прил. (разг. бран.) неодобр. Дрянной, негодный»; **мерзкий** — «1. прил. (разг. бран.) крайнее неодобр. Отвратительный, гадкий. Мерзкий поступок. Мерзкие слова. Мерзкая личность. Мерзкий тип. 2. прил. (разг.) неодобр. Очень неприятный, скверный. Мерзкое настроение» (ЭМОС). Нагнетание подобного рода лексем, безусловно, усиливает эффект иллюкутивного воздействия: «Восторжествует, несмотря на то, что в этом зале в течение всех этих восьми дней мы слышали столько лжи, мы видели столько **гнусных** преступлений, столько **безобразных** и **отвратительных** картин человеческих пороков» (Вышинский, *Дело ленинградских судебных работников*, 1923); «Мы делаем последние выводы, готовясь, может быть, через несколько часов выслушать ваш приговор — приговор суда Советской страны, требующей и ожидающей от вас справедливого, непреклонного и неумолимо сурового решения участи этих людей, этих **презренных убийц**, этих **подлых** и **наглых врагов** советской земли, советского народа» (Вышинский, *Дело Промпартии*, 1930).

Еще одной особенностью анализируемых речей является нагнетание повторов оценочных синонимов как средства усиления воздействия: «Вот эти два коммуниста на словах, эти строители будущего на словах, эти люди, ниспровергающие старый мир и возводящие основы нового мира, тоже на словах, а на деле — **маленькие, грязненькие, развратные обыватели**, поскользнувшиеся на маленькой нэпмановской корочке» (Вышинский, *Дело ленинградских судебных работников*, 1923); «Не питая надежд на свержение советского строя методами **шпионажа, вредительства, диверсий, кулацких восстаний, право-троцкистские заговорщики, охваченные злобой и ненавистью** к СССР, перешли к подготовке и совершению террористических актов против руководителей правительства и ВКП(б)» (Вышинский, *Дело Промпартии*, 1930); «Троцкистско-зиновьевский центр — **банда презренных террористов**. Не политики, а **банда убийц и уголовных преступников**, воров, пытавшихся расхищать государственное достояние, — вот что представляет собой эта компания» (Вышинский, *Дело троцкистско-зиновьевского террористического центра*, 1936).

Выявлены также повторы коллокаций и частей фраз в более поздних выступлениях: «**Ужасна и чудовищна** цепь этих преступлений, направленных против нашей социалистической родины, преступлений, каждое из которых достойно самого сурового осуждения и самой суровой кары. **Ужасна и чудовищна** вина этих преступников и убийц, поднявших руку

против руководителей нашей партии, против товарищей Сталина, Ворошилова, Жданова, Кагановича и Орджоникидзе, против наших руководителей, руководителей Советского государства. **Чудовищны преступления** этой банды людей, не только подготовивших террористические акты, но и убивших **одного из лучших** сынов рабочего класса, **одного из преданнейших** делу социализма, **одного из любимейших** учеников великого Сталина, пламенного трибуна пролетарской революции, незабываемого Сергея Мироновича Кирова. Но как бы ни были **чудовищны** эти преступления и как бы ни были мы все глубоко взволнованы и возмущены этими **кошмарными** и **ужасными** преступлениями» (Вышинский, *Дело троцко-зиновьевского террористического центра*, 1936).

Другим фактором функционирования эмоционально-оценочных единиц является актуализация, когда наличие актуализаторов, под которыми понимаются языковые прагмемы, которые в сочетании со словами-информемами, превращают их в речевые прагмемы (Киселёва, 1978, с. 119). Подобные актуализаторы — определительные и неопределенные местоимения **эти**, кое-какая: «**эти господа**, состоявшие на службе иностранных разведок, с такой легкостью шли на расчленение СССР и отторжение целых областей и республик в пользу иностранных государств» (Вышинский, *Дело Промпартии*, 1930); «Одна из стадий заключалась в том, что **эти господа** сначала занимались угощениями за счет своих доверителей, если позволите так выразиться, **садились с ними за стол и клали ноги на стол**», «**Эти господа** признавали, что у них не было никакой программы, однако **кое-какая «программа»** у них была. **Эти господа** избрали убийство средством борьбы за власть» (Вышинский, *Дело Консервтреста*, 1924).

Использование актуализаторов позволяет отметить еще один семантический процесс: формирование иронической семантики, при котором столкновение отрицательно-оценочных актуализаторов со словами, обладающими положительной эмоциональной оценкой либо нейтральными в оценочном смысле, порождает ироническую оценку лексем (Киселева, 1978, с. 120). Возникновение иронической оценки не трансформирует систему общественно-одобряемых ценностей, изменяется лишь признак, по которому оценивается адресат, с положительного знака оценочности на отрицательный, определяющим фактором идентификации оценочной семантики является коммуникативное намерение субъекта оценки (см. «целенаправленность текста», Киселёва, 1978, с. 120), для реализации которого используются языковые (и, в частности, лексические) средства. На письме ироническое отношение обозначается использованием кавычек: «Привлеченные к этому делу **«работники»**, вместо того, чтобы отдать свои силы на выполнение этой ответственной и настоящей задачи, занялись собственным обогащением и спекуляцией» (Вышинский, *Дело Гукон*, 1923); «Тогда явилась возможность заработать на **грязном** деле, но была опасность, как бы не просчитаться, а просчитаться

было очень легко, тогда у Кузьмина блеснула эта «**блестящая**» мысль — расшить дело» (Вышинский, *Дело Консервтреста*, 1924).

Уже в советское время сформировалось негативное оценочное значение лексемы **молодчик** — «2. сущ. м. обычно мн. (разг.) крайнее неодобр. Человек, обычно молодой, опасный или подозрительный для окружающих. Около дома ходят какие-то молодчики. Фашистские молодчики. “Ярко начищенный медный самовар с проколотым боком приткнулся у порога. Это семёновские молодчики поорудовали после бегства жителей”. (Седых. Даурия)» (ЭМОС): «Есть здесь Кузьмин, такой **молодчик**, который даже исполнял обязанности начальника следственного отдела, этот самый **молодчик**, кстати сказать, имел за своими плечами две судимости за кражу еще до революции, но сумел оказаться руководителем всего следственного аппарата» (Вышинский, *Дело Консервтреста*, 1924)

Формирование оценочной семантики возможно и на материале фразеологии, при этом также на основе разговорного значения с высокой степенью интенсивности негативной оценки формируется вторичное публицистическое значение: **гнездо** от «**осиное гнездо** (разг.) презр. неодобр. О жилище, скопище общественно вредных, опасных людей. Редукция пословицы осиное гнезда не тронь (Тимошенко)» “Клуб, где стояли эсэсовцы, запылал как огромный костер... На улице метались эсэсовцы — шумело потревоженное осиное гнездо” (Осева, *Васек Трубачёв и его товарищи*) [ЭМОС]: «Осуществляя свои **преступные** замыслы, антисоветские заговорщики, **по прямым директивам иностранных фашистских разведок**, организовали в отдельных республиках, краях и областях Советского Союза разветвленную сеть **диверсионных и вредительских гнезд**, охватив ими ряд предприятий промышленности, транспорта, сельского хозяйства и системы товарооборота» (Вышинский, *Дело Промпартии*, 1930).

Абсолютное большинство анализируемых эмоционально-оценочных лексических единиц выражают отрицательную оценку от неодобрения до крайнего неодобрения, от пренебрежения до презрения, тем не менее следует отметить и положительно-оценочные лексемы, служащие контрастом негативно-оцениваемым действиям: «Путь к истине в этом деле особенно тяжел и труден. Путь к этой истине лежит через **дебри** преступлений. Но государство дало нам в руки средство преодолеть эти дебри. Это средство — наш могучий меч пролетарского правосудия. При его помощи мы проложим себе путь через дебри, через **дремучий лес** совершенных подсудимыми преступлений, мы выйдем на **вольный воздух**, на **светлую дорогу**, **ведущую к истине**... И как бы ни тяжела была наша задача и наша обязанность государственного обвинителя, эту задачу мы разрешили, эту обязанность выполним, ибо этого требует **благо революции**, **благо народа** — наш высший закон» (Вышинский, *Дело ленинградских судебных работников*, 1923); «Эти **взбесившиеся псы капитализма** пытались разорвать на части **самых лучших из лучших**

людей нашей советской земли. Они убили одного из самых дорогих для нас людей революции, **замечательного и чудесного человека, светлого и радостного, как всегда, была светлой и радостной на его устах улыбка, как светла и радостна наша новая жизнь.** Они убили нашего Кирова, они ранили нас совсем близко к самому сердцу. Они думали внести в наши ряды смятение и замешательство... **Железной, несокрушимой стеной** стала Страна Советов на защиту своих вождей своих руководителей, за каждый волос которых преступные безумцы ответят перед нами своей головой. В этой безграничной любви миллионов масс трудящихся к нашей партии, к ее Центральному Комитету, к нашему Сталину и его славным сподвижникам, в этой **безмерной любви народа** — вся сила защиты и охраны наших вождей, руководителей страны и партии от **предателей, убийц и бандитов!**» (Вышинский, *Дело троцкиско-зиновьевского террористического центра*, 1936).

В заключение можно сделать определенные выводы. Подтверждена идея Григория Яковлевича Солганика о том, что «в структуре русской литературной речи решительно перемещаются связи и соотношения разных стилей и жанров» (Солганик, 2002, с. 36). Признается правомерным использование прагмалингвистического подхода, обуславливавшего эффективность языка пропаганды советского времени. Определено, что в речах присутствуют все закономерности прагмалингвистического воздействия: выражение положительной и отрицательной эмоциональной оценочности, актуализация оценочной семантики, сенсбилизация, ирония. Отмечена типичность приёмов контраста, повторений для усиления иллокутивного эффекта воздействия, использование восклицательных предложений. Выявлено нагнетание эффекта воздействия в зависимости от преступлений, особенно в последних политических процессах, в которых публицистический дискурс выходит за любые допустимые формальные рамки: «**Агуны и шуты, ничтожные пигмеи, моськи и шавки, взъярившиеся на слона, — вот что представляет собою эта компания;** «За одну такую «программу» наш советский народ повесит **изменников**, на первых же воротах! И поделом! **Взбесившихся собак я требую расстрелять** — всех до одного!» (Вышинский, *Дело троцкиско-зиновьевского террористического центра*, 1936).

Безусловно, предложенный анализ не является исчерпывающим исследованием советского политического дискурса, тем не менее выявленные прагматические и семантические закономерности могут быть использованы в анализе современного политического дискурса, при разработке концепций стилистики и перевода, а также в лексикографической практике и обучении русскому языку как иностранному.

Andrey Tiarenkov Zaynuldinov [Андрей Ахметович Зайнулдинов] (ORCID: 0000-0003-2245-5156)

Доктор филологии и титулярный профессор кафедры современных языков, литератур и английских исследований факультета филологии и коммуникации Барселонского университета. Научные интересы: прагмалингвистика, стилистика, русский язык как иностранный. Избранные публикации: (2007), Эмоциональная оценочность русской лексики и фразеологии (опыт прагмалингвистического словаря), *Russian Language Journal*, 57, сс. 29–42; в соавторстве с Quero Gervilla E. (2019), Лексическое описание эмоционально-оценочной лексики в русском и испанском языках, *Вопросы языкознания*, 2, с. 96–110.

andrei.zainouldinov@ub.edu

Сокращения

- БАС — *Словарь современного русского литературного языка* (1948–1965). Москва–Ленинград: Наука [BAS — *Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo yazyka* (1948–1965). Moskva–Leningrad: Nauka].
- БТСРЯ — *Большой толковый словарь русского языка* (1998). Гл. ред. С. А. Кузнецов. Санкт-Петербург: Норинт [BTSRY, *Bol'shoi tolkovyy slovar' russkogo yazyka* (1998). Gl. red. S. A. Kuznetsov. Sankt-Peterburg: Norint].
- МАС — *Словарь русского языка: в 4 томах*. Москва: Русский язык [MAS — *Slovar' russkogo yazyka: v 4 tomakh*. RAN, Moskva: Russkiy yazyk].
- СД — Даль, В. (1998), *Толковый словарь живого великорусского языка*. Москва: Цитадель. [SD — Dal', V. (1998). *Tolkovyy slovar' zhivogo velikoruskogo yazyka*. Moskva: Tsitadel'].
- СО — *Словарь русского языка С. И. Ожегова* (1975). Москва: Советская энциклопедия. [SO — *Slovar' russkogo yazyka S. I. Ozhegova* (1975). Moskva: Sovetskaya enciklopediya].
- СУ — *Толковый словарь русского языка: в 4 томах* (1935–1940), под ред. Д. Н. Ушакова, Москва: Советская энциклопедия [SU (1935–1940), *Tolkovyy slovar' russkogo yazyka: v 4 tomakh*, pod red. D. N. Ushakova, Moskva: Sovetskaya enciklopediya].
- ЭМОС — Зайнудинов, А. А. (2005–2023). *Словарь русской эмоционально-оценочной лексики и фразеологии*. Барселона: Барселонский университет. [EMOS — Zaynul'dinov, A. A. (2005–2023). *Slovar' russkoy emotsional'no-otsenochnoy leksiki i frazeologii*, Barcelona: Univesitat de Barcelona].

Библиография

- Беглова Е. И. (2007), *Семантико-прагматический потенциал некодифицированного слова в публицистике постсоветской эпохи* [Автореферат докторской диссертации]. Москва [Beglova E. I. (2007), *Semantiko-pragmaticheskiy potencial nekodifitsirovannogo slova v publicistike postsovetskoy epokhi* [Avtoreferat doktorskoy dissertatsii]. Moskva].
- Вышинский, А. Я. (1955). *Судебные речи*, Москва. Скачано с: <https://libking.ru/books/sci-/sci-politics/290394-andrey-vyshinskiy-sudebnye-rechi.html> [Vyshinskiy A. Ya. (1955), *Sudebnye rechi*, Moskva].
- Зайнудинов, А. (2007), Эмоциональная оценочность русской лексики и фразеологии (опыт прагмалингвистического словаря), *Russian Language Journal*, 57, сс. 29–42 [Zaynul'dinov, A. (2007), *Emotsional'naja ocenochnost russkoy leksiki i frazeologii* (opyt pragmalimgvisticheskogo slovarya), *Russian Language Journal*, 57, s. 29–42].
- Киселева, Л. А. (1978), *Вопросы теории речевого воздействия*, Ленинград: Издательство ЛГУ [Kiseleva, L. A. (1978). *Voprosy teorii rechevogo vozdeystviya*, Leningrad: Izdatel'stvo LGU].
- Востоков, А. Х. (1852). *Опыт областного великорусского словаря*. Скачано с: <https://archive.org/details/opyt-oblastnogo-velikorusskogo-slovaria> [Vostokov A. Kh. (1852), *Opyt oblastnogo velikoruskogo slovaria*].
- Скороходова, Е. Ю. (2008), *Динамика речевых норм в современных текстах средств массовой информации* [Автореферат докторской диссертации]. Москва. Skorokhodova, E. Yu. (2008), *Dinamika rechevykh norm v sovremennykh tekstakh sredstv massovoy informacii* [Avtoreferat doktorskoy dissertatsii]. Moskva.
- Солганик, Г. Я., Дроняева, Т. С. (2002). *Стилистика современного русского языка и культура речи*, Москва: Академия [Solganik, G. Ya., Droniyaeva, T. S. (2002). *Stilistika sovremennogo russkogo yazyka i kul'tura rechi*, Moskva: Akademia].
- Телия, В. Н. (1996). *Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Москва: Школа „Языки русской культуры“ [Teliya, V. N. (1996). *Russkaya frazeologiya: semanticheskij, pragmaticheskij i lingvokul'turologicheskij aspekty*. Moskva: Shkola „Yazyki russkoi kul'tury“].
- Филлмор, Ч. (1983). Основные проблемы лексической семантики, *Новое в зарубежной лингвистике*, 12, сс. 74–120 [Fillmor, Ch. (1983), *Osnovnyye problemy leksicheskoy semantiki*, *Novoye v zarubezhnoy lingvistike*, 12, s. 74–120].
- Якубинский, Л. П. (1986), *О диалогической речи*. В: *Избранные работы: Язык и его функционирование*. Москва: Наука, сс. 17–58 [Yakubinskiy, L. P. (1986). *O dialogicheskoy rechi*. W: *Izbrannye raboty: Yazyk i ego funkcionirovaniye*. Moskva: Nauka, s. 17–58].

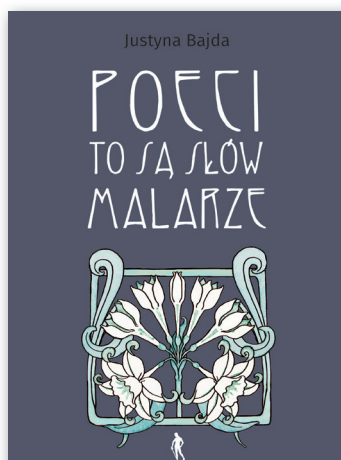
Polecamy nasze nowe serie i publikacje

Doświadczenie mistyczne w kulturze i nauce

red. Marlena Krupa-Adamczyk,
Tomasz Szymański

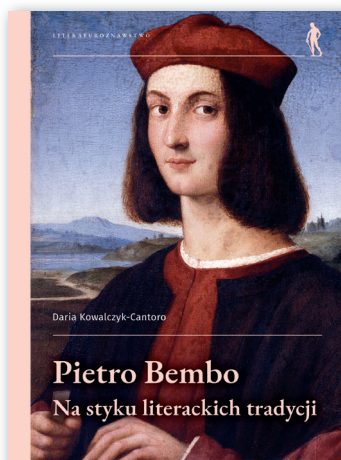
Doświadczenia mistyczne pozostają niewypowiadalne, nieuchwytnie i tymczasowe. Stanowią także fascynujący przedmiot dociekań dla badaczy różnych dziedzin. W niniejszym tomie autorzy starają się przyrzeć bliżej różnym aspektom tych wyjątkowych przeżyć.

Poeci — to są słów malarze

Justyna Bajda

Przełom XIX i XX wieku to czas, gdy literatura i sztuki wizualne przenikają się na niespotykaną wcześniej skalę. Książka opisuje związki między poezją a malarstwem — od literackich opisów dzieł sztuki, przez obrazy inspirowane słowem, po estetykę książek i czasopism.

Pietro Bembo. Na styku literackich tradycji

Daria Kowalczyk-Cantoro

Historyczno-literacka monografia życia i twórczości Pietra Bembo, renesansowego humanisty, kardynała, filologa, poety i historyka. Autorka przybliży polskiemu czytelnikowi jego poglądy na temat poezji Petrarke, wyższości „doskonałego” języka tokańskiego nad włoską „mową pospolitą”. Opisuje także kontakty Bembo z Polakami z otoczenia króla Zygmunta Starego.

Łemkowskie rozdroże

Jarosław Syrnyk

Spór o to kim są Łemkowie rozpoczął się w XIX wieku i trwa do dziś. Autor pokazuje, w jaki sposób historia wpłynęła na kształtowanie się tożsamości Łemków i ich współczesnych postaw.

Michał Rydlewski

Magia i pismo

O dwóch odmianach komunikowania:
obrazowym i pojęciowym

Kultura Zachodu zwraca się dziś ku magii. Ale czy ów powrót jest na pewno oznaką jej ewolucji? A może raczej dowodem rozpadu kultury? Jakie będzie to miało konsekwencje dla naszego sposobu uczestnictwa w kulturze? Kim będzie nowy kapitalistyczno-metamorficzny podmiot? Czy naprawdę czeka nas epoka magii?

Magia i pismo znacząco poszerza wiedzę o zachodzącym w kulturze zachodniej procesie jej umagiczniania. Wiąże się on z przemianami technologicznymi we współczesnym świecie, odchodzeniem kultury od pisma jako głównego medium komunikacji, bankructwem Rozumu, rozwojem kapitalizmu oraz utratą przez ludzi bezpieczeństwa ontologicznego. Umagicznia się także humanistyka, czego przykładem są posthumanizm i nowy animizm, które są nie tylko sposobami magicznego „poznawania” rzeczywistości, ale projektują nowe wzory bycia-w-świecie uwzględniające obecność w nim magii.

Magia i pismo to książka o wybitnie interdyscyplinarnym charakterze, autor płynnie porusza się po obszarach antropologii kulturowej, filozofii, psychologii, literaturoznawstwa i medioznawstwa, ukazując wieloaspektowość tropienia magii z perspektywy tych dyscyplin.

Tomasz Szymański

W poszukiwaniu religii uniwersalnej

Zarys historii pewnej idei i jej wybrane postacie
w dziewiętnastowiecznej literaturze francuskiej

Co mamy na myśli, mówiąc o religii uniwersalnej? Właśnie dzisiaj, gdy pluralizm religijny stał się nieodłącznym elementem demokratycznego świata Zachodu? Pytanie o religię uniwersalną pojawia się nieuchronnie na naszym horyzoncie kulturowym, wyznaczonym z jednej strony przez otaczającą nas mnogość religii, z drugiej zaś przyświecające nam ideały uniwersalizmu i tolerancji. Wobec emocji, jakie budzi myśl o możliwym powstaniu w przyszłości nowej globalnej religii, tym bardziej pozytywne wydaje się podjęcie refleksji nad przeszłością tej idei. Nie jest ona bowiem niczym nowym, a dokładniejsze pochycenie się nad dziejami kultury i myśli Zachodu pozwala stwierdzić, że ma już za sobą długą historię.

Co więcej, stanowi ona niezwykle istotne zagadnienie z zakresu historii idei, powiązane z literaturą, religioznawstwem, filozofią religii, politologią, prawem czy zachodnim ezoteryzmem. Autor książki, badając genezę i rozwój idei religii uniwersalnej, stara się uchwycić moment, kiedy pojawiła się i istniała w różnych kontekstach kulturowych i społecznych, szczególnie miejsce wyznaczając jej związkom z literaturą.

Wydawnictwo
Uniwersytetu
Wrocławskiego

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego

pl. Uniwersytecki 15

50-137 Wrocław

wydawnictwo@uwr.edu.pl

wuw.r.edu

[Facebook/wydawnictwouwr](https://www.facebook.com/wydawnictwouwr)